



**1961 ANAYASASI'NIN TEMEL FELSEFESİ BAĞLAMINDA ÖZERK STATÜLÜ
KURUMLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Merve ADATEPE

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR

Haziran, 2025

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

1961 ANAYASASI'NIN TEMEL FELSEFESİ
BAĞLAMINDA ÖZERK STATÜLÜ KURUMLAR
ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hazırlayan
Merve ADATEPE

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR

AFYONKARAHİSAR
2025

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi Olarak Sunduğum **“1961 Anayasası’nın Temel Felsefesi Bağlamında Özerk Statülü Kurumlar Üzerine Bir İnceleme”** adlı çalışmamı baştan sona kadar danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Kerim ÇINAR’ın sorumluluğunda tamamladım. Çalışma içerisindeki bütün verilerin etik kurallara ve bilimsel araştırma yöntemlerine uygun olarak hazırlandığını, yararlanılan eserlere atıf yapıldığını ve bu eserlerin kaynakçada eksiksiz olarak verildiğini belirtir ve aksinin ortaya çıkması durumunda ise bütün yasal sorumlulukları kabul ettiğimi beyan ederim

26/06/2025

İmza

Merve ADATEPE

T.C
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Merve ADATEPE
	Numarası	2200666001
	Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		1961 Anayasası'nın Temel Felsefesi Bağlamında Özerk Statülü Kurumlar Üzerine Bir İnceleme
Tez Savunma Sınav Tarihi		26.06.2025
Tez Savunma Sınav Saati		10.00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

1961 ANAYASASI'NIN TEMEL FELSEFESİ BAĞLAMINDA ÖZERK STATÜLÜ KURUMLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Merve ADATEPE

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

Haziran, 2025

Danışma: Dr. Öğretim Üyesi Kerim Çınar

Çalışma, 1961 Anayasası'nın temel felsefesini merkeze alarak, anayasal düzen içinde özerk statülü kurumların ortaya çıkışını, işlevselliğini ve siyasal sistem içindeki konumunu incelemektedir. Anayasa kavramının tarihsel, siyasal ve ideolojik boyutlarıyla ele alındığı çalışmada, özellikle liberal, sosyal devlet ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin anayasal tasarıma nasıl yön verdiği tartışılmıştır. 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi sonrasında oluşturulan Kurucu Meclis'in yürüttüğü anayasa yapım süreci, dönemin siyasal ve toplumsal dinamikleriyle birlikte değerlendirilmiş, 1961 Anayasasının temel felsefesi olarak kabul edilen özgürlükçü ve çoğulcu yaklaşımların, devletin yeniden yapılanmasında ne ölçüde etkili olduğu irdelenmiştir. Demokrat Parti (DP) iktidarında yaşanan anayasal krizler, özellikle kuvvetler ayrılığı ilkesinin zayıflaması, yargı bağımsızlığının aşınması ve üniversite özerkliği, radyo kullanımına ilişkin alanlarda yaşanan müdahaleler çerçevesinde analiz edilmiştir. 1961 Anayasası, bu krizlere de bir tepki olarak, siyasi iktidarı sınırlandırma yaklaşımı çerçevesinde; Milli Güvenlik Kurulu, Anayasa Mahkemesi, Devlet Planlama Teşkilatı ve özerk statülü kuruluşlar gibi yeni kurumlar vasıtasıyla bürokratik yapıyı güçlendirmeyi amaçlayarak devletin kuruluş ve işleyişini yeniden düzenlemiştir. Bu bağlamda esas olarak üniversiteler ve radyo (TRT) gibi özerk statülü kurumların anayasal statüleri ve kuruluş gerekçeleri, dönemin siyasal tartışmaları bağlamında incelenmiş ve neticede söz konusu kurumların özerkliklerinin ve anayasal statülerinin, iktidar ilişkileri ve siyasal kültür çerçevesinde şekillendiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelime: 1961 Anayasası, Özerk kurumlar, Anayasal felsefe, Siyasal çoğulculuk, Hukuk devleti.

ABSTRACT

1961 CONSTITUTION'S BASIC PHILOSOPHY IN THE CONTEXT OF AUTONOMOUS STATUS INSTITUTIONS

Merve Adatepe

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION**

June, 2025

Advisor: Dr. Öğretim Üyesi Kerim Çınar

This study focuses on the fundamental philosophy of the 1961 Constitution, examining the emergence, functionality, and position of autonomous institutions within the constitutional order. Addressing the concept of the constitution in its historical, political, and ideological dimensions, the study discusses in particular how the principles of liberalism, the social state, and the rule of law shaped the constitutional design. The constitution-making process carried out by the Constituent Assembly, formed after the May 27, 1960 military intervention, is evaluated in conjunction with the political and social dynamics of the period, and the extent to which the libertarian and pluralist approaches—regarded as the fundamental philosophy of the 1961 Constitution—were effective in restructuring the state is explored. The constitutional crises experienced during the Democrat Party (DP) government are analyzed within the framework of the weakening of the separation of powers, the erosion of judicial independence, and interventions in areas such as university autonomy and radio broadcasting. As a reaction to these crises, the 1961 Constitution sought to reorganize the establishment and functioning of the state within an approach aimed at limiting political power, strengthening the bureaucratic structure through new institutions such as the National Security Council, the Constitutional Court, the State Planning Organization, and autonomous bodies. In this context, the constitutional status and founding rationale of autonomous institutions—particularly universities and radio (TRT)—are examined within the framework of the political debates of the period, concluding that their autonomy and constitutional status were shaped by power relations and political culture.

Keyword: 1961 Constitution, Autonomous institutions, Constitutional philosophy, Political pluralism, Rule of law

ÖNSÖZ

“1961 Anayasası’nın Temel Felsefesi Bağlamında Özerk Statülü Kurumlar Üzerine Bir İnceleme” başlıklı Yüksek Lisans Tezi Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Programı kapsamında hazırlanmıştır. Anayasalar, temel hak ve özgürlükleri güvence altına almak için siyasal iktidarın egemenliğini daraltmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan 1961 Anayasası siyasal iktidarın yetkilerini sınırlandırmıştır. Bu doğrultuda ortaya çıkan özerk statülü kurumlar da bu amaca uygun olarak oluşturulmuş ve siyasal iktidarın etkisi dışında bırakılmıştır. Ancak siyasal iktidarın etkisi dışında olan TRT ve üniversite siyasal hayat içinde sorunlara neden olmuştur.

Eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda olan aileme, üniversite hayatım boyunca yoluma ışık tutan başta danışmanım olmak üzere tüm hocalarıma, bu yolda her düşüğümde bana destek olan arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Merve Adatepe
2025, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI	iii
ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar LİSTESİ	ix
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVEDE ANAYASA

1. MODERN DEVLET, ANAYASACILIK DÜŞÜNCESİ VE ANAYASALAR	4
2. ANAYASA: KAVRAM, KÖKEN VE ANLAM	8
3. ANAYASA TÜRLERİ.....	12
4. KURUCU İKTİDAR VE ANAYASALARIN TEMEL FELSEFELERİ.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

1946-1960 ARASI ANAYASAL TARTIŞMALAR VE 1961 ANAYASASI'NIN FELSEFESİ

1. OSMANLI-TÜRK ANAYASALARI.....	26
2. 1946-1960 YILLARI ARASI ANAYASAL TARTIŞMALAR VE DEMOKRAT PARTİ	36
2.1. 1946-1950 ARASI ANAYASAL TARTIŞMALAR	38
2.2. 1950-1960 ARASI ANAYASAL TARTIŞMALAR	45
2.3. DEMOKRAT PARTİ'NİN ÜNİVERSİTE VE BASIN İLE İLİŞKİLERİ	53
3. 1961 ANAYASASI'NIN HAZIRLIK SÜRECİ.....	67
3.1. ANAYASA ÖN TASARILARI	70
3.2. KURUCU MECLİS VE 1961 ANAYASASI'NIN FELSEFESİ.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1961 ANAYASASI'NDA ÖZERK STATÜLÜ KURUMLAR (KURULUŞLAR)

1. ÖZERKLİK VE ÖZERK STATÜLÜ KURUMLAR: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	90
1.1. DÜNYA VE TÜRK ANAYASALARINDA ÖZERK KURUMLAR.....	92
2. 1961 ANAYASASI'NDA ÖZERK KURULUŞLAR.....	97
3. 1961-1971 ARASINDA ÖZERK KURULUŞLARLA İLGİLİ TARTIŞMALAR	109
SONUÇ	126
KAYNAKÇA.....	129

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1: 1950-1960 Yılları Arası Anayasal Tartışmalar.....	45
Tablo 2: Temsilciler Meclisi Üye Dağılımı.....	78
Tablo 3: 1 Ocak-31 Mart 1965 İktidar-Muhalefet Haber Dağılımı.....	119



SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale
AB	: Avrupa Birliği
AP	: Adalet Partisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
MBK	: Milli Birlik Komite
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MP	: Milliyetçi Parti
SBF	: Siyasal Bilimler Fakültesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TM	: Temsilciler Meclisi
TRT	: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
RG	: Resmî Gazete

GİRİŞ

Anayasa, normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan hukuk kurallarıdır. Toplum sözleşmesi niteliğini taşıyan anayasalar, devletin kuruluşunu, işleyişini ve yapısını belirleyen temel esasları ortaya koyar. Bu metinler, toplumda yaşayan bireylerin haklarını devletin keyfi müdahalesine karşı korur ve bu hakları güvence altına alır. Bu amaçla anayasalar, siyasi iktidarı sınırlandırmak için çeşitli mekanizmalar öngörmüştür.

Anayasalar, yalnızca devlet düzenini kuran ve hukuki çerçeveyi belirleyen metinler değildir; aynı zamanda, hitap ettiği toplumun düzenini, kimlik yapısını ve değer sistemini belirleyen hukuki metinlerdir. Anayasa metinleri, ortaya çıktıkları coğrafyanın ve toplumsal hafızanın etkisiyle çoğu zaman belirli bir dünya görüşünü, toplum yapısını ve iktidar anlayışını yansıtan ideolojik metinlerdir. Bu ideolojik boyut, anayasanın hem biçimsel hem de içeriksel yapısında kendini göstermektedir. Anayasada yer alan ilkeler ve kurumsal düzenlemeler, benimsenen ideolojinin bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Kurucu iktidarın etkisi yalnızca anayasa yapım sürecinde değil, aynı zamanda anayasa metninde hangi değerlerin temel alındığı, hangi kimliklerin ve görüşlerin ön planda olduğu ya da geri planda bırakıldığı, siyasal sistemin ve devletin kuruluş ve işleyişinde görülebilmektedir.

Türk anayasa tarihinde daha önce benzeri görülmemiş bir yapı olan özerk kuruluşlar, 1961 Anayasası ile anayasal sisteme dahil edilmiştir. Tepki anayasası olarak nitelendirilen 1961 Anayasası, halkın oylarıyla iktidara gelen siyasal gücün yetki alanını sınırlamayı ve bürokratik yapıyı güçlendirmeyi hedeflemiştir. Özerk kuruluşlar, idari teşkilatlanma içinde merkeze bağlı olmaksızın karar alabilen; idari ve mali yönden bağımsız hareket edebilen yapılardır. 1961 Anayasası, üniversiteleri ve Radyo ve Televizyonun İdaresi ve Haber Ajansları (ileride TRT) özerk kurumlar olarak tanımlamış ve bu kurumlara mali, akademik ve idari özerklik tanımıştır. Bu düzenlemenin başlıca gerekçesi, Demokrat Parti (DP) döneminde üniversiteler ve basın üzerindeki baskılarla ilgili yaşanan tartışmalardır. Söz konusu dönemde, özellikle üniversiteler ve basın üzerinde yoğun baskıların uygulandığı kamuoyuna sıkça yansımıştır. Özerkliğe sahip bu iki kurum 1961-1971 yılları arasında çeşitli siyasal tartışmalara konu olmuş; yürütme organının denetimi dışında hareket etmeleri yönetim krizlerine zemin hazırlamıştır. Sonunda, 1971 yılında yapılan anayasa değişiklikleriyle TRT'nin özerkliği tamamen kaldırılmış, üniversitelerin özerkliği ise önemli ölçüde sınırlandırılmıştır.

1961 Anayasası'nın temel felsefesi, Demokrat Parti dönemi olarak adlandırılan 1950-1960 yıllar arasında yaşanan siyasal bunalımlar, basın özgürlüğüne yönelik baskılar, yargı bağımsızlığının ihlali ve üniversite özerkliğinin zedelenmesi gibi sorunlara bir tepki olarak şekillenmiştir. Bu anayasa ile birlikte devletin temel organları yeniden yapılandırılmış; yasama-yürütme-yargı dengesi daha belirgin hale getirilmiştir. Özellikle yürütme organına duyulan güvensizlik nedeniyle, denge ve denetleme mekanizmalarının öne çıktığı anayasal kurallar benimsenmiştir.

Bu yapı içerisinde öne çıkan ve çalışmanın asıl noktasını oluşturan özerk statülü kuruluşlar, siyasal iktidardan bağımsız yapılanmalar olarak kamu yönetimi içinde yeni bir alan yaratmıştır. Bu kuruluşlara idari, mali ve akademik özerklik tanınarak, siyasal etkilerden uzak bir kamu hizmeti anlayışı sürdürülmek istenmiştir. Özellikle 1950'li yıllarda DP'nin basına ve üniversiteye uyguladığı baskılar, bu özerklik anlayışının başlıca gerekçesini oluşturmuş; özerk kurumlar aracılığıyla siyasal iktidarın etkisinin sınırlandırılması hedeflenmiştir.

Çalışmanın temel hipotezleri, 1961 Anayasası'nın devlet iktidarının bölüşülmesi ve denetimine ilişkin özgün felsefesinin, DP dönemindeki iktidar temerküzüne karşı tepki olarak ortaya çıktığı yönündedir. Bu kapsamda anayasanın devletin kuruluş ve işleyişini demokratik çoğulculuk ve özgürlükçülük anlayışı doğrultusunda yeniden yapılandırıldığı ve bu çerçevede özellikle üniversite ve radyo-televizyon kurumuna özerk statülü kurumların, teknik ihtiyaçlardan çok kurucu iktidarın ideolojik tercihlerini yansıtan siyasi kararlar doğrultusunda oluşturulduğu hipotez olarak ele alınmıştır. Ayrıca, bu kurumların seçilmiş siyasal iktidarın alanını sınırlandırmak ve bürokratik yapının siyasal güç karşısındaki etki alanını korumak amacıyla tesis edildiği varsayılmaktadır. Tezin ilerleyen bölümlerinde bu hipotezler, anayasal belgeler, dönemsel siyasal ve toplumsal koşullar ile doküman analiz yöntemiyle değerlendirilecek ve doğrulukları tartışılacaktır.

Çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak yürütülmüştür. Anayasal belgeler, yasal düzenlemeler, akademik literatür ve dönemin gazete ve siyasal belgeleri üzerinden yürütülen doküman analiz yöntemi uygulanmıştır. Bu bağlamda özellikle 1961 Anayasası'nın hazırlanış süreci, Kurucu Meclis görüşmeleri, dönemin siyasal-toplumsal koşulları ve anayasanın temel ilkeleri ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti anayasacılık tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olan 1961 Anayasası'nı, temel felsefesi bağlamında ve bu felsefenin bir sonucu olarak ortaya çıkan özerk statülü kurumlar üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. 1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından, kurulan Milli Birlik Komitesi'nin yönlendirmesiyle oluşturulan Kurucu Meclis tarafından hazırlanmış; halkoyuna sunularak kabul edilmiştir. Bu anayasa, yalnızca hukuki bir yeniden yapılanma belgesi olarak değil, aynı zamanda siyasal iktidarın sınırlandığı, toplumsal denetimin artırıldığı ve yeni düzenlemelerle yürütmenin denetim altına alındığı bir siyasal belgedir.

Birinci bölümde, öncelikle anayasa kavramının tarihsel ve teorik altyapısı ele alınarak, anayasacılık düşüncesi üzerinde durulacaktır. Ardından ikinci bölümde Osmanlı-Türk anayasaları ele alındıktan sonra 1946-1960 yılları arasında yaşanan anayasal sorular ve DP dönemi üniversite ve basın ile ilişkileri üzerine durulacaktır. Son alt başlıkta 1961 Anayasası'nın ortaya çıkış koşulları, hazırlık süreci, anayasa tasarılarına değinilmektedir. Üçüncü bölümde ise ilk olarak “özerk kurumlar” ele alınarak dünya ve Türk anayasaları üzerinde değerlendirilip ardından 1961 Anayasası ile ilk kez siyasal hayatımıza giren özerk kurumların 1971 yılına kadarki sürede ne tür tartışmalara neden olduğunu ve son olarak da 1971 değişiklikleri bağlamında konu analiz edilmektedir.

Nihayetinde 1961 Anayasası'nın temel felsefesi çerçevesinde özerk kurumların hangi mantıkla oluşturulduğu, bu kurumlar aracılığıyla siyasal iktidarın hangi yollarla sınırlandırıldığı ve sonrasında bu kurumların ne tür etkiler doğurduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 1961 Anayasası'nın özerk kurumlar aracılığıyla siyasal iktidarı sınırlamak amacı taşıdığı; ancak bu kurumların uzun vadede uygulamada çeşitli meşruiyet ve etkinlik sorunlarıyla karşılaştığı ifade edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVEDE ANAYASA

Bu bölümde, modern devlet anlayışının tarihsel gelişimiyle birlikte egemenlik, iktidar ve anayasa kavramları teorik çerçevede ele alınacaktır. Öncelikle modern devletin ortaya çıkış süreci ve bu sürecin beraberinde getirdiği merkezi iktidar yapısı ile egemenlik kavramı incelenecektir. Ardından mutlak iktidara karşı doğal hukuk ve toplumsal sözleşme kuramlarına yer verilecektir. Son olarak da anayasa kavramının etimolojik kökeni, tarihsel süreci, temel işlevleri ve anayasa türleri üzerinde durularak çalışmanın kuramsal zeminini oluşturan anayasal çerçeve ortaya konacaktır.

1. MODERN DEVLET, ANAYASACILIK DÜŞÜNCESİ VE ANAYASALAR

Modern devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte egemenlik kavramı da hayat bulmuştur. Egemenlik kavramı Bodin'in tasnifine göre, sınırlandırılmaz, devredilemez ve mutlaklıdır. Modern devletin ortaya çıkışı yalnızca siyasal iktidarın belirli bir bölgede merkezileşmesini değil, aynı zamanda bu iktidarın meşruiyet zeminini tanımlayan egemenlik anlayışının tekrar kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Parçalı feodal düzenin aksine modern devletler, belirli sınırlar içinde gücü tek elinde toplayan, meşru güç kullanma yetkisini tekelinde bulunduran bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Jean Bodin tarafından ortaya atılan egemenlik kuramı, siyasal iktidarın en yüksek ve kurucu kaynağına işaret eder¹. Bu tanım, egemenliği yalnızca bir yetki alanı olarak değil, aynı zamanda devletin varlık şartı ve siyasal organizasyonun temel belirleyeni olarak konumlandırır. Modern devletin doğuşu ile birlikte iktidarın merkezileşmesi süreci, aynı zamanda mutlak iktidara karşı itirazların da taşıyıcısı olmuştur. Bu bağlamda doğal hukuk ve toplumsal sözleşme kuramları, anayasanın varlığı için iki genel koşulu oluşturmuştur². Söz konusu koşullar hem sosyo-ekonomik hem sosyo-politik hem de düşünsel dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Eğitimli ve mülk sahibi yeni bir toplumsal sınıf olan burjuva sınıfı söz konusu sürecin başat aktörü haline gelmiştir.

Bununla birlikte, merkeziyetçi ve sınırsız iktidar anlayışı zamanla çeşitli düşünsel ve toplumsal tepkilere konu olmuş; özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda gelişen doğal hukuk teorileri ve toplumsal sözleşme kuramları aracılığıyla bu otoritenin

¹ Münici Kapani, *Politika Bilimine Giriş*. 39. Baskı. Bilgi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 59.

² Oğuzhan Bekir Keskin, *Anayasacılık Düşüncesi Açısından Anayasanın Tarihsel ve Kavramsal Bir Analizi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.6-7.

sınırlandırılmasına yönelik talepler ifade edilmeye başlanmıştır. Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau gibi düşünürlerin çalışmaları, bireyin doğuştan sahip olduğu hak ve özgürlüklerin korunması gerektiği fikri etrafında şekillenmiş ve siyasal iktidarın kaynağının halkın rızasına dayandığı yönündeki anlayışı beslemiştir³. Bu fikrîsel dönüşüm, modern anlamda anayasacılık hareketlerinin temelini oluşturmuş; keyfi ve mutlak iktidarın hukukla sınırlandırılması, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması yönünde gelişen taleplerle anayasal düşünce şekillenmeye başlamıştır⁴. Bu süreçte, özellikle Sanayi Devrimi sonrası elde ettiği kazanımlarla yeni bir sınıf olarak daha da belirginleşen ve siyasal alanda temsiliyet mücadelesine giren burjuva sınıfının önemli bir aktör olduğunun altını çizmek gerekir. Böylece siyasal iktidarın meşruiyet sınırlarını belirleyen ve bireylerin temel haklarını tanımlayan yazılı bir belgeye ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır⁵. Söz konusu bu ihtiyaç, anayasa fikrinin kurumsal bir yapı olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu doğrultuda, modern devletin oluşum sürecinde şekillenen egemenlik anlayışı ile buna karşı gelişen sınırlayıcı yaklaşımlar, anayasacılık düşüncesinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış; anayasa hem hukuki hem de siyasal anlamda devlet-toplum ilişkisinin temel belirleyeni haline gelmiştir.

Anayasacılığın ne olduğunu anlatmadan önce Lord Acton'un ünlü sözüne başvurmak konunun özünü kavramak açısından faydalı olacaktır: *“Güç yozlaştırır, mutlak güçse mutlaka yozlaştırır.”*⁶ Doğası itibarıyla güç kullanma tekeline sahip olan iktidar, bireylerin özgürlükleri için dezavantaj olmuştur. Sahip olduğu gücün sınırlanması ve özgürlüklerin korunması, sosyal düzen için oldukça önemlidir. Keyfiyetten uzak, sınırlandırılmış bir siyasal iktidar anlayışına yönelik düşünceler, tarih boyunca farklı biçimlerde varlık göstermiştir. Yayla'ya göre, iktidarın sınırlandırılması fikri Antik Mısır'a kadar götürülebilir. Ayrıca, Müslümanların hüküm sürdüğü Kudüs'ün iktidarın bölünmesi ve sınırlandırılmasına yönelik bir yönetim yapısının oluşturulduğu; bu yapının Haçlı Seferleri aracılığıyla Avrupa'ya taşındığı ve dünyada

³ Kapani, a.g.e., s. 59.

⁴ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*. 15. Baskı. Yetkin Yayınları. Ankara. 2014, s. 5

⁵ Fatma Duygu Bozkurt, *Türkiye'nin Sivil Anayasal İhtiyacı*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 2017, s. 175.

⁶ Zühtü Arslan, *Anayasa Teorisi*, İstanbul: Seçkin Yayınları. 2008, s.21.

anayasal nitelik taşıyan ilk metin olarak tarihe geçen Magna Carta'nın da bu yapının bir ürünü olduğu dile getirmektedir⁷.

Anayasal düşüncenin gelişimiyle birlikte, bu düşünceye özgü çeşitli teoriler de ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk teori, Orta Çağ döneminde sınırlı devlet ilkesini sağlamak için geliştirilen karma hükümet sistemidir⁸. Monarşi, aristokrasi ve cumhuriyetin farklı yönlerini bir araya getiren bu sistemde, yönetimde çeşitli toplumsal menfaatlerin temsil edilmesi ve böylece herhangi bir grubun diğerlerine karşı güç üstünlüğü kurmasının engellenmesi amaçlanmıştır. Bu teori, 18. yüzyıla kadar hüküm sürmüş ve ardından yerini kuvvetler ayrılığı teorine bırakmıştır. Bu teorinin temel amacı, bireylerin haklarını hükümdarlara karşı korumaktır⁹. Bunun sağlanabilmesi için de yasama-yürütme-yargı erklerinin birbirinden bağımsız olması gerekmektedir. Bu düşünceye tarih boyunca pek çok düşünür katkıda bulunmuş olsa da, ilk Aristoteles tarafından temellendirilmiş; modern ve sistematik zemine oturtanlar ise John Locke ve Montesquieu'dur¹⁰. Kuvvetler ayrılığı teorisine ilk kez 1776 Virginia Anayasası'nın başlangıcında yer verilmiş, ardından 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 16. maddesinde yer verilmiştir¹¹.

Yukarıda da belirtildiği üzere anayasacılık, 1700'lü yıllarda Avrupa ve Amerika kıtalarında yaşanan devrimlerle tarih sahnesine silinmeyecek şekilde yazılmıştır. 1848 Devrimleri ile Amerikan ve Fransız ayaklanmaları, temelde krallara ve aristokrat sınıfa karşı yapılan hak mücadelesidir¹². Bu mücadeleye neden olan unsur ise, ekonomik anlamda güç kazanan burjuva sınıfının artık siyasal alanda da hak iddia etmesidir. Burjuva sınıfı, hakkını alabilmek için kralın/hükümdarın sınırlandırılmasını talep etmiştir. Ekonomik üstünlüğe sahip olan burjuva sınıfının iktidarı sınırlandırma düşüncesi aslında kilisenin yetkilerini de sınırlandırılması anlamına gelmektedir¹³. Zira o dönemde siyasal iktidar üzerinde belirleyici bir güce sahip olan kurumların balında

⁷ Atilla Yayla, "Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler". *Liberal Düşünce Dergisi*, (66). 2012, s. 14.

⁸ Adil Şahin, "Siyasal Düşünceler Tarihinde "Sınırlı Devlet" Fikrinin Kadimliği ya da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük ve Devlet İktidarı Algısındaki Evrilme". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(3), 2011, s. 341.

⁹ Şahin, a.g.m, s. 334

¹⁰ Ayşe Özkan Duvan, "Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 2019, s. 38.

¹¹ Ergun Özbudun, *Anayasacılık ve Demokrasi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları, 2017, s. 17-18.

¹² Fazıl Hüsni Erdem, "Türkiye'de Anayasa Sorunu ve Anayasal Arayışların Patolojisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi* 5, İstanbul Barosu, 2002, s. 81.

¹³ Atıl Buğra Karadaş, "Anayasacılık ve Demokrasi Arasındaki İlişki: Sürekli Bir Çatışma Mı Simbiyotik Bir Birliktelik Mi?". *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 2020, s. 128.

kilise gelmekteydi. Dolayısıyla iktidarın sınırlandırılması, doğrudan kilisenin siyasal etkisinin azaltılmasını da amaçlamıştır.

Avrupa’da verilen hak mücadelesine Aydınlanma hareketinin de eklenmesiyle birlikte, akıl ön plana çıkmış; birey olgusunun oluşmasıyla toplumda siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda büyük ve köklü değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler sonucunda, 1700’lü yıllarda toplum, haklarını koruma altına almak ve bir daha kan dökülmesini önlemek amacıyla, siyasal iktidarın yetkilerinin sınırlandırılması ve bölünmesini öngören toplum rızasına dayalı bir sözleşme yapılmıştır¹⁴. Bu sözleşme ile anayasa kavramı doğmuştur.

1789 Fransız Devrimi sonrasında ilan edilen 1791 Fransız Anayasası’nın başına, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesine yer verilmiştir. Bunun anlamı, anayasaların temelinde insan haklarının olduğunu açıkça ortaya koymaktır. Sonraki dönemlerde hazırlanan anayasalarda da benzer biçimde hem anayasaların hem de devletin temelinde insan haklarının olduğunu gösteren metinlere yer verilmiştir.

Anayasacılık düşüncesinin tarihsel gelişimine değindikten sonra literatürdeki yeri dikkate alındığında anayasacılığın farklı şekillerde tanımladığı görülmektedir. Bazı yazarlar anayasacılığı siyasal iktidarın sınırlandırılması olarak tanımlarken, bazıları da iktidarın bölünmesi olarak tanımlamışlardır. John Locke, siyasal iktidarın sınırlandırılması düşüncesini savunmuş ve yasama-yürütme organlarının birbirinden ayrılmasını önermiştir¹⁵. Kuvvetler ayrılığı teorisinin kurucusu olan Montesquieu¹⁶, de, iktidarın sınırlandırılması fikrini savunmuştur. Ancak iktidarın yalnızca sınırlandırılması yeterli değil aynı zamanda toplumun farklı alanlarına dağıtılması gerektiğini savunan düşünürler de vardır. Bu bağlamda Hannah Arendt¹⁷, iktidarın sınırlandırılmasının yetersiz olduğunu ve toplumsal güçlerin farklı alanlarına dağıtılması gerektiğini ileri sürmüştür. Anayasacılık kapsamı açısından her iki tanımı da içerisinde barındırmaktadır. Bu durumda anayasacılık en temel anlamıyla bireylerin haklarını koruma amacıyla siyasal iktidarın sınırlandırılması ve bölünmesine dayanan bir düşüncedir. Anayasacılığın temelinde sınırlı devlet ilkesi vardır. Bu doğrultuda anayasacılık, sınırlı devlet ilkesini hayata geçirmek için kullanılmaktadır. Sınırlı devletin yanı sıra insan

¹⁴ Keskin, a.g.e., s. 70.

¹⁵ John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*. Çev: Fahri Bakırcı, 2. Baskı, Etabil Yayınları, Ankara, 2012.

¹⁶ Eda Ballıkaya, *Montesquieu ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli, 2021, s. 52.

¹⁷ Hannah Arendt, *Devrim Üzerine*, Çev: Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, İstanbul. 2012.

haklarının korunması ve hükümdarın keyfiliğini engellemek için en üstün hukukla bağlı olması da (hukuk devleti) anayasacılığın temel unsurlarındandır. Ayrıca anayasacılık, kuvvetler ayrılığı ilkesi doğrultusunda iktidarın bölünmesini sağlayarak her bir iktidar organının diğerleri tarafından denetlenebilmesini mümkün kılar. Böylece iktidarın tek elde toplanarak bireyler üzerinde keyfi eylem yapmasının önüne geçilmiş olur.

Anayasacılığın tanımında, bireylerin haklarının siyasal iktidara karşı korunması gerektiği şeklinde bir vurgu yer almaktadır. Bu ifadenin ortaya koyduğu temel sonuç ise iktidara duyulan güvensizliktir. Toplum, iktidara güvenmediği için haklarını garanti altına alma ihtiyacı hissetmektedir. Duverger bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: “...her çeşit iktidar, onu içtenlikle, insanlığın iyiliği için kullanmak isteyen kişilerin elinde bile bir baskı aracı olmak yolundadır”¹⁸. Bu cümleden de anlaşıldığı üzere, iktidar sahipleri her ne kadar iyi niyetli olsalar da, sahip oldukları gücü bir baskı aracı olarak kullanma potansiyeline sahiptir. Bu durum göz önüne alındığında iktidarın sınırlandırılması, birey haklarının korunması açısından elzemdir.

Bu açıdan, 1700’lerde ortaya çıkan anayasacılık hareketleriyle birlikte iktidarın sınırlandırılacağı ve bölüneceği sorusunun cevabı; kuvvetler ayrılığı, hukuk devleti, federalizm, insan hakları ve anayasanın üstünlüğü gibi ilkeler aracılığıyla verilmeye başlanmıştır.

2. ANAYASA: KAVRAM, KÖKEN VE ANLAM

Latince anayasa, “birlikte kurma, birlikte ihdas etme” anlamına gelen “*constituere*” kelimesinden türemiştir. Bu kelime, *con-* “birlikte” ve *statuere* “kurma, tesis etmek, oluşturma” fiilinden oluşmaktadır¹⁹. İngilizce ve Fransızca’da anayasa kavramı için kullanılan “*constitution*” terimi, her iki dilde de aynı anlama gelir ve “oluşturmak, meydana getirmek, kurmak” filleriyle ilişkilidir²⁰. İspanyolca’da aynı kavrama karşılık gelen kelime “*constitucion*”, Almanca’da ise “*verfassung*” olarak kullanılmaktadır²¹.

¹⁸ Maurice Duverger, *Seçimle Gelen Krallar*. (Çev: N. Erkut). İstanbul: Kelebek Yayınları. 1975, s.32.

¹⁹ Cem Eroğul. *Anatüze Giriş*. (6. Baskı). Ankara: İmaj Yayınları. 2000 s. 17; Ece Göztepe, & Aykut Çelebi, (Ed.). *Demokratik Anayasa: Görüşler Ve Öneriler*. İstanbul: Metis Yayınları. 2012, s.9; Faruk Turinay, “Bir Kelime Olarak ‘Anayasa’nın Tarihsel Yolculuğu Üzerine Düşünceler”. *TBB Dergisi* (95). (2011). Ss. 285.

²⁰ Süheyl Batum. *99 Soruda Neden ve Nasıl Çağdaş Bir Anayasa*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları 2010 s. 1-2; Faruk Turinay, “Dil Hukuk ve Anayasa: Bir Kelimenin Tarihi”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 2012 s. 482-485; Engin Şahin. *Kurucu İktidar*. İstanbul: Onikilevha Yayınları. 2013, s. 8.

²¹ Turinay, “Bir Kelime Olarak...” s. 288.

İngilizce ve Fransızca’da anayasa anlamında kullanılan *constitution*, Türkçeye “kurmak, oluşturmak” olarak çevrilmiştir²². Türkçede bu kavram ilk karşılığı olarak “Kanun-ı Esâsi” terimi kullanılmıştır. Bu ifade, anlam olarak “asıl” veya “temel kanun” anlamına gelmektedir. Kanun-ı Esâsi terimi, Osmanlı Devleti döneminde kullanılmış olup, Osmanlı-Türk anayasa tarihinin ilk anayasası olan 1876 Anayasası’nın resmi adıdır. 1921 ve 1924 anayasaların resmi adları olarak da kullanılan “Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu” ise “esas kuruluş” anlamına gelmektedir²³.

Anayasa kelimesi, sanıldığıının aksine çok geçmişe sahip değildir. Bu terim ilk olarak 1787 tarihli ABD Anayasasıyla birlikte kullanılmaya başlanmış ve 18. yüzyılın sonlarında belirginleşerek günümüze kadar gelmiştir²⁴. Her ne kadar anayasa kavramı ilk kez 1787 yılında ortaya çıkmış gibi görünse de, bu tarihten önce de devletler; yönetim, kuruluş ve işleyişlerine ilişkin fermanlar ve kanunlarla yönetilmekteydi²⁵.

Anayasa, genel olarak devletin kuruluşunu, işleyişini ve organlarını belirleyen; bu organlar arasındaki ilişkileri düzenleyen, hükümetin şeklini belirleyen ve bireylerin temel haklarını güvence altına alan hukuki metin olarak tanımlanabilir. Bu tanımın kökeni büyük ölçüde liberal düşünceye dayandırırmaktır. Geleneksel anlayışta devlet ön planda yer alırken liberal düşünceyle birlikte birey merkeze alınmış; devletin yetki alanını daraltarak birey haklarının korunması düşüncesi benimsenmiştir²⁶.

Anayasa tanımı genellikle maddi (geniş) ve şekli (dar) olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır²⁷. Bu ayrımlara kısaca bakıldığında; maddi anlamda anayasa, devletin kuruluşuna, işleyişine ve teşkilat yapısına ilişkin kuralları ifade eder, yani anayasanın içeriğine odaklanır. Şekli anlamda anayasa ise içerikten ziyade normun yapılış biçimi ve hiyerarşideki konumuyla ilgilidir. Bu bağlamda anayasa, normlar hiyerarşinde en üstte yer alan ve olağan kanunlardan daha farklı yöntemlerle yapılan hukuk kuralları bütünü olarak tanımlanır. Genel olarak anayasa tanımları yapılırken şekli anlamdaki tanımın daha doğru olduğu yönündeki görüş ön plana çıkmaktadır. Bunun temel nedeni maddi anlamda anayasa kapsamında yer alan unsurların sıradan kanunlarla da

²²Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. (10. Baskı). Bursa: Ekin Yayınları. 2018, s. 20.

²³ Gözler, a.g.e., s. 20.; Tolga Şirin, “Anayasanın Anlamı Nedir? Semantik Bir Yanıt”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 28(2), 2022, s. 700.

²⁴ Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi*, (3. Baskı). Adam Yayınları: İstanbul.2002: s. 120; Gözler, *Anayasa Hukukunun...* a.g.e., s. 131.

²⁵ Gözler, a.g.e., 131-132.

²⁶ Atay, a.g.m., s.506.

²⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, (5.Baskı). Araştırma, Eğitim Ekin Yayınları: İstanbul, 1982 s. 109; Gözler, a.g.e., s, 49

düzenlenebilmesidir. Bu nedenle günümüzde anayasa tanımları ağırlıklı olarak şekli anlamda yapılmaktadır. Öte yandan anayasalar, yalnızca hukuki metinler değil, aynı zamanda siyasal metinlerdir. Hukuki metin olarak anayasa, alt normların kendisinden türediği, devletin en üstün hukuk kaynağıdır. Siyasal açıdan ise anayasa, bir bildiri niteliği taşır; bir ülkenin siyasal yönünü ve temel tercihlerini yansıtan bir yol haritası işlevi görür²⁸. Dolayısıyla anayasa tanımları yapılırken hem hukuki hem de siyasal yönü birlikte göz önünde bulundurulmalıdır.

Anayasalar, toplumları kimin ve nasıl yöneteceğine, bireylerin özgürlüklerine ilişkin kuralları belirleyerek devletlere yön gösterir. Bu kurallarla yönetilen devletler, kendiliğinden sınırlandırılmış bir yapıya kavuşur. Anayasalar, bir yandan iktidarı sınırlandırırken diğer yandan da iktidarın meşruiyetini sağlar²⁹.

Anayasa tanımına ilişkin oldukça zengin bir akademik literatür mevcuttur. Bu alanda öne çıkan anayasa hukukçularının tanımlarından bazıları şunlardır: Tunç’a göre anayasa, geniş ve dar³⁰ anlamada olmak üzere iki şekilde tanımlanabilir. Geniş anlamda anayasa, “devletin ana kuruluşunu ve işleyişini düzenleyen kurallar bütünü” olarak açıklanırken; dar anlamda anayasa, “devletin kuruluş ve işleyişinin nasıl olacağını belirleyen kurallar bütünü’nün resmi hale getirilerek yazılı bir belge olması” olarak tanımlanmaktadır. Çam da anayasanın geniş ve dar olmak üzere iki anlam taşıdığını belirtir. Geniş anlamda anayasa, “devletin yapısını, kuruluşunu ve işleyişini düzenleyen kurallar bütünüdür”; dar anlamda, “benzer birkaç belgede toplanmış hukuksal kurallardır”³¹ olarak değerlendirilir. Ayrıca Çam’a göre anayasa, genel anlamıyla “siyasal iktidarın kullanılmasını, örgütlenmesini ve işleyişini belirleyen kurallar bütünüdür”³².

Gözler’e göre anayasa, temel olarak “yasaların anası”, “ana kanun” olarak tanımlanır³³. Gözler, anayasa tanımını maddi ve şekli olmak üzere iki ölçüte ayırmaktadır. Maddi kriter, anayasanın içeriğini esas alır; bu bağlamda anayasa “devletin yapısını, işleyişini ve organlar arasındaki ilişkileri belirleyen hukuk metinleri” olarak tanımlanır.³⁴ Şekli kriterde ise anayasal normların yapılış ve

²⁸ Mehmet Turhan, *Anayasal Devlet*, Ankara Gündoğan Yayınları, 1997, s.7; Şahin, a.g.m., s. 328.

²⁹ Şahin, a.g.m., s. 330.

³⁰ Hasan Tunç, *Makaleler (Anayasa Hukukuna Giriş)*. Konya: Gürcan Ofset. 1998, s. 3.

³¹ Çam, a.g.e., s. 368.

³² Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*. (10 Baskı). Der Yayınları: İstanbul. 2011, s. 368.

³³ Gözler, a.g.e., s. 49.

³⁴ Gözler, *Anayasa Hukukunun...* a.g.e., s. 49.

değiştiriliş usulleriyle ilgilidir. Bu çerçevede şekli anlamda anayasa, “normlar hiyerarşisinin en üst basamağında yer alan ve dolayısıyla kanunlardan daha zor değiştirilen hukuk kurallarının bütünüdür” olarak tanımlanmaktadır.³⁵

Teziç’in anayasa tanımı ise, “devletin temel yapısını, kuruluşunu, iktidar değişikliğini ve bireylerin haklarını devlete karşı koruyan belge”³⁶ şeklindedir. Teziç de tıpkı Gözler gibi anayasa tanımını maddi ve şekli anlamda ikiye ayırır. Bu ayrıma göre maddi anlamda anayasa, “devletin siyasi yapısını, iktidarın yetki ve sınırlarını belirleyen ve bireylerin haklarıyla alakalı kurallar bütünü”dür. Şekli anlamda anayasa ise, “kanunlarda daha farklı usullerle yapılp değiştirilen metinlerdir”³⁷ olarak tanımlanır. Anayasaların yalnızca hukuki değil aynı zamanda siyasi metinler olduğu daha önce belirtilmiştir. Teziç’e göre anayasasının siyasal niteliği, iktidarı sınırlandırılma işlevinde; hukuki niteliği ise devletin statüsünü³⁸ belirleme fonksiyonunda ortaya çıkmaktadır.

Erdoğan’a göre anayasa, üç ayrı anlamdan değerlendirilmektedir. İlk olarak anayasayı “üstün hukuk kudretine sahip bir metin” olarak ifade eder³⁹. İkinci anlamda anayasa “yaşayan anayasayı” olarak tanımlar; bu da ülkedeki fiili devlet sistemine işaret eder. Üçüncü anlamda ise sınırlı devlet anlayışını yansıttığını ortaya koyar. Erdoğan, yapmış olduğu bu tanımlarla aynı zamanda anayasanın çeşitli niteliklerine de dikkat çekmektedir. İlk tanım, anayasanın sadece sözlük anlamını yansıtarak onun normlar hiyerarşisinde en üst basamağında yer aldığını vurgular; ancak bu tanım anayasanın işlevsel ve toplumsal etkilerini göz ardı etmektedir. İkinci anlamda anayasanın sadece hukuki metin olmadığını aynı zamanda fiili devlet yapısını da yansıttığı ifade edilmektedir. Son anlamda ise “sınırlı devlet” diyerek anayasanın devlet gücünü hukuk kurallarıyla sınırlandırma işlevine dikkat çekilmektedir.

Yukarıda zikredilen tüm tanımlar, anayasa kavramının farklı boyutlarına vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede söz konusu tanımlar harmanladığında anayasa şu şekilde tanımlanabilir: *Anayasa, devletin temel yapısını, işleyişini belirleyen, siyasal iktidarın keyfiliğini engelleyerek bireyin temel haklarını koruma altına alan, iktidarın sınırlarını*

³⁵ Gözler, a.g.e., s. 49

³⁶ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*. 20. Baskı. İstanbul: Beta Basım. 2007, s.10.

³⁷ Teziç, a.g.e., s. 145-147.

³⁸ Teziç, a.g.e., s. 138

³⁹ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*. 12. Baskı. İstanbul: Siyasal Kitabevi. 2015, s.2.

*çizen (ve böylelikle onu hukukla bağlayarak ve anayasal devlet olmasını sağlayan) ve normlar hiyerarşisinde en üst basamakta yer alan hukuk kurallarının bütünüdür*⁴⁰.

3. ANAYASA TÜRLERİ

Anayasalar kendi içerisinde çeşitli türlere ayrılmaktadır. İlk olarak geleneksel veya teamüli (örfi) olarak nitelendirilen anayasalar, 18. yüzyıla gelindiğinde yazılı hale gelmiş ve bu noktadan itibaren yazılı-yazısız anayasa ayrımı ortaya çıkmıştır. Ardından anayasalar, değiştirme usulleri bakımından da sınıflandırılmış ve bu bağlamda yumuşak-katı anayasa ayrımı yapılmıştır. Devamında ise, anayasa maddelerinin ayrıntı düzeyi dikkate alınarak çerçeve anayasa ya da kazuistik anayasa biçiminde bir ayrıma gidilmiştir.

Yazılı Anayasa ve Yazısız Anayasa

Her devlet, yazılı ya da yazısız bir anayasaya sahiptir. Zira yönetenlerin, yönetilenler üzerindeki yetki ve güçlerinin kaynağı kendileri değil, anayasal düzenlemelerdir⁴¹. Tarihsel süreç incelendiğinde, 1700'lü yılların sonuna kadar büyük çoğunlukla yazısız anayasalarla yönetildiği görülmektedir. Bu tür anayasalar, hükümdarlara geniş bir takdir yetkisi tanımaktaydı.

Ancak Rönesans-Reform hareketlerinin ardından Aydınlanma Çağı'nın etkisiyle birçok alanda değişiklikler yaşanmıştır. Değişikliklerden en fazla faydalanan ve zenginleşerek feodalizme karşı üstünlük sağlayan burjuva sınıfı, kendi çıkarlarını ve zenginliklerini korumak adına toplum sözleşmesi olarak adlandırdıkları anayasal belgelerle haklarını kayıt altına alarak korumak istemişlerdir. Böylece burjuva sınıfı, kendi çıkarlarını koruyacak yazılı bir anayasanın oluşturulmasını zorunlu görmüş ve yazılı anayasa anlayışı bu çerçevede ortaya çıkmıştır⁴². Nitekim yazılı anayasalar, 18. yüzyılda yaşanan anayasal gelişmeler bir sonucu olarak zamanla yaygınlık kazanmıştır⁴³. Yazılı anayasa, bir devlette geçerli olan temel kuralların, yetkili organlar tarafından yazılı bir belge haline getirilmesi olarak tanımlanabilir⁴⁴. Bu çerçevede dünyadaki ilk yazılı anayasa 1787 tarihli ABD Anayasasıdır. Bunu 1791 tarihli Polonya

⁴⁰ Gözler, a.g.e., s. 49.

⁴¹ Atay, a.g.m., s. 510.

⁴² Eroğul, a.g.e., 21; Teziç, a.g.m., 148.

⁴³ Otto Depenheuer, "Anayasanın İşlevleri", Anayasa Teorisi, Ed: O. Depenheuer-C. Grabenwarter, (Çev Ed: İ. Doğan), Lale Yayınları: 2014, s. 551.

⁴⁴ Gözler, a.g.e., s. 52.

Anayasası ile aynı yıl içinde ilan edilen Fransa Anayasası takip etmiştir⁴⁵. Günümüzde ise ülkelerin neredeyse tamamı yazılı bir anayasaya sahiptir. Bu durumu Eroğul, “dünya, yazılı anayasalar dünyasıdır”⁴⁶ sözüyle oldukça iyi izah etmektedir.

Yazısız anayasalar, bir toplumda uzun yıllar tekrarlanarak devam etmiş ve bağlayıcı bir niteliğe dönüşmüş kurallardan oluşan anayasalar olarak tanımlanmaktadır. Genellikle literatürde “*teamüli veya geleneksel anayasa*” olarak adlandırılmaktadır. Yazısız anayasanın en tipik örnek olarak İngiltere’dir⁴⁷ gösterilmektedir. Her ne kadar bu anayasalar “yazısız” olarak tabir edilse de, gerçekte bu tür anayasalar, devletin temel kuruluş ve işleyişine ilişkin bazı yazılı kanunlar, mahkeme içtihatları ve daima uygulanan kuralların zamanla gelenek haline gelmesiyle oluşmaktadır⁴⁸.

Yazılı ve yazısız anayasalarının artı ve eksilerine bakılırsa; yazısız anayasaların toplumsal değişimlere daha kolay uyum sağlayabildiği görülmektedir. Buna karşılık yazılı anayasalar pozitif hukuk kurallarına dayandığı için belirsizlik oranı daha düşüktür. Daha önce de bahsedildiği gibi yazısız anayasalar toplumda uzun yıllardır var olan geleneklere göre şekillendiğinde, farklı zamanlarda aynı olaya ilişkin yapılan yorumlar arasında büyük farklılıklar yaşanabilmektedir. Oysa yazılı anayasalar somut hükümler içerdiğinden yorum farklılıklarına daha az açıktır⁴⁹.

Katı Anayasa Ve Yumuşak Anayasa

Anayasalar, değiştirme usullerine göre ikiye ayrılır: katı anayasa ve yumuşak anayasa. Anayasalar, Hans Kelsen tarafından oluşturulan normlar hiyerarşisinin en üst basamağında yer almaktadırlar. Bu bağlamda alt norm anayasaya aykırı olamaz ve geçerliliklerini anayasalardan alırlar⁵⁰. Bu durum anayasanın üstünlüğü ilkesiyle ilişkilidir. Anayasaların değiştirilmesi, sıradan yasaların değiştirilmesine kıyasla daha zor ve özel şartlara bağlı bir süreçtir⁵¹. Bu nedenle katı anayasa olarak adlandırılan

⁴⁵İsmet Giritli, & Jale Sarmaşık, *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Der Yayınları. 1998, s. 5; Şeref A. Gözübüyük *Hukuku Anayasa Metni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. 13. Baskı. Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları. 2004, s. 3; Zehra Odyakmaz, Ümit Kaymak, İsmail Ercan, *Anayasa Hukuku*. 16. Baskı. On İki Levha Yayınları, 2015. s. 1.

⁴⁶Cem Eroğul, *Anayasayı Değiştirme Sorunu (Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi)*. Ankara: AÜSBF Yayınları. 1974, s. 177

⁴⁷Fevzi Demir, *Anayasa Hukukuna Giriş*. (5. Baskı). İzmir: Barış Yayınları. 1998, s. 13; Şerif İba, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*. (2. Baskı). Ankara: Turhan Kitapevi. 2008, s. 2.

⁴⁸Gözübüyük, a.g.e., s. 6.

⁴⁹Teziç, a.g.e., s. 148.

⁵⁰Levent Gönenç, “Anayasalar Neden Yazılı ve Neden Değiştirilir?” *Türkiye’nin Anayasa Gündemi*, Ed. İbrahim Ö. Kaboğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 22.

⁵¹Ali Rıza Çoban, *Anayasayı Değiştirme Yetkisi, Sınırları ve Denetimi*. Ankara: Adalet Yayınları, 2011, s.8; Gözler, a.g.e., s. 59.

anayasalarda, değişiklik süreci oldukça sınırlı ve zorludur. Katı anayasalara örnek olarak genellikle yazılı anayasalar gösterilmektedir. Ancak burada önemli bir ayrım yapılmalıdır: Her yazılı anayasalar gösterilmektedir. Yazılı olmakla birlikte yumuşak özellik taşıyan anayasalar da mevcuttur. Örneğin, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yazılı olmasına rağmen bir anayasadır⁵². Yukarıda yazısız anayasa örneği olarak verilen İngiltere dışında neredeyse tüm ülkeler yazılı anayasaya sahiptir. Yazılı anayasalara sahip ülkeler, anayasa değişikliklerini belli şartlara ve çoğunluklara bağlanmıştır. Bu bağlamda, bir anayasanın katı anayasa olarak kabul edilebilmesi için gerekli şartları Gözler⁵³ şu şekilde sıralamaktadır:

- **Özel Meclis Usulü:** Yapılacak bir anayasa değişikliği söz konusu olduğunda yalnızca değişiklik için özel bir meclisin kurulması katı bir anayasaya işaretler. 1787 ABD Anayasası'nda yapılacak bir anayasa değişikliği için özel bir meclis kurulmaktadır.
- **Üye Tam Sayısının Salt Çoğunluğu:** Anayasalar, normal kanunlardan farklı ve daha zor değiştirilmesi onların katı anayasa olduğunun göstergesidir. Bu doğrultuda kanunlardan farklı olarak anayasa değişikliğinde parlamento üye tam sayısının salt çoğunluğu aranıyorsa bahsi geçen anayasa katı bir anayasadır. Buna 1947 İtalyan Anayasası örnek verilebilir.
- **Nitelikli Çoğunluk Kuralı:** Bir anayasa değişikliğinde parlamento üye sayısının dörtte üçü, üçte ikisi veya beşte üçü gibi nitelikli çoğunluk normal kanunlar için aranmıyorsa ve bu şart anayasa değişikliği için aranıyorsa o anayasa katı bir anayasadır. 1900 Avustralya Anayasası örnek gösterilebilir.
- **Halkoylaması:** Anayasa değişikliğinin kabulü için teklifin halkoylamasına sunulması katı anayasanın özelliğidir. 1982 Anayasası hakkında yapılan bir değişikliğin halkoylamasına sunulmuştur.
- **Değiştirilemez Madde veya İlkeler:** Bir anayasanın maddeleri arasında değiştirilmesi yasaklanan maddeler yer alıyorsa o anayasa katı bir anayasadır. 1961-1982 Anayasalarında yer alan değiştirilemez maddeler nedeniyle bu anayasalarda katı anayasadır.
- **Süre Yasağı ve Dönem Yasağı:** Kurucu iktidar tarafından anayasanın yürürlüğe girmesinden sonraki belli bir süre boyunca değişikliğin söz konusu olmaması

⁵² Gözübüyük, a.g.e., s.7

⁵³ Gözler, a.g.e., s. 59-62.

durumunda ve bazı durum ve zamanlarda anayasa değişikliği yapılması mümkün değildir bu şartların olduğu anayasalar katıdır.

- **Devlet Başkanın Mutlak/Güçleştirici Veto Yetkisi:** Anayasa değiştirme konusunda devlet başkanına verilen yetkililerdir. Bu yetkiler doğrultusunda devlet başkanı ya kesin olarak değişikliği kabul etmez (mutlak veto) ya da değişikliğin yapılmasını zorlaştırır (güçleştirici veto).
- **Federe Devletlerin Onayı:** Federal devletlerin anayasa değişikliklerinde federe devletlerinde değişikliğe katılması zorunluluğu.

Sayılan bu şartlar bir anayasanın katı olduğunun göstergesidir. Bu şartlardan sadece birinin anayasada yer alması o anayasanın katı olması için yeterliken günümüz anayasalarında birden fazla şartın anayasalarda yer almakta olduğu görülmektedir.

Katı anayasalar, kurucu zihniyetin belirlediği temel değerlerin korunmasına özel bir önem vermektedir. Bu tür anayasalar, uygulama sürecinde yaşanabilecek gelişmeler sonucunda alınan siyasal kararların anayasal ilkelere zarar vermesini engellemek amacıyla değiştirilmelerini zorlaştıran yüksek usul barajlarıyla donatılmıştır. Bu durum, yalnızca anayasal düzenin istikrarını değil aynı zamanda bu düzenin temelini oluşturan siyasal ve hukuki ilkelerin sürekliliğini de güvence altına almayı amaçlar. Dolayısıyla bir anayasanın katılığı, onun temel felsefesi olan hukuk devleti, insan hakları, kuvvetler ayrılığı ya da siyasal çoğulculuk gibi temel kavramlara ne ölçüde sadakatle bağlı kalındığının da bir göstergesidir. Aynı şekilde, bir anayasanın kazuistik ya da çerçeve şeklinde düzenlenmiş olması, kurucu iktidarın birey-devlet ilişkisini nasıl tanımladığına ve anayasanın müdahaleci mi yoksa sınırlandırılmış mı bir devlet anlayışını benimsediğine ilişkin önemli ipuçları sunar. Bu bağlamda, 1961 Anayasası'nın hem katı hem de kazuistik bir anayasa olması onun temel felsefesinde yer alan sosyal devlet anlayışı, özgürlükçü demokrasi ve hukuk devleti ilkeleriyle örtüşmektedir. Yukarıda belirtilen niteliklerin yanı sıra katı anayasaların asıl göstergelerinden biri, temsilci kurulların oluşturduğu anayasal kurumlara hem vatandaşlar hem de yöneticiler tarafından gösterilen saygı ve bağlılıktır⁵⁴.

Katı anayasalarda bir anayasa değişikliğinin gerçekleşebilmesi için üç temel aşamanın tamamlanması gerekmektedir: *teklif, karar ve onay*⁵⁵. Bu aşamalar burada

⁵⁴ Taha Parla, “Anayasalar ve Kurucu Meclisler Üzerine Bazı Karşılaştırmalı Notlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38 (3-4). 1984. s. 211.

⁵⁵ Osman Can, “Anayasayı Değiştirme İktidarı Ve Denetim Sorunu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62 (03). 2007, s.120; Teziç, a.g.e., s.165; Gözler, a.g.e., s. 123.

ayrıntılı biçimde ele alınmayacak; çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, tali kurucu iktidarın anayasayı değiştirme yöntemleri başlığı altında kapsamlı olarak açıklanacaktır.

Yumuşak anayasalar ise, normal kanunlar kadar kolay değiştirilebilen anayasalardır. Bu tür anayasalar normlar hiyerarşisinde kanunlarla aynı basamakta yer aldığı için, anayasa üstünlüğü ilkesi bu sistemlerde büyük ölçüde geçerliliğini yitirir⁵⁶. Yumuşak anayasalar çoğu zaman doğrudan yazısız anayasalar ile özdeşleştirilir. Bunun nedeni ise anayasa değişikliğinde uyulması gereken özel usulün bulunmamasıdır. Ancak her yazısız anayasa yumuşak anayasa demek değildir. Bu duruma bazı istisnalar vardır. 1921 Anayasası hem yazılı hem de yumuşak bir anayasadır aynı zamanda 1848 İtalyan Anayasası da bu duruma güzel bir örnektir⁵⁷.

Çerçeve Anayasa ve Kazuistik Anayasa

Çerçeve anayasalar, temel konuları içeren kısa ve öz olan anayasalardır. Bu tür anayasalarda madde sayısı azdır ve bu maddeler de çok uzun şekilde kaleme alınmazlar, anlatılmak istenilen şey kısaca anlatılmaktadır. Anayasayı hazırlayanlar, maddeleri yalnızca özünü ifade edecek şekilde kısa tutmayı tercih ederler; ayrıntılı düzenlemelerin ise kanunlarla yapılmasını amaçlarlar. Bu anayasa türüne en güzel örnek ilk anayasa olan 1787 ABD Anayasası olacaktır. ABD Anayasası toplamda 7 maddeden oluşmaktadır⁵⁸.

Kazuistik anayasalar ise detaylı anayasalardır. Bu tür anayasalarda hem madde sayısı fazla ve hem de maddeler çok ayrıntılı biçimde hazırlanmıştır⁵⁹. Kazuistik anayasalar, istikrarlı yönetimi hedeflemektedir. Ancak sürekli değişim içerisindeki dünyanın gerisinde kalma olasılığı nedeniyle sürekli anayasa değişikliği gündeme gelebilmektedir ki bu da hem toplum açısından hem de devlet açısından olumsuzluklara yol açabilir⁶⁰.

4. KURUCU İKTİDAR VE ANAYASALARIN TEMEL FELSEFELERİ

Anayasayı yapan ve değiştiren güce kurucu iktidar denilmektedir. Bir ülkede yeni bir anayasa yapılabilmesi için gerekli olan unsur kurucu iktidardır. Bu doğrultuda kurucu iktidar ikiye ayrılmaktadır: Asli kurucu iktidar ve tali kurucu iktidar.

⁵⁶ Çoban, a.g.e., s. 8; Gözler, a.g.e., s.58.

⁵⁷ Gözübüyük, a.g.e., s.7.

⁵⁸ Teziç, a.g.e., s. 9; İba, a.g.e. 3.

⁵⁹ Engin Selçuk, *Anayasa Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi AUEF. 2019, s. 18

⁶⁰ Özbudun, *Türk Anayasa...* s.60.

Asli kurucu iktidar, savaş, darbe, rejim değişikliği, yeni bir devletin kurulması gibi olağanüstü durumlarda ortaya çıkan hukuk boşluğu zemininde doğar ve anayasayı ilk kez ya da yeniden yapan iktidar olarak tanımlanır. Literatürde genellikle hukuk dışı iktidar olarak nitelendirilmektedir⁶¹. Yani asli kurucu iktidar, hukuk boşluğundan ortaya çıkan bir iktidardır. Hukuk boşluğu ise iki şekilde oluşmaktadır. İlki baştan var olan hukuk boşluğu ikincisi ise sonradan oluşan hukuk boşluğudur. Eğer asli kurucu iktidar ilk şekildeki gibi yani baştan var olan bir hukuk boşluğundan doğarsa o zaman yeni bir devlet oluşturur. Bu durumda asli kurucu iktidar mevcutta var olan bir devleti yıkıp yerine yeni bir devlet inşa etmemektedir. Zaten hâlihazırda bir devletin olmadığı bir ortamda bir devlet kurmaktadır. Bu duruma 1787 ABD Anayasası örnek verilebilir önceden var olan bir devlet yoktur ve dolayısıyla bir anayasa da yoktur⁶². Eğer hukuki boşluk sonradan oluşmuş ise bu durumda asli kurucu iktidar yeni bir anayasa yapmaktadır. Yeni bir anayasa yapmak için de ilk olarak halen yürürlükte olan anayasayı ilga ederek bir boşluk oluşturulur ve bu boşluğu doldurmak için de kendisi anayasa yapar⁶³. Bu duruma Türkiye’den 1960 Darbesi sonrası yapılan 1961 Anayasası ya da 1980 Darbesi sonrası hazırlanan 1982 Anayasası örnek verilebilir. Bunun yanında savaş sonrası yeni bir devletin kurulması aşamasında yapılan anayasalara örnek olarak İkinci Dünya Savaşından yenilmiş olarak çıkan Batı Almanya ve Japonya’nın anayasaları verilebilir. Bu ülkelerin anayasaları hazırlanırken işgalci devletlerin müdahalelerinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim savaştan mağlup ayrılan Batı Almanya ve Japonya’nın anayasalarında ABD’nin⁶⁴ tesiri göz ardı edilemez.

Asli Kurucu İktidarın Anayasa Yapma Yöntemleri

Anayasa yapımı, günlük hayatta olağan bir durum değildir. Anayasaların yapımı için bazı özel koşulların meydana gelmiş olması gerekmektedir. Rejim değişikliği, savaştan mağlup ayrılma, dış baskı, bağımsızlık, gibi durumlar yeni bir anayasa yapımı için gerekli koşullardır⁶⁵.

Literatürde anayasa yapımı yöntemleri hakkında farklı biçimde sınıflandırmalar yapılmıştır. Ali Rıza Çoban’a göre anayasa yapımı üçe ayrılmaktadır⁶⁶. Bunlar sırasıyla: *ihsan anayasa, misak anayasa, demokratik anayasa*dır. *İhsan anayasası*, devleti tek

⁶¹Tanilli, a.g.e., s: 128; Teziç, a.g.e., 156; Çoban, a.g.e., 14.

⁶²Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi I*. a.g.e., s.318.

⁶³ Gözler, a.g.e., S. 318.

⁶⁴ Gönenç, *Anayasalar Neden Yazılır* a.g.e., s. 23.

⁶⁵ Erdoğan, a.g.e., 86; Çoban, a.g.e., 10.

⁶⁶ Çoban, a.g.e., s. 25.

başına yöneten monarkın yönetim yetkisini tek taraflı iradeyle paylaşma kararı alması sonucu oluşan anayasalardır. Bu anayasaların amacı ayaklanarak devlete zarar verebilecek güçleri yönetim hakkının paylaşılmasıyla durdurmak ve mutlak monarşiden uzaklaşarak yönetimlerinde zamanla demokratikleşmesini sağlamaktadır. Bu durumda hem halk tek taraflı yönetimden kurtulmakta hem de monark iktidarını güvence altına almaktadır. Ancak bu tür anayasalar yine tek taraflı irade sonucu yürürlükten kaldırılabilir.

Çoban'ın sınıflandırmasında ikinci sırayı alan *misak anayasası* ise, iktidarda olan monark ve halk tarafından seçilmiş olan temsilciler arasında yapılan bir sözleşme anayasadır. Bu anayasalar da yine monarkın yetkilerini daraltmaktadır⁶⁷.

Demokratik anayasa ise anayasayı hazırlayan kurucu meclisin nasıl oluştuğuyla bakılarak yapılan bir nitelemedir. Kurucu meclis adil olarak işbaşına gelmiş, halkın anayasa yapımında söz hakkı varsa (Kurucu meclisin oluşumunda halkın da yer alması, hazırlanan anayasanın halkoyuna sunulması vb.) bu anayasa demokratik anayasa olarak görülmektedir. Ancak otoriter yönetimlerde sayılan bu özellikler sadece göstermelik olarak vardır ve yapılan anayasa ise demokratik anayasa değildir. Zira anayasa hazırlanırken halkın söz hakkı yoktur⁶⁸.

Anayasa yapımı yöntemlerindeki sınıflandırmalar hakkında Kemal Gözler'de alana önemli bilgiler katmıştır. Gözler anayasa yapımı yöntemlerini monokratik ve demokratik usuller olarak ikiye ayırmaktadır⁶⁹. Monokratik usulle anayasa yapımı yöntemi kendi arasında ikiye ayrılmaktadır. İlki anayasa devletin başında bulunan monark tarafından yapılırsa buna *ferman* adı verilmektedir. Diğeri ise monarkla beraber yönetim yetkisini kullanan meclis tarafından yapılmakta ve buna da *misak* adı verilmektedir.

Demokratik usullere göre ise anayasayı hazırlayan irade monarka değil halka aittir. Demokratik usullerde ön planda olan halktır. Bu yöntemde anayasa yapımı iki şekilde olmaktadır. İlki halkın oluşturduğu bir meclis tarafından hazırlanmaktadır. İkincisi ise anayasa yapımına halkın bizzat katılımıyla yapılmaktadır. Halkın anayasa yapımında bizzat katılımıyla yapılmasına *kurucu referandum* adı verilirken halk

⁶⁷ Çoban, a.g.e., s. 26.

⁶⁸ Çoban, a.g.e., s. 26-27.

⁶⁹ Gözler, *Kurucu İktidar*: a.g.e., s 74-75.

tarafından oluşturulan meclise *kurucu meclis* adı verilmektedir ⁷⁰. Kurucu meclislerin niteliği ile anayasal sistemlerin niteliği, yapısı ve ömrü arasında kesin bir ilişki olduğu ⁷¹ belirtilmelidir. Bu saptama, anayasaların yapılması ve değiştirilmesi için geçerli olduğu gibi anayasal sistemlerin demokratikliğini, işlerliğini ve kalıcılığını da belirlemektedir. Buna bağlı olarak anayasal sistemlerin işlerliğini ve kalıcılığını belirleyen beş ana etmen şu şekilde sıralanabilir ⁷²:

- Anayasaların yapılış ve değiştiriliş prosedürü
- Getirilen temel kuruluşun dayandığı anlayış ve yaklaşım
- Organlar arası ilişkiler ile toplum-birey, birey-devlet ilişkilerinin (siyasal hak ve özgürlüklerin) nasıl düzenlendiği
- Anayasayı tamamlayan, seçim ve siyasal partiler kanunları gibi, organik kanunların niteliği
- Yöneticilerin ve seçmenlerin anayasaya karşı tutum ve saygıları (siyasal kültür)

Görüldüğü üzere anayasalar farklı yöntemlerle hazırlanmaktadır. Anayasalar farklı yöntemlerle hazırlansa da bu yöntemleri belirleyen aslında anayasayı kimin yaptığı bir başka ifadeyle kurucu iktidarın temel felsefesi ve yaklaşımıdır. Anayasaların meşruiyetleri ile yapılış ve değiştirilişlerinin bir müzakere ve uzlaşının eseri olması arasında güçlü bir bağ olduğu ⁷³ unutulmamalıdır.

Bütün bu bilgiler ışığında asli kurucu iktidara tekrar bakılırsa: asli kurucu iktidar; darbe, savaş gibi olağanüstü durumlarda ortaya çıkan hukuk dışı ve sınırsız yetkilere sahip olan monarşik ve demokratik usullerle yeni bir anayasa yapan iktidardır ⁷⁴.

Kurucu iktidar, anayasayı yapan iktidardır. Ancak kurucu iktidarla birlikte anayasa tarafından oluşturulan iktidar da vardır. Bu iktidara kurulmuş iktidar denilmektedir. Bu doğrultuda kurucu-kurulmuş iktidar ayrımı ortaya çıkmaktadır. Kurulmuş iktidarlar, kurucu iktidar tarafından oluşturulan anayasayla kurulan devlet

⁷⁰ Gözler, Kurucu İktidar. a.g.e., s. 83-86.

⁷¹ Taha Parla, Anayasalar ve Kurucu Meclisler Üzerine Bazı Karşılaştırmalı Notlar, *İstanbul İktisat Dergisi*, 1984, s.207. (207-221)

⁷² Parla, a.g.m. s.208.

⁷³ Parla, a.g.m. s.209. Parla, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde üzerinde duracağımız, 1961 Anayasası'nın münakaşalı bir belge olmaktan kurtulamamasının nedenleri arasında kurucu meclisin oluşumunun korporatif prensibe dayalı olması, üyelerin çoğunluğunun idari irae ve atama yoluyla belirlenmiş olmasını göstermektedir. Parla, a.g.m. s.220.

⁷⁴E. Şahin, a.g.e., s. 35; Selçuk, a.g.e., s. 53

organlarıdır. Bu organlar, anayasa tarafından oluşturulmasına rağmen devletin tüzeli kişiliği nedeniyle devlet organı olarak adlandırılmaktadır. Kurulmuş iktidar, kurucu iktidar tarafından oluşturulmaktadır. Kurucu iktidarın hangi kurumlara anayasal statü tanıdığı ve bu kurumlara ilişkin hangi güvence mekanizmalarını öngördüğü de anayasanın temel felsefesini anlamak açısından son derece belirleyicidir. Örneğin, 1961 Anayasası radyo, televizyon ve haber ajansları (ileride TRT) ve üniversitelere özerklik tanımış ve bu alanlara siyasal iktidarın etki alanından çıkartarak bu kurumları partiler üstü bir kişilik tanımıştır. Bu durum anayasaların yalnızca bir hukuk metin değil, aynı zamanda bir zihniyetin tasarım belgesi olduğunu göstermektedir.

Kurucu iktidar, hukuki olarak bir sınırlamaya tabi olmaması nedeniyle egemenlik kavramının anlamına denk gelmektedir. Ancak bununla birlikte kurucu iktidara sosyolojik ve siyasal yönlerden bakınca bağımsız olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Zira yapılacak olan anayasalar o ülkenin toplumlarının istek ve beklentilerini karşılamak zorundadır. Aksi takdirde toplumda kabul görmeyen anayasaların ömürlerinin kısa olacağı oldukça açıktır. Zira anayasalar, toplumda belli noktalarda var olan değerlerin, çıkarların, güçlerin uzlaşma çizgisini belirleyen ve siyasal faaliyetin hangi yapılar ve güvenceler içinde sürdürüleceğini belirleyen ‘temel kanun’lardır⁷⁵.

1787 ABD Anayasası sonrası dünya üzerinde yüzlerce anayasa hazırlanmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ve SSCB’nin çöküşüyle birlikte yazılı anayasaya sahip devletlerin sayısı artmış ve artmaya da devam etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılan anayasalar arasında 1946-1958 Fransa, 1946 Yugoslavya, 1949 B. Almanya, 1961-1982 Türkiye anayasaları örnek olarak gösterilebilir⁷⁶. Anayasa yapımı, demokrasinin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte ilerlemiştir. 20. yüzyılda özellikle SSCB’nin dağılmasıyla birlikte yaşanan rejim değişikliği sonrası kurulan yeni devletlerin demokratikleşmesi için yeni anayasalar hazırlanmıştır. 1991-1995 arası dönemde Doğu Avrupa ülkeleri arasında toplamda 17 anayasa hazırlanmıştır. Ayrıca Afrika ülkelerinde 1990’lardan itibaren 30’u aşkın anayasa yürürlüğe girmiştir⁷⁷.

⁷⁵ Parla, a.g.m. s.208-209.

⁷⁶ E. Şahin, a.g.e., s. 25.

⁷⁷ Rod Hague, Martin Harrop, John McCormick, *Comparative Government And Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, Basingstoke: Palgrave Macmillan.2004. s. 212.

Tali Kurucu İktidar

Hazırlanmış bir anayasanın uzun ömürlü olması arzulanan bir durumdur. Bununla birlikte anayasalar, yapıldıktan sonra bir daha değiştirilmesi imkânsız metinler değildir. Zira değişen ve gelişen dünyada anayasalarda da değişiklik birer ihtiyaçtır. Hazırlandığı dönemde toplumun ihtiyaçlarına cevap veren anayasalar sonraki dönemlerde siyasal, sosyal ve ekonomik açılardan toplumun ihtiyaçlarına karşılık vermekte zorlanmaya başlarlar ve bu durumda anayasa değişikliği dile getirilmeye başlanır. Değişikliklerin gerçekleştirilebilmesi adına anayasada tali (türev) kurucu iktidar (anayasayı değiştirme iktidarı) belirlenmiştir⁷⁸. Tali kurucu iktidarlar, asli kurucu iktidar tarafından oluşturulan ve bu iktidar tarafından belirlenen kurallara göre anayasada değişiklik yapan iktidar olarak tanımlanmaktadır.

Anayasaların değiştirilmesi, genelde üç biçimde yapılmaktadır. İlk adi yasama meclisinde yapılmaktadır. Bu değişiklik biçimi normal yasama organı tarafından yapılmaktadır. Farklı olarak adi kanun değişikliğinden farklı usullere sahip olmasıdır. En çok kullanılan bu biçimde güçlendirilmiş çoğunluk aranmaktadır. İkinci biçimde anayasa değişikliği özel olarak seçilmiş meclis tarafından yapılmaktadır. Bu meclis anayasa değişikliği yapabilmek özel olarak oluşturulmasının nedeni, seçilmiş olan milletvekillerine anayasa değiştirme yetkisini vermemekte ve bu nedenle bu görev için özel meclis hazırlanmaktadır. Bu meclislere *konvansiyon* adı da verilmektedir. Üçüncü ve son biçimde ise halkın anayasa değişikliğine doğrudan katılımıyla olmaktadır⁷⁹.

Anayasa değişikliğini yapan tali kurucu iktidarın sahibi kim olduğunu hakkında bilgi yine anayasada yer almaktadır. Genellikle bu organ yasama organıdır⁸⁰. Tali kurucu iktidar yetkisinin, kim tarafından kullanılacağı ve yetkiyi kullananların hangi usullere uyması gerektiği anayasa tarafından belirlenmiştir. Bu doğrultuda tali kurucu iktidar asli kurucunun aksine hukuki bir niteliğe sahiptir. Tali kurucu iktidarın diğer bir niteliği ise sınırlı olmasıdır. Tali kurucu iktidar, bir anayasa değişikliği söz konusu olduğunda kendi istekleri doğrultusunda hareket edemez. Yapılacak değişikliğe ilişkin usul ve esaslar anayasa da belirlenmiş olup tali kurucu iktidar bu sınırlar çerçevesinde

⁷⁸ Can, a.g.m., s.110; Keser ve Akça, a.g.m., s. 21.

⁷⁹ Tanilli, a.g.e., s. 132; Parla, a.g.e., s, 212.

⁸⁰ Gözler, *Kurucu İktidar*, a.g.e., 116.

değişiklik yapabilmektedir⁸¹. Tali kurucu iktidarın sınırlılıkları maddi, zamansal ve biçimsel olarak üçe ayrılmaktadır⁸².

Anayasaların birçoğunda değiştirilemez maddeler yer almaktadır. Bu maddelere sahip anayasalarda tali kurucu iktidar bu maddeler hakkında değişiklik yapamaz. Bu durumun tali kurucu iktidarın *maddi sınırlılığı*dır. Maddi sınırlılığın temel amacı, devletin temel niteliklerini korumaktır⁸³. *Zamansal sınırlılık*ta ise, asli kurucu iktidar yapmış olduğu anayasanın değiştirilmesi için zaman sınırı koymuştur. Yürürlüğe giren anayasa üzerinde değişiklik yapmak isteyen tali kurucu iktidar belli bir süre ya da dönem beklemek zorundadır. Örneğin, 1975 Yunan Anayasası ve 1976 Portekiz Anayasalarının yürürlüğe girmesini takip eden beş yıl değiştirilmesi yasaklanmıştır. Bu zaman sınırlılığında süre yasağıdır. Dönem yasağı ise yürürlükteki anayasalar belirli dönemlerde değişiklik yapılması yasaktır. Örneğin 1958 Fransız Anayasası'nda ülke geneline yapılan saldırı zamanında anayasa değişikliği yapmak yasaklanmıştır⁸⁴. Son sınır olarak *biçimsel sınırlılık* da ise anayasaların değiştirilme usulleridir. Anayasa değişikliği usulleri o anayasanın içerisinde belirtilmiştir. Eğer bu usuller anayasada yer almıyorsa o zaman o anayasa değişikliği normal kanun değişikliği usulü izlenilmektedir. Bu çerçevede tali kurucu iktidar, anayasa değişikliği için izlemesi gereken üç aşama vardır. Bunlar teklif, karar ve onay aşamalarıdır⁸⁵. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta; anayasaları değiştirme zorluğunun, biçimsel kısıtlamalardan öte, temsilci kurulların iradesinden doğan anayasalara saygı duyulması ile ilgili olduğudur⁸⁶. Tabii bu saygının ya da meşruiyetin oluşabilmesi de yukarıda bahsettiğimiz gibi kurucu meclislerin ve dolayısıyla anayasa yapımının bir müzakere ve uzlaşısı sonucu ortaya çıkmasına bağlıdır.

18. yüzyıldan günümüze kadar zaman diliminde anayasaları bu denli önemli kılan şeyin ne olduğu üzerinde durulması gereken bir konudur. Anayasaların öneminin anlaşılması için ilk olarak anayasaların amaç ve işlevlerinin neler olduğuna bakılmalıdır. Anayasaların tek bir amacı ve işlevi yoktur. Anayasaların; devletleri yetkilendirmek,

⁸¹ Teziç, a.g.e., s. 163; Çoban, a.g.e., 28; Osman Can, *Kurucu İktidar*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2013, s. 77

⁸² Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, a.g.e., s. 118.

⁸³ Gözler, a.g.e., s. 118. Örneğin 1982 Anayasası'nda yer alan ilk üç madde değiştirilemez niteliktedir. Bu maddelerin içeriğinde devlet şekli, cumhuriyetin nitelikleri, devletin dili, marşı, bayrağı ve bölünmezliğiyle ilgili maddeler yer almaktadır.

⁸⁴ Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* a.g.e., s. 118.

⁸⁵ Teziç, a.g.e., s. 165. Söz konusu aşamalar her anayasa tarafından farklı bir biçimde belirlenen teknik konular olduğu için burada ayrıntıya girilmemiştir.

⁸⁶ Parla, a.g.m. s.211.

birleştirici değerler ve hedefler oluşturmak, yönetimde denge sağlamak, özgürlüğü korumak ve rejimleri meşrulaştırmak⁸⁷ gibi bir takım fayda ve fonksiyonları vardır. Bununla birlikte anayasanın ve aynı zamanda anayasacılığın ilk amacı, siyasi iktidarı sınırlandırmak ve siyasi iktidara karşı bireylerin temel hak ve hürriyetlerini güvence altına almaktır⁸⁸.

Anayasaların amaçlarından bir diğeri de kurucu iktidarın ideolojilerini yansıtmak, siyasi iktidara meşruluk sağlamak ve siyasi iktidara yol göstermektir⁸⁹. İdeolojiler, bireylerin dünyadaki yaşamını anlamlandıran bir imgedir⁹⁰. Bu imge insanları yönlendirme amaçlıdır. Bu doğrultuda anayasalar, sadece hukuki bir metin değil aynı zamanda ideolojik bir kuruluş metnidir de. Bu duruma Louis Arthusser'in açısından bakıldığında anayasalar, devletlerin ideolojik aygıtlarından birisidir; içinde bulunan toplumu bir düzende tekrar oluşturmayı amaçlamaktadır⁹¹. Anayasaların ideolojik bir belge olduklarına ilişkin Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramına bakıldığında insanlar üzerinde hakimiyet kurmak için her zaman zor kullanmaya gerek yoktur, rıza yoluyla da insanlar yönetilebilir. Anayasalar ise bu rıza doğrultusunda oluşmalıdırlar⁹².

Modern devletlerin ortaya çıkışından sonra oluşan anayasalar hukuki metin olarak siyasal iktidarı/devleti sınırlandırma amacına yönelirken; siyasi metin olarak da birer ideolojik bildiridirler. Anayasayı yapan kurucu zihniyet, sahip olduğu ideolojiyi hazırlayacağı anayasaya da yansıtmak istemektedir. Bu durumda bu ideolojiler anayasalarda nasıl ve hangi bölümünde yer alır sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabı anayasalar ele alındığında okuyucuyu ilk karşılayan, çoğunlukla edebi bir anlatıma sahip olan başlangıç kısımlarıdır⁹³. Ancak buradan anayasaların ideolojileri yalnızca başlangıç kısımlarında yer alır düşüncesi yanlış bir genelleme olacaktır. Anayasanın her maddesine kurucu iktidar tarafından serpiştirilmiş kurucu felsefeyi,

⁸⁷ Andrew Heywood, *Siyaset, Liberte Yayınları*, Ankara, 2006, s.426-427.

⁸⁸ Turhan, *Anayasal Devlet*, a.g.e., s.7.

⁸⁹ Gönenç, a.g.m., 155; Otto Depenheuer, "Anayasanın İşlevleri", *Anayasa Teorisi*, Ed: O. Depenheuer-C. Grabenwarter, (Çev Ed: İ. Doğan), Lale Yayınları: 2014, s. 551.

⁹⁰ Önal Sayın, "İdeoloji", *Sosyoloji Dergisi*, (7), 1999, s. 2.

⁹¹ Louis Arthusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev: Alp Tümertekin), İthaki Felsefe Yayınları, İstanbul, s. 133.

⁹² Baran Dural, "Antonio Gramsci ve Hegemonya" *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (39), 2012, s. 314.

⁹³ Parla, a.g.e., s. 31; Levent Gönenç, "Siyasi İktidar Kavramı Bağlamında Anayasa Çalışmaları İçin Bir Kavramsal Çerçeve Önerisi", *AÜHF Dergisi*. 2007. C.56(1) 150.

ideolojiyi görmek mümkündür. 1787 ABD Anayasası ve 1791 Fransız Anayasalarında⁹⁴ yer alan başlangıç metinleri zamanla popüler hale gelmiş ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılan anayasaların birçoğunda başlangıç kısmına yer verilmiştir. Başlangıçlar, genellikle yorum ve bağlayıcı unsuru olan metinlerdir.

Anayasaların başlangıç kısımlarında; anayasanın niçin yapıldığına, buna neden olan olaya, hazırlanan anayasayla amaçlanan toplum yapısına ve toplumu bir arada tutan değerlere yer verilmektedir⁹⁵. Yani başlangıç kısmında o toplumun geçmişte yaşadığı kahramanlıkları anlatarak toplumu yüceltir, dini ve milli unsurlardan bahsederek birlik vurgusu yapar ve yarının hedeflerini belirtir. Sayılan bu unsurların toplumun her zerresine işlemesi adına başlangıçlar hukuki olmaktan çok edebi bir dille yazılmakta olup ideolojik unsurların yoğunluğu bu kısımlarda daha çok hissedilmektedir. Parla'ya göre anayasaların başlangıç kısımları, anayasayı hazırlayan kurucu iktidarın zihniyetini, ideolojisini ve toplum kuramına ilişkin kopyalar vermektedir⁹⁶.

Söz konusu olan başlangıç kısımlarının amaçlarını genellikle dört başlık altında toplamak mümkündür⁹⁷. Başlangıç kısımlarının ilk amacı eğitici olmasıdır⁹⁸. Anayasa da yer alan bazı maddelerin karmaşık ve hukuki terimlerden dolayı anlaşılmasının zorlaştığı durumlarda başlangıç kısmı bu sorunu ortadan kaldırmaktadır. Daha açık bir dilin kullanıldığı ve daha anlaşılır olan başlangıç kısmı, anayasanın özeti mahiyetindedir. Bu sayede vatandaşlar anayasanın neler içerdiğini anlamaktadır. Başlangıç kısmının ikinci amacı da açıklayıcı niteliğe sahip olmasıdır⁹⁹. Başlangıç bölümü anayasanın neden yapıldığına dair açıklama yapılan bölümdür. Söz konusu anayasanın hangi olay sonrası yapıldığını, bu olaya neden olan unsurları ve yapılan anayasanın meşruluğunu açıklamayı amaçlamaktadır¹⁰⁰. Başlangıcın üçüncü ve dördüncü amaçları ise sırasıyla, birleştirici ve hukuksal özelliklerinin olmasıdır¹⁰¹.

⁹⁴ Serdar Gülenler, "Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Anayasalar ve Temsil Ettikleri Değerler", *Liberal Düşünce Dergisi*, 2011. (62), S. 65.

⁹⁵ Gönenç, "Siyasi İktidar Kavramı..." a.g.m., s. 150.

⁹⁶ Parla, a.g.e., s. 32.

⁹⁷ Tolga Şirin, "Anayasa'nın Başlangıç Kısmı Hakkında Bir Çözümleme", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(2), 2021, s. 1474.

⁹⁸ Şirin, a.g.m., s. 1474

⁹⁹ Şirin, a.g.m., s. 1474.

¹⁰⁰ Türkiye'de başlangıç kısmı ilk olarak 1961 Anayasası'nda yer almıştır. Başlangıç kısmı hazırlanırken temel amaç olarak 27 Mayıs müdahalesinin neden yapıldığını, anayasanın amacının neler olduğunu açıklayacak bir metin olması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda tarihi boyunca bağımsızlığı adına savaşmış Türk milletine seslenerek meşruluğunu kaybetmiş iktidara karşı "direnme hakkının" kullanılması ibaresi kullanılmıştır. Burada yapılan müdahalenin meşruluğu belirtilmiş ve aynı zamanda vatandaşlara devrimci bir rol biçilmiştir. Şirin, a.g.m., s. 1478.

¹⁰¹ Şirin, a.g.m., s. 1474.

Ülkenin ortak değerlerine yer verilmekte ve bu değerlere tutunarak birlik vurgusu yapılmaktadır. Başlangıç kısmı her ne kadar hukuk dili yoğun olmasa da hukuki anlatımlara da yer verilmektedir. Ülkeden ülkeye değişse de mahkemeler tarafından bu kısma atıf yapılmakta ve hukuki bağlayıcılığı bulunmaktadır.

Kısaca toparlamak gerekirse anayasalar basit hukuk metinleri değildir. Onlar aynı zamanda kurucu iktidarın siyasal felsefesini gerçekleştirmeyi amaçlayan metinlerdir. Dolayısıyla anayasalar, kurucu iktidarın ilke ve prensiplerini taşıyacak olmasından dolayı kurucu zihniyetin kendini meşru göstermek istemesinin ve temel ideolojisinin doğal bir ürünü, yansıması olarak kaleme alınmaktadır.

Bakır Çağlar'ın cümleleriyle söylemek gerekirse; *“anayasalar şifreli metinlerdir ve her anayasada iktidar yapısının gizli mantıkları vardır. Bunun için anayasaları okurken şifre anahtarları kullanmak, iktidar yapısının gizli mantıklarını görmek için flaşla çalışmak gerekir”*¹⁰². Parla'nın ifadesiyle ‘tüketici bir anayasa incelemesi’nde; anayasaların taslakları, tasarıları, gerekçeleri; anayasaların meclis görüşmelerindeki tartışmalar, anayasayı yapanların veya değiştirenlerin ideolojisi, zihniyeti ve siyasal kültürü; anayasaların yapılış anındaki ya da öncesindeki siyasal güç dengesi, sosyal sınıfların yapısı, ekonomik çıkar çatışmaları; tarihsel ve anayasal değişim ve gelişim süreci¹⁰³ ele alınacak konular ve inceleme düzlemleri arasında yer almalıdır.

Anayasa bir devletin kuruluş ve işleyişini belirleyen temel bir metin olduğu için kurucu iktidarın devlet, egemenlik, birey ve toplum gibi kavramlara nasıl baktığı ve tanımladığı yazacağı anayasa ile şekillenecektir. Bu bağlamda kurucu iktidarın temel felsefesi, zihniyeti ya da ideolojisi; egemenliğin kime ait olduğundan hareketle devlet iktidarının bölüşülmesi ve paylaşılması, temel hak ve hürriyetler, devletin temel organları (yasama, yürütme, yargı) ve organların yapılandırılması, organlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin nasıl düzenlendiğine bağlı olarak somutlaşmaktadır denebilir. Bunların yanında seçim kanunu ve siyasal partiler kanunu gibi kanunlar da siyasal sistemin analizi açısından önem taşımaktadır.

¹⁰² Bakır Çağlar, “İktidar Yapısında ‘82 Formülü’ ve Karşı Tezler”, İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Yıl:1988 Cilt: 9 Sayı:1-3, s.59. (57-68). Çağlar, anayasaların iktidar yapılanmasında bir ‘formül’ kullandıklarını, anayasaların bir ‘genetik kodu’ ya da ‘hafıza dokusu’ da olduğunu; bunları görebilmek için anayasaların kurumlar yapısı ve partiler sistemi ile birlikte okunması gerektiğini belirtmektedir.

¹⁰³ Taha Parla, *Türkiye’de Anayasalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 3007, s.10.

İKİNCİ BÖLÜM

1946-1960 ARASI ANAYASAL TARTIŞMALAR VE 1961 ANAYASASI'NIN FELSEFESİ

1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin ve darbeyi hazırlayan koşulların bir sonucudur. Bu koşullar, DP'nin iktidar olduğu 1950-1960 yılları arasında yaşanan tartışma ve krizlerdir. 1961 Anayasası'nın anlaşılabilmesi için ilk olarak onu ortaya çıkaran nedenlerin neler olduğuna bakılması gerekmektedir. Bu doğrultuda bu başlık altında ilk önce DP'nin muhalefet dönemi daha sonra da DP'nin iktidar olduğu dönemde yaşanan anayasal tartışmalara bakılarak 1961 Anayasası'nda yer alan yeni kurum ve uygulamalarının nasıl şekillendiği üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Zira bu tartışmalar 1961 Anayasası'nın arkasında yatan temel felsefeyi ve bakış açısını temellendirmek için önem arz etmektedir.

1. OSMANLI-TÜRK ANAYASALARI

Tüm dünyaya klasik burjuva demokrasilerinden yayılan anayasalar, birer toplum sözleşmeleridir. Bu sözleşmeler bireylerin haklarını siyasal iktidarın keyfilğine karşı koruyan; aynı zamanda devletin işleyişini, yapısını belirleyen temel hukuk metinleridir. Devletlerin işleyişlerini, yapısını belirleyen ve devlet-toplum arasındaki ağı oluşturan kurallardan oluşan bu metinler normlar hiyerarşisinde en üst tabakasında yer almaktadır. Anayasalar, bir şekilde oluştukları düzenin ve bu düzenin varlık sebebi olan siyasetin bir parçasıdır. Her anayasa doğduğu toplumun bir ürünüdür. Bundan dolayıdır ki anayasaların doğru anlaşılması için doğduğu toprakların tarihi iyi bilinmelidir. Bunun yanında anayasaları hazırlayan kurucu iktidarlar da anayasanın felsefesini belirleyen temel unsurdur. Kurucu iktidarlar, anayasanın felsefesini hazırladıkları hukuki metinde benimsedikleri ilke ve yöntemlerde göstermektedir¹⁰⁴.

Bu başlık altında Osmanlı-Türk tarihinin ilk anayasası olan 1876 Kanun-i Esasi, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu ve 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kısaca değinilerek darbe anayasası olan 1961 Anayasası'nın temel felsefesini ortaya koymaya çalışılacaktır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti hem siyasal hem de hukuksal anlamda Batı etkisinin yoğun şekilde hissedildiği, modernleşme ve merkezîleşme çabalarının hız

¹⁰⁴ Osman Can, “1921 Anayasası’nın 100. Yılı: Bir İstisnai Başarı ve Dramatik Başarısızlık Hikâyesi”. *Anayasa Yargısı*, 38(1), s.144.

kazandığı bir dönemdir¹⁰⁵. Bu yüzyılda Osmanlı anayasacılık hareketlerinin temel amacı imparatorluğun dağılmasını engellemek ve merkezi idareyi güçlendirmek olmuştur. Osmanlı anayasacılık hareketinin ilk adımı olan 1808 Sened-i İttifak, temelde ayanların merkezi otorite karşısında hukuki güvence arayışına girmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Söz konusu belge, anayasal bir rejimin değil, merkez-taşra dengesinin yeniden düzenlenmesinin ifadesidir¹⁰⁶. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ise; Avrupa devletleri arasındaki rekabet ortamında bir denge politikası uygulamak zorunda olan Osmanlı Devleti'nin hem iç iktidar ilişkilerinin hem de söz konusu devletlerin baskılarının da etkisiyle ilan ettiği ve literatürde daha çok bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmaya çalışıldığı, hukuk devletine geçişin ön aşamaları olarak değerlendirilen belgelerdir. Ancak asıl dönüm noktası, 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi ile yaşanmıştır. Böylece Osmanlı tarihinde ilk kez anayasal bir çerçevede meşrutî monarşiye geçilmiştir. 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi, yalnızca sembolik bir belge değil, aynı zamanda devletin siyasal yapısında kurumsal bir dönüşümün göstergesi olmuştur. Kanun-i Esasi, padişahın yetkilerini belirli kurallara bağlamayı ve ilk kez çift meclisli bir yasama organı kurarak meclis denetimini kurumsallaştırmayı hedeflemiştir¹⁰⁷. Bu yönüyle Kanun-i Esasi, mutlak monarşinin sınırlanarak meşrutî bir yapıya dönüştürülmesini amaçlayan ve anayasal düzenin temelini atan bir metindir. Bu çerçevede 19. yüzyıl Osmanlı anayasacılığı, Batı'daki gelişmelerin etkisiyle şekillenmiş; geleneksel yapıyı muhafaza ederken aynı zamanda modern hukuk düzenine geçiş arayışlarının ifadesi olmuştur¹⁰⁸.

Bu doğrultuda II. Abdülhamid döneminde devletin devamlılığını sağlamak ve Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu meşrutiyet rejiminde gören aydın bürokrasi, anayasal yönetimin benimsenmesini savunmuştur. Bu fikirler sonucunda 1876 Kanun-i Esasi ilan edilmiştir¹⁰⁹. Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi, dil, din, ırk, mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı tebaasına eşit siyasi haklar tanımayı amaçlamıştır¹¹⁰. “Ferman anayasası” niteliği taşıyan 1876 Anayasası ile birlikte Osmanlı Devleti, mutlak

¹⁰⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 26. Baskı, İletişim Yayınları İstanbul, 2011, s. 13.

¹⁰⁶ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişimleri (1876-1960)*, 29. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 41.

¹⁰⁷ İlhan Arsel, *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*, Güven matbaası, 1955. S, 24.

¹⁰⁸ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...* s. 31.

¹⁰⁹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...* s. 133.

¹¹⁰ Mürşide Şimşek, *İdeolojik Aygıt Olarak Türkiye'de Anayasalar (1982 Anayasası Öncesi Dönem)*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara 2020, s. 94.

monarşiden meşruti monarşiye geçmiştir¹¹¹. Anayasanın hazırlanmasında padişahın emriyle kurulan ve üyeleri yine padişah tarafından belirlenen özel bir komisyon olan Cemiyet-i Mahsusa görev almıştır¹¹². Bu komisyon, ulema sınıfı ile üst düzey devlet memurlarından oluşmaktaydı. Anayasanın hazırlanış sürecinde halkı temsil eden herhangi bir toplumsal kesim yer almamıştır. Bu durum, anayasanın bir toplum sözleşmesi niteliği taşımasını engelleyen önemli bir unsur olmuştur. Anayasanın mimarı olarak görülen Mithat Paşa öncülüğünde hazırlanan taslak, II. Abdülhamid tarafından onaylanarak 23 Aralık 1876 yılında anayasa büyük bir coşku içinde ilan edilmiştir.

1876 Anayasası, Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemek amacıyla farklı dini ve etnik grupların eşit haklara sahip olarak bir arada yaşaması düşüncesiyle hazırlanmıştır. 1876 Anayasası, ideolojik olarak 1789 Fransız İhtilali'nin ardından yayılan milliyetçilik akımının Osmanlı Devleti üzerindeki yıkıcı etkisini sınırlandırmak ve tüm Osmanlı tebaasını ortak bir kimlik altında birleştirmek amacıyla Osmanlıcılık anlayışını benimsemiştir¹¹³.

1876 Anayasası güçlü bir padişah ve karşısında da zayıf bir meclis oluşturmuştur. Padişah, anayasa ile sınırlandırılmış olsa da mutlak veto, sürgün gibi yetkileri sayesinde konumunu korumuştur¹¹⁴. 1876 Anayasası'na göre egemenlik, kayıtsız şartsız Osmanlı hanedanına aittir¹¹⁵. Yani egemenlik, padişaha ait olup egemenliği istediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Anayasaya göre devlet organları yürütme, yasama ve yargıdır. 5. Maddeye göre padişah, kutsal ve sorumsuzdur¹¹⁶. Yasama organı ikili yapıda olup oldukça kısıtlı yetkilere sahiptir. Padişah istediği takdirde Heyet-i Mebusanı feshedebilmektedir¹¹⁷. Söz konusu yetki sayesinde II. Abdülhamid 1878'de meclisi tatile çıkartmıştır. Bu durum gösteriyor ki anayasal olarak batı benzeri bir meşruti monarşiye geçiş sağlanamamıştır.

1876 Anayasası kuvvetler ayrılığını benimsemiş ancak yürütme organını yasamaya karşı güçlü olarak konumlandırmıştır. Anayasada kuvvetler ayrılığı benimsenmiş olsa da padişah yürütmenin başı olduğu gibi bir anlamda yasamanın da

¹¹¹ Murat Sevinç, Dinçer Demirkent, *Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası: 1921 Anayasası ve Tutanakları*. İletişim Yayınları. İstanbul, 2017, s. 12.

¹¹² Eren Cenan, "Osmanlı-Türk Anayasacılığının İlk Anayasası: 1876 Tarihli Kanun-ı Esasi" *Adalet Dergisi*. (71), 565-604, s. 579.

¹¹³ Şimşek, *İdeolojik Aygıt Olarak...* s. 98.

¹¹⁴ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukukuna Giriş*, 13. Baskı. Ekin Yayınları. Bursa, 2018, s.18.

¹¹⁵ Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Metintaş, "Türkiye'de Anayasal Gelişme (1876- 1924)" *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1(1), 2017, s. 22.

¹¹⁶ 1876 Kânûn-ı Esâsî

¹¹⁷ Özbudun, *Türk Anayasa...* s. 4.

başlıdır. Bunun yanı sıra yargı bağımsız mahkemelere bırakılmıştır. 1876 Anayasası, padişahın tek taraflı iradesi sonucu oluşmuş olmasına rağmen klasik özgürlükleri ayrıntılı olarak ele almıştır.

Tanzimatla başlayan meşrutiyet Kanunu Esas-i ilanı ile geçilmiştir. Mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçen Osmanlı, ülkenin sorunlarına çözüm bulmak için çıkmış yolda anayasa ilan etmiştir. Daha çok padişahın yetkilerini halka ve meclise karşı koruma altına alan 1876 Anayasası'nın temel amacı o dönemde ülkenin içinde bulunduğu milliyetçilik düşüncesine karşın Osmanlılık düşüncesini benimsetmeye çalışmaktır. Ayrıca diğer devletlerin azınlıkların haklarını öne sürerek ülkenin iç işlerine karışmasını engellemek adına ülke içindeki insanların ırkı, dini, dili fark etmeksizin aynı çatı altında yönetimini sağlamak ve bu sayede devletten ayrılma düşüncesine sahip milletleri menfaat bağlarıyla devlete bağlılığı sağlamak istenilmiştir¹¹⁸.

Padişahın yetkileri arasında yer alan Meclis-i Mebusanı feshetme yetkisini II. Abdülhamid, 1878 yılında kullanarak meclisin çalışmalarını süresiz olarak durdurmuştur. Yaklaşık 30 yıl süren bu askıya alma durumu, 1908'de başlayan isyanların etkisiyle sona ermiş ve II. Abdülhamid anayasayı yeniden yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır. Yaklaşık 30 yılın ardından yeniden toplanan Meclis'te, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) etkisiyle padişahın değiştirilmesine karar verilmiş ve anayasada önemli değişiklikler yapılmıştır. 1909 değişiklikleriyle Osmanlı Devleti meşruti monarşi sistemine geçmiştir. Yönetimi eline alan İTC, merkezi bir devlet kurmayı temel hedef olarak benimsemiş ve bu doğrultuda Osmanlılık düşüncesine bağlı kalınması gerektiğine inanmıştır. Yapılan değişiklikler arasında; Padişahın yetkilere daraltılarak Meclisin yetkileri genişletilmiştir. Padişahın elinde bulundurduğu fesih hakkı alınmıştır. Sansür yasağı, dernek kurma hakkı, padişahın sürgün yetkisinin kaldırılması gibi temel hak ve özgürlüklerde yenilikler getirilmiştir¹¹⁹.

1921 Anayasası, Kurtuluş Savaşı devam ederken hazırlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini atan ilk anayasa olarak kabul edilmiştir. Bu anayasa, bir yandan dönemin acil siyasi ihtiyaçlarına cevap verirken, diğer yandan yeni kurulacak devletin temel ilkelerini belirlemiştir. Millî Mücadele'nin toplumsal desteğini almak amacıyla, toplumu birlik ve beraberlik içinde tutmayı amaçlamıştır¹²⁰. Anayasayı

¹¹⁸ Cenani, a.g.m., s. 580.

¹¹⁹ Gözler, a.g.e., s. 24-25.

¹²⁰ Şimşek, *İdeolojik Aygıt Olarak...* s. 109.

hazırlayan Birinci Meclis, sosyolojik ve ideolojik bakımdan oldukça heterojen bir yapıya sahipti¹²¹ Meclis üyeleri; meslek, eğitim, yaş, din ve etnik köken açısından çeşitlilik göstermekteydi. İdeolojik olarak ise radikal reformcular, cumhuriyet yanlıları, saltanat ve halife yanlıları, ılımlı evrimciler bir arada bulunmaktaydı¹²². Anayasanın hazırlık sürecinde Meclis Genel Kurulu'nda bazı konular üzerine yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmaların başlıca konuları mesleki temsil, tek dereceli seçim sistemi, BMM'nin görev ve oluşum şekli olmuştur¹²³. En çok tartışılan hususlardan biri olan mesleki temsil (korporatif temsil) öngörmekteydi¹²⁴. “*Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntahap azalardan mürekkeptir*”¹²⁵ şeklinde tasarıya yansımıştır. Bu görüşü savunanlar, korporatif temsilin halkı ve “*üreten sınıfının*”, “*memuri sınıfa*” karşı daha güçlü durabileceği düşüncesine hakimdir¹²⁶. Bu anlayış, Halkçılık ilkesinin bir yansımasıdır. Ancak bu sisteme karşı olanlar, mesleki temsilin (esnaf gibi) siyasi bakımdan yetersiz mensuplarına ya da yerel nüfuz sahiplerine mecliste etkinlik vereceği gerekçesiyle reddedilmiştir¹²⁷. İkinci tartışma konusu da seçimlerin tek dereceli yapıp yapılamamasına ilişkin tartışmaydı. Tasarıda tek dereceli seçim sistemine yer verilmişken mesleki temsili sistemiyle birlikte tek dereceli seçim sistemi de reddedilmiş ve iki dereceli sistem kabul edilmiştir.

1921 Anayasası, katılımcı ve oydaşmacıdır. 1876 Anayasası tamamen kaldırılmamış ve 1921 Anayasası ile birlikte yürürlükte kalmıştır. Ancak 1921 Anayasası önceki anayasadan oldukça farklı niteliklere sahiptir. İlk olarak 1921 Anayasası devrimci bir niteliğe sahipti ve 1921 Anayasası'nda milli egemenlik açık şekilde beyan edilmiştir¹²⁸. 1921 Anayasası'nın felsefesini anayasaya bakarak tespit edebiliriz. 3. Md. de “*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti <<Büyük Millet Meclisi Hükümeti>> unvanını taşır*”¹²⁹. Bu madde Osmanlı Devleti'nin halen var olduğu tarihte yeni bir devletin kurulduğunu ilan etmiştir. Bu madde 1921 Anayasası'nın devrimci niteliğini ortaya koymaktadır¹³⁰. Devletin adının “*Türkiye Devleti*” olması Türk milliyetçiliğinin izlerini taşımasının yanı sıra Misak-ı

¹²¹ Can, a.g.m., s. 134.

¹²² Özbudun, *Türk Anayasa...* s. 29.

¹²³ Can, a.g.m., s. 138.

¹²⁴ Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 14.

¹²⁵ TBMM, “Meclis Tutanakları” *Tutanak Dergisi*, Dönem 1. Cilt 5, 99. Birleşim. 18 Kasım 1920 s. 415.

¹²⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...* s. 251.

¹²⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...* s. 251.

¹²⁸ Özbudun, *Türk Anayasa...* s. 6; Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 2.Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 1999 s. 54.

¹²⁹ 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu.

¹³⁰ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...* s. 253.

Milli içinde yaşayan Türk olan ve olmayan tüm insanları yeni kurulacak Türkiye Devleti'nin kucaklayacağını belirtmektedir¹³¹. 1876 Anayasası egemenlik hakkını 1909 değişiklikleriyle padişah ve millet arasında paylaşmıştır. 1921 Anayasası'nda ise radikal bir değişiklik ile egemenliği halka indirilmiştir¹³². 1921 Anayasası, iktidarın kaynağını halka indirerek laiklik açısından da önemli bir adım atmıştır¹³³. Anayasanın 1. Maddesinde yer alan “*Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfil idare etmesi esasına müstenittir*”¹³⁴ ibaresiyle millet sadece egemenliğin kaynağı değil aynı zamanda kullanıcısı da millet olmuştur¹³⁵. Bu ibare ile yeni kurulacak olan bir devletin sinyalleri verilmekte ve ayrıca egemenliğin halka verilmiş olması, meşruti monarşi yönetimlerine ters bir özellik olmasıyla Osmanlı Devleti'nden farklı olacağı anlaşılmaktadır¹³⁶. Milli egemenlik anlayışı, Osmanlı-Türk tarihinde ilk defa 1921 Anayasası'nda açık şekilde ilan edilmiştir¹³⁷. Millet egemenliğinin yanın da anayasa dönemin yükselen ırkçılık düşüncelerinin aksine milletlerde etnik köken ayırt gözetmeksizin kabul etmektedir. Bu doğrultuda 1. Md. yer alan millet kavramı ile 3. Md. yer alan Türkiye Devleti kavramları birbirini tamamlayarak bilinçli olarak seçilmiştir¹³⁸.

Anayasanın 2. maddesi¹³⁹ ise yasama ve yürütme organının yetkilerini millet adına TBMM'nin kullanılacağına ilişkin hüküm içermektedir. Anayasada doğrudan saltanat makamına ilişkin hüküm yer almamakla birlikte milli egemenlik ilkesi gereği monarşik bir yönetimin söz konusu olmayacağı anlaşılmaktadır. Anayasada kuvvetler birliği ilkesi benimsenmiş ve bu doğrultuda meclis hükümeti sistemi öngörülmüştür¹⁴⁰. Ülkenin bulunduğu olağanüstü durumdan bir an önce kurtulması için yetkilerin tek elde toplandığı bu dönemde meclis hükümeti sistemi önemli yere sahiptir. Kuruluş mücadelesinin sona ermesinin ardından bu hükümet sisteminden tamamen olmasa da

¹³¹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...* s, 254.

¹³² Can, a.g.m., s. 145.

¹³³ Sevinç ve Demirkol, a.g.e., s. 32.

¹³⁴ 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu.

¹³⁵ Can, a.g.m., s. 146.

¹³⁶ Parla, a.g.e., s. 12.

¹³⁷ Tanör, a.g.e., s. 255.

¹³⁸ Can, a.g.m., s.147.

¹³⁹ 1921 Anayasası, 2. Md. İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder. 8. Md. Büyük Millet Meclisi Hükümetinin inkisam eylediği devairi kanunu mahsus mucibince intihapkerdesi olan vekiller vasıtasıyla idare eder. Meclisi icraî hususat için vekillere veche tâyin ve ledelhace bunları tebdil eyler.

¹⁴⁰ Yusuf Şevki Hakyemez, Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4). 2003, s. 82.

kısmen uzaklaşmaya başlanmıştır¹⁴¹. Bu anlayış Rousseau'nun genel irade görüşüne dayanmaktadır. Bu anlayışa göre çoğunluğun iradesi her zaman toplumu iyiliğe yönleltir. Zira çoğunluğun çıkarları ile toplumun çıkarları asla birbirlerine zıt düşmeyecektir¹⁴². Rousseau'ya göre egemenliğin bölünmez bir yetki olduğu düşünüldüğü için bunu kullanacak olan organların da ayrılmaması gerekir ki, bu görüş kuvvetler birliğinin dayanağıdır¹⁴³.

1921 Anayasası, yerinden yönetime dayalı bir anlayışla hazırlanmış ve mahallî idarelere geniş yetkiler tanımıştır. Yargı organı ve temel hakların düzenlenmediği 1921 Anayasası bu eksiklerini 1876 Kanun-i Esasi ile tamamlamıştır. Savaş koşullarında hazırlanan 1921 Anayasası, acil sorunlara çözüm üretmek amacıyla geçici nitelikte bir anayasa olarak kabul edilmiştir¹⁴⁴.

Halkçılık düşüncesinin yoğun olduğu 1921 Anayasası, milli mücadelenin ruhunu ve felsefesini yansıtan bir anayasadır. 1921 Anayasası, Osmanlı Devleti'nin henüz hukuken sona ermediği bir dönemde yapılmış ve kabul edilmiştir. Ancak Osmanlı devletinin bir devamı olarak değil önceki devletten oldukça farklı ve radikal değişikliklerle yeni kurulacak devletin temellerini atılmasına öncülük etmiştir. 1921 Anayasası'nda saltanatın kaldırılacağına ilişkin bir hüküm içermemesine rağmen milli egemenlik ilkesi ile bağdaşmayacağı açıkça görülmektedir. Osmanlı-Türk tarihinin tek kısa ve yumuşak bir anayasasıdır.

1921 Anayasası, olağanüstü şartlar altında hazırlanmış ve bu nedenlerle eksikleri olan bir anayasadır. Millî mücadelenin başarıya ulaşmasıyla yeni devletin genel esaslarını ve 1921 Anayasası'nın eksikliklerinin giderilmesi ve aynı zamanda ikili anayasadan (1876-1921 Anayasaları) kurtulmak suretiyle yeni anayasa hazırlıkları başlamıştır¹⁴⁵. Anayasanın hazırlama sürecinde İstasyon Toplantıları¹⁴⁶ yapılmıştır. Mustafa Paşa'nın yakın arkadaşlarının da bulunduğu bu toplantılarda 1924 Anayasası'nın büyük çoğunluğu hazırlanmıştır¹⁴⁷. Anayasa görüşmeleri sırasında birçok

¹⁴¹ Hakyemez, a.g.m., 84.

¹⁴² Özbudun, *Türk Anayasa...* s. 12.

¹⁴³ Hakyemez, a.g.m., s. 83.

¹⁴⁴ Parla, a.g.e., s. 12.

¹⁴⁵ Gözler, *Türk Anayasa Hukukuna...*s.36.

¹⁴⁶ 1924 Anayasası'nın hazırlanışı sırasında, Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde Ankara Garı civarındaki bir binada gerçekleştirilen ve "İstasyon Toplantıları" olarak bilinen görüşmelerde, anayasanın temel çerçevesi Meclis dışında şekillendirilmiştir. Bunun için bkz. Şeref İba, "1924 Anayasası'nın Hazırlık ve Kanunlaşma Süreci Üzerine" *Yasama Dergisi* (44), 2021, s. 42.

¹⁴⁷ İba, a.g.m., s. 42.

konu tartışılmıştır. Bu tartışmalardan biri cumhurbaşkanı yetkileridir¹⁴⁸. Mustafa Kemal tarafından sunulan teklifte cumhurbaşkanına geniş yetkilerin verilmesini istemiştir.¹⁴⁹. Bu istek cumhuriyet rejimine sahip olan bir devletin bu yetkilere sahip cumhurbaşkanlık makamının ileride tek adam yönetimine dönüşebileceğinden dolayı meclis tarafından reddedilmiştir¹⁵⁰. Yapılan görüşmelerin sonunda üçte iki nitelikli çoğunluk ile 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmiştir¹⁵¹. 1924 Anayasası, hem tek parti dönemi hem de çok partili dönemde uygulanan ve 27 Mayıs 1960 darbesine kadar yürürlükte kalan bir anayasadır.

1924 Anayasası, hazırlanırken özellikle Fransa ve Polonya anayasalarından etkilenilmiştir¹⁵². Özellikle Polonya Anayasası'ndan etkilenmiş olmasının nedeni kuvvetler birliği ilkesini benimsemiş olmasıdır. 1921 Anayasası'nda olduğu gibi 1924 Anayasası da kuvvetler birliği ilkesini esas almıştır. Ancak bu ilke 1921 Anayasası'na göre daha yumuşak bir biçimde uygulanmıştır¹⁵³. Çoğunlukçu demokrasi anlayışını benimseyen 1924 Anayasası, hükümet şeklini parlamenter sistem olarak belirlemiştir. Ancak uygulamada, yasama ve yürütme yetkileri Meclis'te toplanmıştır. Meclis, hükümeti her zaman denetleme ve düşürme yetkisine sahiptir. Bu nedenle, 1924 Anayasası saf bir parlamenter sistem değil; Meclis Hükümet Sistemi özelliklerini de taşımaktadır. Literatürde bu durum, karma bir hükümet sistemi olarak adlandırılmaktadır¹⁵⁴. Ne meclis hükümeti ne de parlamenter sisteme sahip olan 1924 Anayasası “kuvvetler birliği güçler ayrılığı” modeli benimsemiştir¹⁵⁵. 1924 Anayasası'nın çoğunlukçu demokrasi anlayışını benimsemesindeki en büyük faktör Mustafa Kemal ve arkadaşlarının devrim programının gerçekleştirilmesi içindir. Böylece iktidarın çeşitli organlar arasında paylaştırılıp dengelenmesinin yerine tek bir meclis altında toplanması sağlanmıştır¹⁵⁶.

¹⁴⁸ Özbudun, *1924 Anayasası*. İstanbul Bilgi Üniversitesi. İstanbul, 2012, s. 9.

¹⁴⁹ TBMM'yi feshetme, başkumandanlık, görev süresinin 7 yıl olması gibi geniş yetkiler bunun için bkz.

Özbudun, *1924 Anayasası*... s. 9.

¹⁵⁰ Şimşek, *İdeolojik Aygıt Olarak*... s. 193.

¹⁵¹ Tanör, *a.g.e.*, s. 294.

¹⁵² Ahmet Mumcu, “1924 Anayasası”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 2(5). 1986, s. 387.; H. Aliyar Demirci, “1921 Polonya Anayasasının 1924 Türkiye Anayasası Üzerinde Etkileri”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 2017, s. 2.

¹⁵³ Hakyemez, *a.g.m.*, s. 83.

¹⁵⁴ Gözler, *Türk Anayasa*... s. 39.

¹⁵⁵ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946): Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*. (2. Baskı). İletişim Yayınları. İstanbul, 2014, s. 68.

¹⁵⁶ Özbudun, *Türk Anayasa*..., 15.

1924 Anayasası anayasanın üstünlüğü ilkesini benimsemiş olsa da, bu ilkenin uygulamada kendine yer bulduğu pek söylenemez. Bu durumun temelinde, anayasanın üstünlüğünü sağlayacak ve kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek herhangi bir mekanizmanın bulunmaması yatmaktadır. Bunun nedeni, milli egemenlik anlayışının doğrudan TBMM ile özdeşleştirilmiş olmasıdır¹⁵⁷. Vatandaşların haklarını en iyi şekilde koruyacak kurumun yine TBMM olduğuna inanıldığından, millet adına egemenlik yetkisini kullanan TBMM'nin kararlarına karşı temel hak ve özgürlükleri teminat altına alçak ayrı bir denetim mekanizmasına gerek görülmüştür¹⁵⁸. Meclis iradesinin engellenmeye çalışılmasının millet iradesinin de engellenmesi anlamına geleceği yorumundan hareketle, anayasayı hazırlayanlar meclis iradesini engelleyecek herhangi bir unsurun anayasada yer almasını istememiştir¹⁵⁹. Anayasanın hazırlandığı o dönemde meclisin anayasaya aykırı irade ortaya koymayacağı düşüncesi hâkim olmuş ancak ilerleyen dönemlerde bu durum büyük sorun haline gelmiştir. Özellikle DP döneminde çıkarılan bazı kanunların anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle yoğun tartışmalar yaşanmış; ancak benzer bir durum, tek parti döneminde gündeme dahi gelmemiştir. 27 Mayıs 1960 müdahalesinin ardından yürürlüğe giren 1961 Anayasası ile birlikte kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek olan Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. 1924 Anayasası, anayasa üstünlüğü ilkesini benimsediği gibi anayasanın katılığı ilkesini kabul etmiş¹⁶⁰; ancak bu anayasal düzenlemelere rağmen, anayasaya aykırı kanunları denetleyecek bir kurumsal mekanizmanın bulunmayışı, anayasanın sert niteliğini fiilen işlevsiz hale getirmiştir.¹⁶¹ 1924 Anayasası da bir önceki anayasa olan 1921 Anayasası'nda olduğu gibi çoğunlukçu demokrasi anlayışını benimsemiş¹⁶² ve halk iradesini doğrudan temsil eden TBMM'nin siyasal sistemin merkezine yerleştirmiştir. 1924 Anayasası'nda da egemenliğin kayıtsız şartsız millette ait olduğu tekrar edilmiş ve bunu kullanım hakkının da TBMM'ye ait olduğu vurgulanmıştır¹⁶³. Her iki anayasada da egemenliğin kullanım hakkının Mecliste olması çoğunlukçu demokrasi anlayışının benimsendiğinin göstergesidir. Bu anlayışa sahip olan 1921 ve

¹⁵⁷ Hakyemez, a.g.e., s. 85.

¹⁵⁸ Ancak tek parti döneminde denetleyici bir mekanizmanın olmaması nedeniyle pek çok temel hak ve özgürlükler kısıtlanmıştır.

¹⁵⁹ Hakyemez, a.g.e., s. 86.

¹⁶⁰ Özbudun, *Türk Anayasa...*, s.9; Tanör, a.g.e., s. 312.

¹⁶¹ Mürşide Şimşek, "Çoğunluk ve Vesayet İkileminde 1961 Anayasası" *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 22 (TBMM'nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı), 2020, s. 141.

¹⁶² Hakyemez, a.g.m., s. 82.

¹⁶³ 1924 Anayasası, 3-4. Md.

1924 Anayasaları, iktidarın yetkilerini sınırlayıp paylaşmak yerine bütünleştirmeyi amaçlamaktadır.¹⁶⁴

1924 Anayasası, tek partiye sahip bir Meclis tarafından hazırlanmıştır¹⁶⁵. Hem tek parti hem de çok parti dönemde yürürlükte kalan bu anayasa, tek parti döneminde muhalefetin bulunmadığı, farklı görüşlerin ifade edilmediği bir ortamda ciddi bir sorun teşkil etmemiştir. Ancak çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte, özellikle DP döneminde anayasa ile uygulama arasındaki gerilim belirginleşmiş ve tartışmalara neden olmuştur. Anayasal yetkilerini kullanmak isteyen iktidar partisi, muhalefet tarafından sık sık anayasayı ihlal etmekle ve demokrasiye aykırı davranmakla suçlanmıştır. Tek parti rejimi dönemine bakıldığında, 1924 Anayasası halen yürürlükte olmasına rağmen uygulamada “Şeflik Sistemi” hakimdir. Bu sistem, özellikle 1927 seçimleri sonrası 1924 Anayasası’nın bazı temel hükümleri uygulamada geri planda kalmaya başlamıştır¹⁶⁶. Anayasanın öngördüğü meclis üstünlüğüne dayalı parlamenter sistem tek parti döneminde uygulanmamıştır. Bunun yerine anayasada yer almamasına rağmen cumhurbaşkanına oldukça geniş yetkiler tanınmıştır¹⁶⁷. Tek parti döneminde özellikle de 1927 seçimleri sonrası 1924 Anayasası yalnızca kâğıt üzerinde kalmıştır¹⁶⁸. Anayasanın yerine CHP’nin parti programları ve tüzükleriyle resmileşmiş olan şeflik sistemi ve onun kuralları geçmiştir. CHP’nin hem genel başkanı hem de devlet başkanı olan Atatürk ardından İnönü’ye geniş yetkiler tanırken TBMM ve milletvekillerinin yetkilerini daraltan Şeflik Sistemi ülkenin asıl anayasası haline gelmiştir¹⁶⁹. 1924 Anayasası’na göre Cumhurbaşkanı Meclis tarafından seçilse de tek parti döneminde Meclis’in yapısının büyük ölçüde cumhurbaşkanının ve partinin yönlendirmesiyle şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu işleyiş 1950 yılında DP’nin iktidara gelmesiyle sona ermiştir. Tek parti döneminde kullanılan uygulamalar bu kez DP tarafından kullanıldığında, bu durum muhalefet çevrelerinde ciddi rahatsızlık yatarmış ve yeni bir anayasal düzen arayışı gündeme gelmiştir.

¹⁶⁴ Hakyemez, a.g.m., s. 82.

¹⁶⁵ Cemil Koçak-Mehmet Ö. Alkan, “Tek-parti yönetimi, Kemalizm ve şeflik sistemi: Ebedi Şef/ Milli Şef”, *Kemalizm. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* 2. Ed: M.Ö. Alkan, Mehmet İletişim Yayınları, İstanbul, s. 119.

¹⁶⁶ Koçak, a.g.m., s. 120.

¹⁶⁷ 1924 Anayasası’nın hazırlık sürecinde Mustafa Kemal tarafından cumhurbaşkanına geniş yetkiler verilmesi teklifinde bulunmuş ancak meclis bu teklifi reddetmiştir. Anayasada TBMM’nin cumhurbaşkanına karşı etkinliği artırılmıştır. Ancak uygulamada cumhurbaşkanlarının yetkilerini aşarak başkanlık sistemi yetkilerini kullanmış ve bunu da şeflik sistemi sayesinde yapmıştır. Koçak, *Tek-parti yönetimi*... s. 122.

¹⁶⁸ Ahmet Demirel, a.g.e., s. 70.

¹⁶⁹ Ahmet Demirel, a.g.e., s. 70.

1924 Anayasası, Türk anayasa tarihinde ideolojik unsurlara yer veren ilk anayasa olarak değerlendirilebilir. Benimsediği ilkeler doğrultusunda, Kemalist ideolojinin kurumsal düzeyde inşa edilmesine zemin hazırlamıştır. 1937 yılında yapılan anayasa değişikliği ile CHP'nin temel siyasal ilkelerini simgeleyen *Altı Ok* anayasaya dâhil edilmiştir¹⁷⁰. CHP'nin ideolojik çizgisinin devletin temel ilkeleri hâline getirilmesi anlamına gelmiş ve dolayısıyla parti-devlet bütünleşmesinin anayasal dayanağını oluşturmuştur. Parlamento içindeki muhalefetin etkisizleştirilmesiyle birlikte, özellikle 1927 sonrasında tüm siyasal gücü elinde toplayan CHP, yönetimde tek parti hâkimiyetini kurumsallaştırmıştır¹⁷¹.

2. 1946-1960 YILLARI ARASI ANAYASAL TARTIŞMALAR VE DEMOKRAT PARTİ

Her ne kadar 1924 Anayasası çok partili hayata engel teşkil eden bir hüküm içermese de, 1946 yılına kadar kurulan muhalefet partileri çeşitli nedenlerle kapatılmış ve çok partili siyasal düzene geçilememiştir. 1920'li yılların sonlarından itibaren, CHP dışında muhalefet yapabilecek bir grubun kalmamasıyla birlikte, Türkiye'de tek parti rejimi fiilen başlamıştır¹⁷². Bu dönemden sonra ülke yönetimini tekeline alan CHP, parti-devlet bütünleşmesini gerçekleştirmiştir. Bu süreçte parti genel başkanının hem cumhurbaşkanı hem de milletvekili olmasının önünde herhangi bir engel söz konusu değildir¹⁷³. 1931 yılında CHP 3. Kongresi'nde "Altı Ok" ilkeleri parti programına dahil etmiş, 1937 yılında ise bu ilkeler anayasal hüküm haline getirilmiştir. 1935 yılında parti tüzüğüne eklenen "*Parti kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamamlayan bir birlik tanır*" hükmü, yürütme ile partiyi iç içe geçirerek anayasal düzlemde denge ve denetim mekanizmalarının ortadan kalkmasına neden olmuştur¹⁷⁴. Şeflik sistemi ile birlikte 1924 Anayasası'nda öngörülen meclis üstünlüğüne dayalı parlamenter sistem uygulanmamıştır. Karar alma yetkisi, dar bir elit tarafından şekillenmiş ve bu kararlar TBMM'ye sunulmadan önce parti meclisinde görüşülüp yalnızca onaylanması için Meclis'e iletilmiştir¹⁷⁵. Böyle bir siyasal ortamda demokratikleşme yolunda çok partili hayata geçiş süreci başlamıştır. İkinci Dünya

¹⁷⁰ Cumhuriyetçilik, milliyetçilik, devletçilik, halkçılık, inkılapçılık ve laikçilik ilkeleri 1937 anayasa değişikliği anayasaya dahil edilmiştir.

¹⁷¹ Parla, a.g.e., s. 20.

¹⁷² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra CHP'ye muhalif olabilecek sivil toplum kuruluşlarının da kapatılması sonucu Türkiye'de siyasal sistem, 1934 yılında tek partili sisteme dönüşmüştür.

¹⁷³ Bu durum, özellikle 1946-1960 arasında önemli bir tartışma konusu olarak cumhurbaşkanının tarafsızlığı sorununu ortaya çıkarmıştır.

¹⁷⁴ Parla, a.g.e., s. 21.

¹⁷⁵ Koçak, *Tek-parti yönetimi*... s. 122.

Savaşı'nın sona erdiği dönemde dünyada yayılan demokrasi rüzgarına Türkiye de katılmış, yaklaşık 23 yıl sonra çok partili hayata geçiş için hazırlıkların yapıldığı bir süreçte 7 Ocak 1946'da DP kurulmuştur¹⁷⁶ ve bu yönüyle 1946 yılı, Türkiye'nin siyasal tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. CHP'nin tek parti rejimine karşı muhalefet olarak doğan DP, 1950 seçimlerinde iktidara gelerek Türkiye'nin siyasal yapısında köklü değişimlerin önünü açmıştır. Ancak Türk siyasal hayatında yaşanan bu değişiklik yalnızca iktidar değişikliği değil, aynı zamanda anayasal düzene ilişkin ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Türk demokrasi tarihi açısından 14 Mayıs 1950 seçimleri iki yönden önem teşkil etmektedir. İlki serbest ve özgür bir seçimin yapılmış olması diğeri ise 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının sona ermesidir¹⁷⁷. Seçim sonuçları ülkenin on yıllık dönemde yaşanacakların ilk adımı olmuştur. 1950 seçimlerinde iktidara gelen DP ile birlikte anayasal tartışmalar sürekli gündeme gelmiştir. 1924 Anayasası halen yürürlükte olmasına rağmen bu anayasanın kuvvetler birliği ilkesinin yapısı ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin güvencelerinin zayıflığı nedeniyle DP'nin geniş yetkilerle davranmasına yol açmıştır. DP, meclis çoğunluğunu kullanarak muhalefete, basına, üniversiteye ve yargıya müdahale etmiştir¹⁷⁸. Bu durum, 1960 müdahalesine kadar devam etmiştir.

Bu süreçte yalnızca siyasal muhalefet değil ordu, üniversite, basın ve öğrenciler de DP iktidarına karşı eleştirilerini yoğunlaştırmıştır. DP ordu içerisinde geniş tasfiyeler yapmıştır. Orduda yapılan tasfiyelerin nedeni yalnızca güvenlik kaygısıyla değil aynı zamanda ordu kadrolarına iktidarın güvendiği isimleri yerleştirme isteğiyle yapılmıştır¹⁷⁹. Tasfiye işlemi sadece askeri alanla sınırlı kalmayarak bürokratik kadrolarda da tasfiyeler yapılmıştır¹⁸⁰. Amaç bürokrasideki “devletçi elitlerin” yerine siyasal iktidara yakın kadroların getirilmesidir. Diğer bir muhalif grup ise üniversitelerdir. İktidarın üniversite özerkliğine karşı yaptığı düzenlemeler sonrası öğretim üyelerinin iktidara muhalif olmasına neden olmuştur. Darbe sonrası anayasa

¹⁷⁶ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitapevi. 2014, s. 16; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 26. Baskı, İletişim Yayınları İstanbul, 2011, s. 308; Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. 3 Baskı İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul. 2021, s.49.

¹⁷⁷ Suna Kili, *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s. 35.

¹⁷⁸ Özbudun, *Türk Anayasa...*, s. 22.

¹⁷⁹ Demirel a.g.e., s. 205.

¹⁸⁰ Zürcher, a.g.e., s. 323.

yapımı sürecindeki rolleri göz önüne alınacak olunursa üniversiteler küçümsenmeyecek öneme sahiplerdir. Ancak bu önemi DP anlayamamış ve iktidar dönemi boyunca üniversitelerin tepkisini çeken düzenlemeler yapmıştır. Üniversiteler özerklik isterken DP, üniversite hocalarının siyaset yapması yasaklanmıştır. Haklarının elinden alınan üniversite hocaları, DP'ye karşı sert bir tavır takınmalarına neden olmuştur. Öğrenci kesiminde ise DP, gençlere yönelik pek çalışmalar yapmamıştır. Onları çoğunluklu olarak komünizmle mücadelede kullanıyordu. Ancak CHP ise gençlerin önemini anlamış ve öğrencilerle görüşmeler sağlayarak DP'nin iktidar sürecini eleştiriyordu. Basın ise kendisine uygulanan yasaklar DP karşıtı tavır alması için yeterli bir nedendi¹⁸¹. DP, iktidara geldikten sonraki bürokrasideki bu tasfiyelerin temel nedeni kendinden önceki CHP iktidarına bir ortağı olarak gördüğü için bu devletçi elitlerin gücünü zayıflatmak istemiş ve bunu da başarmıştır. 1950-1960 arasında devletçi elitlerin etkisi zayıflarken seçilerek başa gelen siyaset elitlerin etkisi artmıştır¹⁸². Güçlerini kaybeden devletçi elitler eskisi gibi olabilmek için iktidarı sürekli eleştirmiş ve iktidardan uzaklaştırmaya çalışmıştır. Tüm bu gelişmeler 1946 yılında başlamış ve 1950 yılında DP iktidarı boyunca derinleşerek devam etmiştir. Ancak unutulmamalı ki her iki dönemde de aynı anayasa yürürlükte ve DP döneminde tartışılan konuların tek parti döneminde bahsi bile açılmamıştır.

2.1. 1946-1950 ARASI ANAYASAL TARTIŞMALAR

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye, çok partili hayata geçmek için çalışmalara başlamış ve bu doğrultuda CHP dışında yeni partiler¹⁸³ doğmuştur. Yeni kurulan partilerden birisi olan DP, “kontrol partisi” ya da “gölge parti” olarak algılanmıştır¹⁸⁴. Ancak kısa zamanda DP'nin halk nezdinde kabul görmesi, kısa zamanda örgütlenip kuvvetli bir muhalefet yapması, parti hakkındaki ön yargıları boşa çıkarmıştır. Yeni kurulan DP'nin bu kadar benimseneceğini düşünmeyen CHP ise bu duruma karşı tedbirler almaya çalışmıştır. CHP, “demokratların söylemlerini boşa çıkartmak” ve halkla olan uzaklığını azaltmak için çalışmalar yapmaya başlamıştır. DP'nin sürekli

¹⁸¹ Demirel, a.g.e., s. 173.

¹⁸² Bilal Eryılmaz. “Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Bürokrasi-İktidar İlişkileri”. *Türkiye'de Yönetim Geleneği (Kurumlar, Sorunlar ve Yeniden Yapılanma Arayışları)*. (Ed.) Davut Dursun, Hamza Al. İlke Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 160.

¹⁸³ Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçiş sürecinde ilk kurulan muhalefet partisi, iş adamı Nuri Demirağ'ın kurduğu Milli Kalkınma Partisi'dir. 1946 yılında Demokrat Parti dışında 13 parti daha kurulmuştur. Bkz. Sabit Dokuyan, 1946 Yılında Kurulan Siyasi Partiler, Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1155/1946-Y%C4%B1%C4%B1nda-Kurulan-Siyasi-Partiler>.

¹⁸⁴ Demirel, a.g.e., s. 59; Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti-Demokrat Parti'nin Muhalefet Yılları (1946-1950)*. Ali Arslan, Mersin: Mer Ak Yayınları. 2020, s. 134.

gündeme getirdiği eleştiriler üzerinde durmuştur. Bunlar arasında seçim sisteminin çoğunluktan nispi temsil sistemine dönüştürmek, eşit, adil, gizli oy açık sayım, seçim güvencesi, cumhurbaşkanının tarafsızlığı, radyonun muhalefet partileri tarafından da kullanılması gibi demokratikleşme açısından önemli bazı istekleri vardır. Halka karşı olumlu intibah yaratmak için CHP bu konular hakkında düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Bu doğrultuda CHP, 10 Mayıs 1946 yılında CHP'nin İkinci Olağanüstü Kurultayı'nda DP'nin kendisine karşı kullandığı kozları yok etmek için şu kararları almıştır; Tek dereceli seçim sisteminin kabulü, dernek kurmaya ilişkin 22. Madde de yer alan beyanın kaldırılması¹⁸⁵, Parti Genel Başkanlığı'nın dört yıllık bir süre için Büyük Kurultay tarafından seçilmesi ve Tüzükte yer alan "*Partinin Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür*" ibaresindeki "*değişmez*" sözcüğün kaldırılması, Müstakil Grubun kaldırılması¹⁸⁶. Kurultayda alınan bu kararlar, uzun zamandır göz ardı edilen halka karşı sempatik görünmek ve DP'nin elinde bulunan kozları almak için amaçlanmıştır. Bu amaç uğruna CHP, tek dereceli seçim sistemine geçilmesini kabul etmiş, dernek kanunundaki sınıfsal temele dayalı derneklerin kurulmasına ilişkin maddeyi kaldırmış, üniversitelere idari ve bilimsel özerklik vermiş, hükümetin gazete kapatma hükmünü içeren Basın Kanunu değişiklik yapmış, toprak mahsulleri vergisi kaldırılmıştır¹⁸⁷. Yapılan bu liberal düzenlemeler CHP'nin iktidarda kalmak için verdiği mücadelenin bir sonucudur. Kurultayda alınan belki de en önemli kararlardan birisi seçimlerin tek dereceli sistemle yapılması olmuştur. Bu sisteme göre seçimlerde vatandaş milletvekillerini doğrudan seçebilecekti Kurultayda benimsenen tek dereceli seçim sistemi, CHP tarafından hazırlanan *Milletvekili Seçim Kanun Tasarısı* ile meclise sunularak görüşülmüştür. Menderes bu kanunun düzenlemelerinde, yargı denetimi ve nispi temsil sistemi olmayışını eksiklik olarak görmüş ve eleştirmiştir¹⁸⁸. Menderes'in eleştirisine karşı CHP'li milletvekilleri karşılık vermişlerdir. Nispi temsil sistemi uygulanan Bulgaristan ve Belçika gibi ülkeleri örnek göstererek bu sistemin yönetimi

¹⁸⁵ Madde 22: "Türkiye'de cins ve sınıf ve rejyonel fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadelesi uyandırma maksatlarıyla cemiyet kurulamaz. Devlet, Hususî İdare ve Belediyelerle Devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar bulundukları vazifenin sıfat ve hüviyeti ile cemiyet kuramazlar" bunun için bkz.

¹⁸⁶ Hakan Uzun, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(26), 2013, s. 149; Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti'nin ...* s. 173.

¹⁸⁷ Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti'nin...* s. 174-178.

¹⁸⁸ TBMM, "Meclis Tutanakları" *Tutanak Dergisi*, Dönem 4. Cilt 23. Toplantı 3. 57. Birleşim 31 Mayıs 1946, s. 246-248.

koalisyonu sürüklediğini ve bu nedenle ülkenin yönetilemediğini dile getirmişlerdir¹⁸⁹. Bu tartışmalarla birlikte 4918 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu kabul edilmiştir¹⁹⁰. Seçimlere ilişkin DP, parti programında serbest, adil, gizli, tek dereceli ve eşit olması gerektiğini bildirmiştir¹⁹¹. 6 Haziran 1946 tarihinde kabul edilen 4918 Sayılı Kanun'da ise seçimleri tek dereceli sistemle olup seçmen milletvekillerini doğrudan seçebilecek ancak açık sayım, gizli oy ile sayım yapılacak ve sayım yapılan pusulalar ise yakılacaktı¹⁹². Demokrasiye aykırı olan açık oy gizli sayım ilkesinin değişmemesi ve seçimlerin sorumlusu olarak belediye ve valiliklerin sorumlu tutulması seçimlerde partizanlığı ve kayırmacılığı engelleyememiştir¹⁹³. DP tarafından seçim güvencesinin olmaması ve seçmen üzerine baskı kurulduğunu ve cumhurbaşkanının tarafsız davranmadığını dile getirmiştir. 1946 Milletvekili seçimleri bu seçim kanunu ile yapılmıştır. DP, yapılan seçime hilenin karıştırıldığı dile getirilmiş ve seçmen serbestliğini, seçim güvenliğinin sağlanması için seçim kanunun değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. DP'nin 1946-1950 yılları arasında üzerinde durduğu konulardan birisi olan seçim kanununun 1948 yılında bazı maddelerinin değiştirilmesi sağlanmıştır¹⁹⁴. Seçim güvenliği için önemli olan bu değişiklikler içinde en önemlisi 24. maddedir. Bu değişiklikle seçmenler oyunu gizli şekilde verecektir¹⁹⁵. Değişiklik DP tarafından yargı güvencesi eksikliği ve seçim komisyonlarının iktidar temsilcilerinden oluşuyor olması gerekçesiyle eleştirilmiş ve yetersiz bulunmuştur. 1946-1950 arasında seçim kanunu değişikliği her zaman gündemde kalan konulardan birisi olmuş ve 1950 seçimlerine aylar kala 5545 Sayılı yeni kanun kabul edilmiştir¹⁹⁶. Bu kanuna göre seçimler çoğunluk sistemine göre tek dereceli, genel, eşit, serbest, gizli oy açık sayım ilkeleri benimsenmiştir (1.md). Milletvekillerine bazı şartları sağlaması sonucu radyoyu belli bir süre kullanabileceklerdir (45.md). Seçimler, seçim kurulu tarafından yapılacak (57.md) olup seçim kurulunun tüm işlemleri yargıçların denetimi altında yürütülecektir (59.md). Yapılan seçim kanunu 1946-1950 arası demokrasi açısından önemli bir

¹⁸⁹ TBMM, "Meclis Tutanakları" *Tutanak Dergisi*, Dönem 4. Cilt 23. Toplantı 3. 57. Birleşim 31 Mayıs 1946, s. 256-257.

¹⁹⁰ Resmî Gazete, 6 Haziran 1946: 10701-10704.

¹⁹¹ Demokrat Parti, 1946 Parti Programı 9.-10. Madde.

¹⁹² 4918 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu 24. md

¹⁹³ Saim Ekici, *1982 Anayasası'nda Seçme ve Seçilme Hakları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 33.

¹⁹⁴ Resmî Gazete, "Milletvekilleri Seçim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi" 14 Temmuz 1948: 14408-14410.

¹⁹⁵ Tekin İdem, "Seçim Kanunları ve Uygulamalar Üzerinden 1946 ve 1950 Seçimlerine Bakış" *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12 (3), 1372-1389. 2022, s. 1381.

¹⁹⁶ Resmî Gazete, "5545 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu" 21 Şubat 1950: 17801-17814

noktaya gelindiğinin göstergesidir. DP'nin verdiği mücadele bazı küçük pürüzler olsa da amacına ulaşmıştır.

1946-1950 yılları arasında anayasal düzeyde gündeme gelen tartışmalardan biri de cumhurbaşkanlığının tarafsızlığı sorunudur. “Milli Şef” olarak anılan İsmet İnönü, aynı anda hem CHP'nin genel başkanı hem de cumhurbaşkanlığı görevini yürütmekteydi. Bu durum DP tarafından sert biçimde eleştirilmiştir. Muhalefet, cumhurbaşkanının tarafsız konumunu zedelediğini ifade etmiştir. 1946 seçimlerinden sonra TBMM'de yaşanan bir olay bu gerilimi somutlaştırmıştır. İnönü'nün Meclis kürsüsüne çıkması CHP'li milletvekilleri tarafından ayakta alkışlanırken DP'li milletvekilleri bu duruma “*Meclis her şeyin üstündedir. Yani reisicumhur bile Meclis' in bir uzvudur*” sözleriyle tepki göstermişlerdir¹⁹⁷. İktidar ve muhalefet arasındaki artan gerilimi azaltmak amacıyla 12 Temmuz 1947'de “*12 Temmuz Beyannamesi*” yayınlanmıştır¹⁹⁸. Bu beyannamenin en dikkat çekici unsurlarından biri, cumhurbaşkanının hem CHP'ye hem de DP'ye eşit mesafede duracağına ve tarafsız bir tutum sergileyeceğine yönelik güvencelerdir¹⁹⁹. Ancak bu dönemde cumhurbaşkanının tarafsızlığına ilişkin tartışmalar çözüme kavuşturulmamış söz konusu sorun 1950 sonrasında da demokratikleşme sürecinde gündeme kalmaya devam etmiştir.

DP, 1947 yılında Birinci Büyük Kongresi'ni gerçekleştirmiştir. Kongrede Celal Bayar, yaptığı konuşmada anayasaya aykırı yasaların yürürlükten kaldırılması, seçim kanununun yeniden düzenlenmesi ve cumhurbaşkanının tarafsızlığı gibi konular üzerinde durmuştur²⁰⁰. Kongrede İbrahim Ethem Menderes'in önerisiyle kurulan "Ana Davalar Komisyonu" "Hürriyet Misakı" adı verilen bir rapor hazırlamıştır. Söz konusu raporda ele alınan başlıca konular şunlardır: cumhurbaşkanının tarafsızlığı, temel hak ve hürriyetleri kısıtlayan yasal hükümlerin kaldırılması, seçim kanunu değiştirilmesi, cumhurbaşkanının en fazla iki dönem görev yapması, milletvekili sayısının 240 olarak

¹⁹⁷ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat*. Can Yayınları, İstanbul, 2016, s. 52.; Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti'nin...* s. 199.

¹⁹⁸ 12 Temmuz beyannamesi Türk siyaseti için önemli bir noktadadır. Bu beyanname, iktidar ve muhalefet ilişkilerinin yumuşa dönemine girdiğini ve İnönü'nün sorunlara çözüm bulabilmek için arabuluculuk rolünü üstlendiği bir beyanname'dir. İnönü'nün cumhurbaşkanı olarak her iki partiye karşı da aynı mesafede olacağına ve muhalefet güvencesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bunun için bkz. Fehmi Akın, “12 Temmuz Beyannamesi Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Afyon, 2009, 11 (1), s. 98.

¹⁹⁹ Akın, a.g.m, s. 98.

²⁰⁰ Eroğul, a.g.e., s. 32.

belirlenmesi, ikinci meclisin oluşturulması ve kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek yüksek mahkemenin kurulması gibi hususlardır²⁰¹.

Çalışmanın ele aldığı konulardan biri olan üniversitelerin özerkliği tartışması tek parti döneminden başlayan ve DP döneminin son yılına kadar ki uzun bir süre devam eden tartışmalardandır. 1933 yılında yapılan Üniversite Reformuyla üniversitelerin özerklikleri ellerinden alınmış ve tek parti döneminin son yılına kadar da böyle kalmıştır²⁰². Çok partili hayata geçişle birlikte DP'nin ülke içinde popülarlığı artmaya başlamış bu durumu gören CHP ise toplum nezdinde iyi görünmek için yeni düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerden biri de 13 Haziran 1946 yılında Üniversiteler Kanunu ile üniversitelere özerklik hakkı verilmesidir. Söz konusu kanun 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde de yer alan Sıddık Sami Onar öncülüğünde bir grup ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın Talim ve Terbiye Kurulu tarafından hazırlanmıştır²⁰³. 1946 yılında çıkartılan 4936 Sayılı Üniversiteler Kanununda, üniversite ve fakültelere idari ve bilimsel özerklik ile tüzel kişilik hakkı tanınmıştır²⁰⁴. Bu kanun görünüşte her ne kadar üniversitelere özerklik hakkı tanımış gibi görünse de aslında üniversitelerin hükümet tarafından denetim ve kontrolü altına alınmasını sağlamıştır. Üniversitelerarası Kurul adı verilen müessesenin başına Milli Eğitim Bakanı getirilmiş ve kadro işlemleri, atama, görevden alma gibi hususlar ilgili bakanın onayına bağlanmıştır²⁰⁵. 1948 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde sosyalist hocaların komünizmi övdükleri ve milliyetçilik hakkında kötü söylemlerde bulundukları iddia edilmiş ve bu olay sonunda söz konusu fakültede öğretim üyesi olan Naili Boratav, Niyazi Berkes, Behice Boran hakkında 4936 Üniversiteler Kanunun 46.md gereğince üniversiteden uzaklaştırma kararı verilmiştir²⁰⁶.

1946 yılında özerliğe ilişkin yapılan 4936 sayılı kanun iktidarda olan CHP'nin kendi isteğiyle yapılmamıştır. CHP'nin aksine muhalefette olan DP için özerklik önemli bir husus olmuş ve muhalefet dönemi boyunca üniversitelerin özerkliğini savunmuştur.

²⁰¹ Ulus Gazetesi, “Demokrat Kongresi Komisyon Raporlarını İncelemeğe Başladı” 12 Ocak 1947

²⁰² Feroz Ahmad. Modern Türkiye'nin Oluşumu. (Çev. Yavuz Alagon), Sarmal Yayınları, Tr: Baskısı: Ekim. 1995, s. 153.; H. Bayram Kaçmazoğlu, “1950-1960 Döneminde İktidar-Üniversite İlişkileri”. *Sabit Duman Armağanı*, 33. 2020, s. 35.

²⁰³ Süha Göney. “Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilalinin Etkileri”. *İstanbul University Journal of Sociology*. 2011;3(23) s. 260.

²⁰⁴ Resmî Gazete, 13.06.1946. Sayı: 6337.

²⁰⁵ Ali Arslan, “Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs'a Türkiye'de Siyaset ve Üniversite” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. (2) 2002. S. 42.

²⁰⁶ Göney, a.g.m., s. 260; Arslan, a.g.e., s. 186.

CHP ortaya çıkan sorunları kolaylıkla aşabilirken DP bunu yapamamıştır. Bunun en temel nedeni öğretim üyelerinin CHP'ye yakın çizgiden ilerlemesi sorunları aşmada yardımcı olmuştur. 1948 yılında üç öğretim üyesinin tasfiyesi²⁰⁷ eleştirilse de DP döneminde yaşanan olaylara göre daha az tepki gösterilmiş ve üstü kapatılmıştır. DP döneminde ise özerklik üzerinden yapılan tartışmalar aşılamamış ve üniversite- iktidar arasındaki köprü yıkılmıştır.²⁰⁸

CHP'nin 1946 yılında özerklik kanunun çıkarmasında en büyük etkenlerden birisi de eğer iktidar değişikliği yaşanırsa ülkeyi çeşitli kurumlar sayesinde el altından yönetmeye devam edebilmektir. Tek parti dönemi boyunca çıkartılmayan ancak çok partili hayata geçilmesinin ardından böyle bir kanunun çıkartılması biraz manidar olmuş ve üniversitelere verilen özerklik hakkının idari ve bilimsel olmaktan ziyade siyasal amaçlara yönelik olduğu görülmüştür.

1946 yılında çıkarılan Üniversiteler Kanunu, 1950-1960 yılları arasında büyük sorunlara neden olmuştur. İktidar tarafından akademik özgürlükler kısıtlanmış ve üniversite personelinin siyasi gerekçelerle tasfiye edilmiştir. Bu doğrultuda 27 Mayıs 1960 müdahalesi sonrası hazırlanan 1961 Anayasası ile üniversitelere özerklik tanınmıştır.

1946-1950 yılları arasında gündeme gelen anayasal sorunlardan biri de temel hak ve özgürlüklerin önemli bir unsuru olan basın özgürlüğüdür. 1924 Anayasası'nın 77. maddesi, “*Matbuat, kanun dairesinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş, muayeneye tabi değildir*”²⁰⁹ hükmüyle basın özgürlüğünü anayasal güvence altına almış görünmektedir. Ancak bu anayasal güvenceye rağmen, Cumhuriyet'in ilanının ardından yürürlüğe giren 1931 Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesi hükümete gazeteleri süresiz olarak kapatma yetkisi tanınmış ve uygulamada basın özgürlüğünü büyük ölçüde kısıtlamıştır²¹⁰. Bu düzenleme, özellikle tek parti döneminde basın üzerinde yoğun bir baskı aracına dönüşmüş ve birçok gazete ve tamamen kapatılmış ya da geçici sürelerle yayından men edilmiştir. Söz konusu baskıcı ortam, DP tarafından muhalefette yıllarda sıklıkla eleştirilmiş; DP, basın kanununun değiştirilmesini ve basın özgürlüğünün güçlendirilmesini savunmuştur²¹¹. Giderek toplumsal desteğini kaybeden CHP, seçim

²⁰⁷ Arslan, a.g.m., s. 50.

²⁰⁸ Kaçmazoğlu, a.g.m., s. 35.

²⁰⁹ TBMM, 1924 Anayasası.

²¹⁰ Topuz, a.g.e., s. 156.

²¹¹ Nuran Yıldız, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, *AÜSBFD*, Sayı: 51 Ankara 1996 s. 483.

öncesinde basından destek alabilmek amacıyla Matbuat Kanunu'nun 50. maddesinde değişikliğe gitmiş ve gazete kapatma yetkisini hükümetten alıp mahkemelere vermiştir²¹².

Bununla birlikte dönemin bir diğer tartışma konusu radyo kullanımı olmuştur. CHP, tek parti yönetiminde radyoyu tek başına kendi isteği doğrultusunda kullanmış ancak DP'nin kurulmasıyla birlikte radyonun kullanılmasına ilişkin tartışmalar da beraberinde gelmiştir. Radyonun kitleleri etkilemede önemli bir araç olduğunun bilincinde olan DP, bu aracı iktidarla eşit şekilde kullanılması gerektiğini partinin önde gelen isimleri farklı alanlarda pek çok kez dile getirmiş ve kullanım hakkını elde edebilmek için çaba sarf etmiştir²¹³. Celal Bayar'ın yaptığı mitinglerinden birinde “radyonun halkın vergileriyle kurulduğu için iktidarın hakkı olduğu kadar diğer partilerin de kullanım hakkının olduğunu” dile getirmiştir²¹⁴. DP'nin çabaları boşa gitmemiş ve 1949 yılında 5392 Sayılı “Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kanunu” kabul edilmiştir²¹⁵. Bu kanun sayesinde radyo muhalefet kanadına da açılmış ancak yine kısıtlayıcı hükümlere yer verilmiştir. Kısıtlayıcı hükme göre partiler seçim programları için radyoyu kullanabilecek ancak seçime 15 gün kala başlayacak ve seçime 2 gün kala bitecektir²¹⁶. Muhalefetin radyo kullanım hakkını kanunla sözde tanımış ancak aynı kanun içinde sınırlama yoluna gitmiştir. Bu sorun 1950-1960 yılları arasında da devam etmiş ve 1961 Anayasası'nda radyoya (TRT) özerklik verilmesiyle sonuçlanmıştır.

1946-1950 yılları arasında muhalefette olan DP ve iktidarda olan CHP arasındaki yaşanan tartışmaların birçoğu 1950-1960 yılları arasında da benzer şekilde devam etmiştir. Yaşanılan bu anayasal sorunlar 1960 sonrası hazırlanan darbe anayasasında yer almıştır. İlerleyen başlıklarda da değinileceği üzere bu düzenlemeler siyasi iktidarın alanını daraltmak için hazırlanmış olup bürokrat sınıfını ön plana çıkartmak için yapılmıştır.

²¹² Hıfzı Topuz, *100 soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Kitabevi, 1973, s. 169; Yıldız, a.g.m., s. 484.

²¹³ Mustafa Tokmak, *Basın-İktidar İlişkileri Çerçevesinde Demokrat Parti ve Ankara Radyosu*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İlkeleri Enstitüsü, Ankara. 2007, s. 139-141.

²¹⁴ Muammer Aksoy, *Partizan Radyo ve Demokrat Parti*, Forum Yayınları: Ankara. 1960, s. 49

²¹⁵ Yusuf Devran, *Siyasal iktidar-TRT ilişkisinin dünü* (Baskı 11). Başlık Yayın Grubu. 2011. S. 22.

²¹⁶ Ersan İlal, *Radyo Hürriyeti Özerklik ve 1961 Anayasası*. İstanbul Üniversitesi Yayınları. İstanbul. 1972, s. 79; Devran, a.g.e., s. 22.

2.2. 1950-1960 ARASI ANAYASAL TARTIŞMALAR

DP, 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelmiş ve 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri darbe ile antidemokratik yollarla iktidardan indirilmiştir. Bu 10 yıllık süre zarfında ülkenin gündeminde birçok konu tartışılmış olup ağırlıklı olarak anayasal tartışmalar üzerinde durulmuştur. DP döneminde yaşanan yoğun anayasal tartışmaların ve bu tartışma konularının 27 Mayıs darbesi sonrası hazırlanan 1961 Anayasası'nda yer alması bu dönem hakkında önemli ipuçları vermektedir. 1950-1960 yılları arasında yapılan bu anayasal tartışmaların 1961 Anayasası'nda yer alan yeni kurum ve kuruluşların çıkış noktalarının bu dönem olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda 10 yıl boyunca üzerinde durulan anayasal konuların neler olduğu şu şekilde belirtilebilir;

Tablo 1: 1950-1960 Yılları Arası Anayasal Tartışmalar

1950-1954 Yılları Arası Anayasa Tartışmaları	1954-1957 Yılları Arası Anayasa Tartışmaları	1957-1960 Yılları Arası Anayasa Tartışmaları
• İkinci Meclis (1953) • Güvencesiz Muhalefet (1953) • Tarafsız Cumhurbaşkanı (1950-1953) • Bakanların Görev ve Sorumlulukları (1953) • Anayasa Mahkemesi ve Kanunların anayasaya aykırılığı (1950-1954) • Hâkim Güvencesi (1953) • Grev Hakkı (1950-1951) • Basın Hakkı (1954)	• İkinci Meclis (1954-1957) • Milletvekili Teminatı (1954-1955) • Meclis Hükümet Sistemi (1955) • Üniversitelerin Özerkliği (1954-1957) • Yargı Bağımsızlığı (1955-1956) • Anayasa Mahkemesi (1954) • Basın Özgürlüğü ve İspat Hakkı (1954-1957) • Grev Hakkı (1955-1957)	• İkinci Meclis (1957-1960) • Meclis Tahkikatı (1960) • Yürütmenin Denetimi (1957-1960) • Üniversitenin Özerkliği (1957-1960) • Yargı Bağımsızlığı (1958) • Anayasa Mahkemesi (1958-1960) • Grev Hakkı (1957-1958) • Basın Özgürlüğü (1957-1960)

Kaynak: Yazar tarafından uyarlanmıştır²¹⁷.

Yukarıda belirtilen anayasal tartışmalar 1950-1960 yılları arasında Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi ve Forum Dergisi gibi dönemin etkili yayınları tarafından öncelikli olarak ele alınmış ve bu dönemde yayınlanmış makaleler incelenerek tartışmalar oluşturulmuştur.

DP'nin iktidara gelmesinden sonra gündeme gelen ilk anayasal tartışma "ikinci meclis" konusudur. İlk kez 1953 yılında başlayan bu tartışmalar, DP iktidarının son

²¹⁷ Halil V. Arıkan, *Demokrat Parti Dönemi Anayasa Tartışmalarının ve Sorunlarının 1961 Anayasasının Oluşumuna Etkileri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008'den yararlanılarak tablo yazar tarafından hazırlanmıştır.

dönemine kadar devam etmiştir. Türk anayasal tarihi açısından çift meclis sistemi yabancı bir sistem değildir. 1876 Kanun-i Esasi’de bu sistemi benimsemişti²¹⁸. 1950 seçimleri öncesinde İnönü, yaptığı bir konuşmada ikinci bir meclis kurma arzusunu dile getirmiştir²¹⁹. Muhalefet partilerinin her dönemde çift meclisli yasama sistemini savunmalarının temel nedeni, çoğunluk sisteminin yarattığı mutlak iktidar gücünü ikinci bir meclisle aracılığıyla dengelemek düşüncesidir²²⁰. Bu konuda önemli katkılardan biri, İlhan Arsel’in 1955 yılında kaleme aldığı “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler” başlıklı makalesidir. Arsel, Türkiye’de ikinci bir meclisin gerekli olduğunu savunmuş ve bu meclisin yapısının nasıl olması gerektiğini detaylarıyla açıklamıştır²²¹. Arsel’e göre ikinci meclis, birinci meclisle konum bakımından eşit düzeyde olmalı; temsilcileri kültürlü, deneyimli ve ileri yaşta kişilerden seçilmeli; görev süreleri uzun olmakla beraber belirli aralıkta yenilenmelidir. Bu düşünceler, çoğunluk sisteminin yarattığı meclisteki tek parti tekeline karşı denge mekanizması arayışının bir parçasıdır. Arsel’in bu önerileri 1961 Anayasası’nda yer bulan Cumhuriyet Senatosu’nda somut karşılığını bulmuştur.

DP’nin ilk döneminde öne çıkan bir diğer anayasal sorun, muhalefetin güvenceden yoksun oluşudur. Türkiye’de gerek tek parti döneminde gerekse çok partili hayata geçildikten sonra muhalefete karşı tahammülsüzlük hep gündemde olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri ile 1946 seçimlerinin ardından CHP’nin DP’ye karşı tavrı bu durumun örneklerindendir. Muhalefet, yasama organının sağlıklı işleyişi açısından vazgeçilmez bir unsurdur. 1946’da çok partili hayata geçilmiş olsa da muhalefetin güvencede olmadığı bir siyasal iklim sürmüştür.

DP iktidarı döneminde muhalefetle ilgili ciddi bir gerilim yaşanmıştır. DP, 10 yıllık iktidarı döneminde CHP’nin tek parti döneminde edindiği malları devlet hazinesine devretmek amacıyla “6195 Sayılı Cumhuriyet Halk Partisinin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkındaki Kanun”u çıkartmıştır. Bu gelişme üzerine ana üzerine ana muhalefet partisi olan CHP, kanunun demokrasiye, hukuka aykırı olduğunu savunmuştur. Esat Arsebük, 1953 tarihli “C.H.P.’nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkındaki Kanuna Dair” başlıklı makalesinde bu tutumunu eleştirmiştir. Arsebük’e

²¹⁸ Tanör, a.g.e., s. 139.; Özbudun, a.g.e., 26.

²¹⁹ *Ulus Gazetesi*, “İnönü’nün Polatlı’da İlk Seçim Nutku” 24 Mart 1950.

²²⁰ Arıkan, a.g.e., s. 53.

²²¹ İlhan Arsel, “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XII, sayı 3-4, 1955, s.89-99.

göre Türk hukuk sisteminde “haksız iktibas” kavramının olmadığını; Borçlar Kanunu’nun 61. maddesinde düzenlenen sebepsiz zenginleşmenin olduğunu ancak bu durumu karşılamadığını dile getirmiştir. Ayrıca kanunların geriye yürütülemeyeceğini de vurgulamıştır²²². Aynı konuyla ilgili 1954 yılında Kemal Tahir Gürsoy “Atatürk’ün Vasiyetnamesinin Hukukî Muhtevası ve 6195 Numaralı Kanun Muvacehesindeki Durumu” başlıklı yazısında, Atatürk’ün vasiyetinden doğan CHP’nin borçlarına dair değerlendirilmelerde bulunmuştur²²³. CHP mallarına el konulması kamuoyunda büyük bir tepkiye yol açmamıştır. Bunun nedeni, halkın tek parti dönemindeki CHP’ye duyduğu güvencesizlik ve iktidarın bu mallara el koymasının “hakkaniyetli” olduğu düşüncesine sahip olmasındandır.

1954’te Millet Partisi, Sulh Ceza Mahkemesi kararıyla “aşırı dinci bir örgütlenme” gerekçesiyle kapatılmıştır. Bu karara ne CHP’den ne de hukuk çevrelerinden güçlü bir tepki gelmiştir. CHP, bir siyasi partinin kapatılmasına değil sadece kapatma usulüne yönelik eleştirilerde bulunmuştur²²⁴. 1950-1960 yılları arasında muhalefet partileri, kendilerini güvencede hissetmediklerini, DP’nin siyasi rakiplerini kolaylıkla kapatabildiğini dile getirmiştir²²⁵. Ancak bu durum yalnızca DP’ye özgü değildir; 1946-1950 arasında iktidarda olan aynı CHP de muhalefetin propaganda yapmasını engellemiş ve seçim tarihini öne alarak muhalefetin örgütlemesini zorlaştırmıştır²²⁶.

1950-1954 yılları arasında yapılan anayasal tartışmalardan bir diğeri de cumhurbaşkanının tarafsızlığıdır²²⁷. Bu sorun yine DP’nin muhalefet döneminden başlayan ve iktidar olduğu dönemde de devam eden bir sorundur. Tek parti döneminde parti-devlet bütünleşmesi nedeniyle devletin başı olan İnönü hem cumhurbaşkanı hem de partinin genel başkanıdır²²⁸. DP’liler bu durumun parlamenter sistemine ters düştüğünü bu sisteme göre cumhurbaşkanının tarafsız olması gerektiğini dile getirmişlerdir. 1950 seçimlerinin ardından cumhurbaşkanı olarak göreve başlayan Celal

²²² Esat Arsebük, “C.H.P. nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkındaki Kanuna Dair”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt X, Sayı 1–4, 1953, s.426–428.

²²³ Kemal Tahir Gürsoy, “Atatürk’ün Vasiyetnamesinin Hukukî Muhtevası ve 6195 Numaralı Kanun Muvacehesindeki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XI, Sayı 3–4, 1954, s.128–129

²²⁴ Arıkan, a.g.e., s. 62.

²²⁵ Mustafa Albayrak, *Demokrat Parti’nin Dört Altın Yılı (1950-1954)*. Mer- Ak Yayınları, Mersin 2020, s. 130.

²²⁶ Demirel, a.g.e., s. 60.

²²⁷ Arıkan, a.g.e., s. 63.

²²⁸ Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*. 4. Baskı İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul. 1982, s. 106; Koçak, “Tek-parti yönetimi... s. 120.

Bayar, parti genel başkanlığından istifa ederek yalnızca ülkenin başkanı görevini yürütmüştür. Bu tartışmalar, 1961 anayasasıyla sona ermiştir. Anayasanın yürütmeye ilişkin 95. ve 98. maddelerinde cumhurbaşkanının sorumsuz ve tarafsız olduğu belirtilmiştir.

1950-1960 yılları arasında temel hak ve özgürlüklere ilişkin anayasal tartışma konuları arasında ağırlıklı olarak grev hakkı, ispat hakkı ve basın özgürlüğü yer almaktadır. Bu tartışmalar yukarıda verilen tabloda da belirtildiği üzere DP'nin her döneminde gündeme gelmiş anayasal sorunlardır.

Yukarıda da bahsedildiği üzere 1924 Anayasası'nda yer alan basın özgürlüğü ilkesine rağmen tek parti döneminde basın özgürlüğünden bahsetmek pek de mümkün değildir. Zira tek parti döneminde birçok gazete ya geçici olarak ya da tamamen kapatılmıştır²²⁹. Tek parti döneminde yoğun baskı altında kalan basın, DP döneminde bir nebze de olsa rahatlamıştır. Ancak 1950-1960 yılları arasında basının özgürlük alanının kısıtlandığına ilişkin eleştiriler yapılsa da en çok radyo bağlamında tartışmalar yoğunlaşmaktadır. Geniş kitlelere ulaşabilmek için radyo o dönemde önemli bir iletişim aracıdır. Bu aracın kullanım hakkına ilişkin DP döneminde sürekli tartışmalar yaşanmıştır. Muhalefette yer alan CHP, radyo kullanım hakkının iktidarda olduğu kadar muhalefette de olduğunu savunmaktadır. DP ise radyonun devlet malı olduğunu ve bu nedenle de iktidarın kullanması gerektiğini savunmaktadır²³⁰. DP'nin gerekçesini eleştirenler ise hükümetin demokrasiden uzak olduğundan bahsetmişlerdir. Ancak madalyonun diğer yüzeyine bakıldığında tek parti döneminde CHP, radyoyu paylaşmak zorunda kalmadan tekelinde kullanmıştır. Çok partili hayata geçilmesinin ardından ise muhalefet partilerine kullanım hakkı sağlamamıştır.

10 yıllık dönem içinde en çok gündeme gelen yargıya ilişkin anayasal tartışma kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi sorunudur. 1924 Anayasası'nın 103. maddesinde “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile ihmal ve tatil olunamaz. Hiçbir kanun, Teşkilat-ı Esasiye'ye aykırı olamaz.*”²³¹ maddesiyle anayasa üstünlüğü ilkesi benimsemiştir. Benimsenen bu ilke anayasada varlığı olan ancak uygulamada kendine yer bulamayan bir ilkedir. Bunun nedeni ise anayasanın üstünlüğünü sağlayacak, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek

²²⁹Yıldız, a.g.m., s. 483.

²³⁰ Eroğul, a.g.e., s. 155.

²³¹1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 103'ncü maddesi.

herhangi bir mekanizmanın olmamasından dolayıdır. Özellikle bu madde, DP döneminde yapılan kanunların anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle çok tartışılmış ancak tek parti döneminde bahsi bile geçmemiştir. İnsanların temel hak ve özgürlüklerin dahi ihlal edildiği 27 yıllık CHP yönetiminde bu ihlallerin anayasaya aykırılığı gündeme dahi getirilememiştir²³². Anayasa Mahkemesi ve kanunların anayasaya uygunluğu tartışmaları 1961 Anayasası ile son bulmuştur. Bu dönemde sık sık gündeme gelen tartışmalar darbe sonrası hazırlanan anayasanın içinde yer almıştır. Bu tartışma ise 1961 Anayasası ile kanunların anayasaya uygulunun denetlenmesi için Anayasa Mahkemesi kurulmasına yol açmıştır.

Üniversitelerle olan ilişkiler 1950-1954 yılları arasında olumlu yönde iken ikinci DP döneminde ters yönde ilerlemeye başlamış ve 1960 yılına kadar da bu şekilde devam etmiştir. Özerklik tartışmasını tekrar gündeme getiren 1954 yılında çıkartılan “*Bağlı Bulundukları Teşkilat Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun*” “dur. Bu kanunla öğretim üyelerinin bakanlık emrine alınmasının sağlanması muhalefet ve üniversite camiası tarafından büyük tepkilere neden olmuştur. Bu Kanunun ardından Turhan Feyzioğlu’nun ders yılı açılışı konuşmasında siyaset yaptığı gerekçesiyle Bakanlık emri ile açığa alınması²³³ tepkileri daha da arttırmıştır. Forum dergisinde yazılan bir yazı da “*bu kanun nedeniyle ne öğretim üyeleri ne de Üniversite senatosunun bir güvencesi olmadığını beyan etmiştir. Zira senato üyelerinin de bakanlık emriyle alınabileceği söz konusudur*”²³⁴.

Özerklik tartışmaları DP’nin son döneminde de tekrar gündeme gelmiştir. Özerkliğin tekrar sorun olarak gündeme taşıyan olay Hüseyin Nail Kubalı’nın bakanlık emriyle görevden uzaklaştırılmasıdır. Kubalı olayı üniversite camiasının tepkisine neden olmuş ve Üniversite Senatosu iktidar ile görüşmeler yapmıştır. Görüşmeler sonucu Kubalı görevine geri dönmüş ancak bu sefer de Kubalı yaptığı konuşma nedeniyle görevden uzaklaştırılmıştır. Üniversite öğrencilerinin gösteriler bu olayın soğumasına izin vermemiştir. Bu konu üzerine yazılar yayımlayan *Forum* dergisindeki Yaşar Karayalçın’ın bir yazısında “*iktidar ve muhalefet partileri fark etmeksizin üniversitelerin özerklik konusunu kendi çıkarları doğrultusunda kullandıklarını bildirmiştir*”²³⁵. Sorunlar çözüme kavuşmadan devam etmiş ve 1960 yılında ise öğrenci

²³² Şimşek, *İdeolojik Aygıt Olarak...*s.141.

²³³ “Bu Dekanın Kabahati Nedir” *Forum*, Cilt 6, Sayı 65, 1 Aralık 1956, s. 5-6.

²³⁴ “Onbeş Günün Notları”, *Forum Dergisi*, Cilt 6, Sayı 66, 15 Aralık 1956, s 3-4.

²³⁵ Yaşar Karayalçın, “Üniversiteler Kanunu Tadili Dolayısıyla” *Forum Dergisi*, Cilt 8, Sayı 93, 1 Subat

ayaklanmalarına kadar gitmiştir. Bu ayaklanmalar sırasında öğrencilerle ve hatta öğretim üyeleriyle kolluk kuvvetleri arasında arbedeler yaşanmıştır.

Tek parti döneminde üniversitelerin özerkliği kanun düzeyinde sınırlı bir biçimde tanınmış olsa da, uygulamada iktidarın üniversiteler üzerindeki etkisi yoğun bir şekilde hissedilmiştir. 1950 yılına kadar üniversite özerkliği zaman zaman gündeme gelse de, siyasal baskılar nedeniyle ciddi bir tartışma konusuna dönüşmemiştir. DP iktidarı döneminde ise benzer müdahaleler daha açık biçimde kamuoyuna yansımış ve üniversiteler ile iktidar arasındaki gerilim, özerklik meselesini anayasal bir sorun hâline getirmiştir. Her iki dönemde de üniversite özerkliğinin yeterince korunamadığı ve bilimsel özgürlüklerin siyasal iktidarların müdahalesine açık olduğu görülmektedir. 1946-1960 yılları arasında yaşanan bu tartışmalar, nihayetinde 1960 darbesi sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası ile üniversitelere bilimsel ve idari özerklik tanınmasıyla anayasal düzeyde güvence altına alınmıştır.

DP'nin son döneminde darbeden haftalar öncesi çıkartmış olduğu Tahkikat Komisyonu anayasal tartışmaları arasına girmiştir. Meclis tahkikatı, 1924 Anayasası'nın 22. md²³⁶ yer verilmiş ve bu düzenlemenin nasıl yapılacağına ilişkin düzenlemeler ise TBMM içtüzüğü ile yapılmaktadır²³⁷. Anayasa tarafından düzenlenmiş bu hakkı DP milletvekilleri tarafından muhalefet ve basın faaliyetlerinin soruşturulması adına 18 Nisan 1960'da kullanılmış ve Meclis Tahkikat Komisyonu kurulmuştur²³⁸. Kurulan komisyona çok sayıda eleştiri yapılmıştır²³⁹. Muammer Aksoy, Forum dergisinde "*Halk Partisini Kapatmağa Gücünüz Yetemez*" başlığıyla yayınladığı yazıda DP'nin otoriterlikten diktatörlüğe doğru ilerleyen bir hükümet olduğundan bahsetmektedir²⁴⁰. Yapılan bu eleştiriler sonrası Adnan Menderes, Komisyon'a karşı yoğun tepkiler gelmesiyle Komisyon'un çalışmalarını sonlandırmış ve seçimlerin erken bir tarihte yapılacağını bildirmesine rağmen askeri bir darbe ile demokrasiye ket vurulmuştur²⁴¹.

Demokratik yollarla halkın seçimiyle iktidara gelmiş bir siyasal parti olan DP on yıl süren iktidarının ardından 1960 yılında bir askeri darbe ile antidemokratik bir şekilde

1958, s.19

²³⁶ Madde 22." Sual ve istizah ve Meclis tahkikatı Meclisin cümlei salâhiyetinden olup şekli tatbiki Nizamnamei Dahilî ile tâyin olunur."

²³⁷ Arıkan, a.g.e., s.129.

²³⁸ Eroğul, a.g.e., s. 230.

²³⁹ Eroğul, a.g.e., s. 231; Demirel, a.g.e., s. 321-322.

²⁴⁰ Muammer Aksoy, "Halk Partisini Kapatmağa Kimsenin Gücü Yetemez", *Forum Dergisi*, 13(147). 1960, s. 5-7.

²⁴¹ Demirel, a.g.e., s. 334.

yönetimden indirilmiştir. DP iktidarı olduğu süreç boyunca pek çok önemli tartışmalar olmuştur. Ancak en çok gündemde olanlar anayasal tartışmalardır. 1950-1960 yılları arasında DP'nin anayasaya aykırı kanunlar çıkardığı, anayasanın değişmesi gerektiği gibi görüşleri dile getirilmiştir. Görüş bildirenler arasında 1950 yılına kadar iktidarda olan ve kendi dönemindeyken de aynı anayasanın yürürlükte olan CHP'dir. DP'nin iktidarda kaldığı süre boyunca bu tartışmalar kesintisiz devam etmiştir. 1950 seçimlerinin ardından CHP, DP'ye hükümet kurma görevini verdiğini ancak iktidarın hala kendisinin olduğunu bildirmiştir²⁴². Bu söz ilk duyulduğunda pek anlaşılmasa da 10 yıllık döneme bakıldığında CHP'nin ne demek istediği anlaşılmaktadır. Bu dönemde tartışılan anayasal konular ve CHP'nin İlk Hedefler Beyannamesi'nde yer alan düzenlemeler, 1961 Anayasası'nda yer alan düzenlemelerden oluşmaktadır.

14 Ocak 1959 tarihinde CHP'nin 14. Olağan Kurultayı'nda²⁴³ parti meclis raporunu okuyan Kasım Gülek'in üzerinde durduğu konular; radyonun iktidar tekeline kullanımı, basın üzerindeki baskı, seçim kanunu değişikliği ve nispi temsil sistemi, yargı bağımsızlığı, ikinci meclis, üniversite özerkliği, anayasa mahkemesidir²⁴⁴. Sayılan sorunların sorumlusu olarak iktidar partisi DP gösterilmiş ve çözüm üretilmesi için İlk Hedefler Beyannamesi hazırlanmıştır²⁴⁵. CHP'nin hazırladığı beyanname, insan haklarının ve modern hukuk sistemi gereklerinin yer aldığı bir anayasa teklifiydi. Bu teklifin Meclis'te yeterli çoğunluğun sağlanmasının ardından hayata geçirileceği ve sonrasında seçimlerin yapılacağı açıklanmıştır²⁴⁶. Ancak 27 Mayıs 1960 darbe süreci sekteye uğratmıştır. Kurucu Meclis'te çoğunluğu elinde bulunduran CHP, anayasa hazırlık sürecinde söz konusu beyannamedeki ilkelere dayalı bir yaklaşım benimsemiştir.

²⁴² Demirel, a.g.e., s. 99

²⁴³ Aldıkaçtı, a.g.e., s. 151-153.

²⁴⁴ *Ulus Gazetesi*, “Dün Kurultay’da Gülek Tarafından Okunan Parti Meclis Raporu” 13 Ocak 1959.

²⁴⁵ İlk Hedefler Beyannamesi'nde alınan kararlar; Demokrasiye uygun olmayan kanunların kaldırılması, Hukuk devleti, sosyal devlet ve halk egemenliğine dayalı devlet, Temel hak ve özgürlüklerin (sosyal hakları da dahil) anayasada yer alması ve bir anayasa mahkemesi ile diğer kanunların bu hakları sınırlandırılmasını önlemek, Cumhurbaşkanı tarafsızlığı, İkinci meclis,

Yargı bağımsızlığı ve bunun için Yüksek Hakimler Şurası,

Yasamanın yürütme üzerindeki etkisini artırmak,

Nispi temsil sistemi bunun için bkz. Fatih Tuğluoğlu, “CHP'nin 14. Kurultayı ve İlk Hedefler Beyannamesi” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 60, Bahar 2017, s. 298.*

²⁴⁶ Tuğluoğlu, a.g.m., s. 299.

1950'lerin başından bu yana 1924 Anayasası'nın değiştirilmesine ilişkin açıklamalar yapan CHP, yayınladığı beyannamede yeni bir anayasada nelerin yer alacağına ilişkin bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada; hukuk devleti, sosyal devlet, insan haklarına saygılı ve demokratik devlet ilkelerinin benimsenmesi, temel hak ve özgürlüklerin kapsamının genişletilmesi ve bu hakların keyfi şeklinde kısıtlanmasını engellemek amacıyla Anayasa Mahkemesi'nin kurulması gibi öneriler yer almıştır. Ayrıca çift yapılı meclis sistemine geçilmesi ve devletin yayın organlarının tarafsız şeklinde kullanılması gibi düzenlemeler de bu çalışmada öngörülen reformlar arasında yer almıştır²⁴⁷. Söz konusu öneriler daha sonra 1961 Anayasası'nda büyük ölçüde karşılık bulmuştur.

Çok partili hayata geçilmenin ardından CHP, birçok kanunda değişiklik yapmasına karşın 1950 seçimleri öncesi 1924 Anayasası ve seçim sisteminin değişikliği²⁴⁸ için bir çalışma yapmamıştır. 1924 Anayasası önceki başlıkta da değinildiği gibi meclis üstünlüğünü ve kuvvetler ilkesini benimsemiştir.

1946-1950 yılları arasında muhalefet tarafından anayasa ve seçim kanunu değişikliği için söylemlerde bulunulsa da iktidar partisi olan CHP bu söylemlere karşı 1950 seçimleri sonrası değişikliklerin yapılacağını dile getirmiştir. Bu doğrultuda yapılacak olan bazı yenilikler; ikinci meclis, cumhurbaşkanının tarafsızlığı gibi konular İnönü tarafından seçim sonrası meclisin ilk görevi olarak belirlenmiştir²⁴⁹. İnönü, 1924 Anayasası'nın demokratik hayata uyumlu olmadığına farkındadır. Bu konu hakkında İnönü'nün sözleri şöyledir; *"bugünkü Anayasa'nın zayıf tarafı, seçim neticesinde büyük çoğunluğu alacak bir siyasi partinin, Anayasa dahil olduğu halde, bütün kanunları bir hafta içinde değiştirmeye muktedir olmasıdır"*.²⁵⁰ 1950 seçimlerini kaybetme ihtimalini bile düşünmeyen CHP, yapılacak bir anayasa değişikliğinin ise yeniden seçilecek CHP hükümetinin alanını daralmak olacağı düşüncesine sahiptir.

Seçim sonrası anayasa değişikliği söz konusu iken seçim kanunu değişikliğine ilişkin bir açıklama iktidar partisi tarafından yapılmamıştır. Basit çoğunluk esasına dayalı seçim sistemi, en çok oyu olan partinin lehine olan bir yapıya sahiptir. CHP'nin seçimden birinci parti olarak çıkacağı düşüncesi gereği bu kanunun değiştirilmesine ilişkin iktidar kanadından bir hareketlilik görülmemiştir. Seçim sistemi değişikliği için

²⁴⁷ Aldıkaçtı, a.g.e., s. 151-153.

²⁴⁸ Çoğunlukçu sistemden nispi sisteme geçilmemesi.

²⁴⁹ Ulus Gazetesi, "İnönü'nün Polatlı'da İlk Seçim Nutku" 24 Mart 1950.

²⁵⁰ Cumhuriyet Gazetesi "Anayasadan Altıoklu Prensipler Çıkarılacak" 26 Mart 1950.

muhalefet partileri ve iktidar partisi bir araya gelerek partiler arası heyet oluşturulmuş ancak iktidar kanadının tavırları nedeniyle bir sonuca varılamamıştır²⁵¹.

Hem anayasa hem de seçim kanununda yapılmayan değişiklik büyük bir riskin alınması anlamına gelmektedir. Bu sisteme göre oy çoğunluğu ile başa gelen iktidar ve aldığı oy oranıyla eşit olmayan milletvekili sayısına sahip olacaktır. Seçilen iktidar, muhalefet partilerine baskı kurabilecektir. Oysa 1946-1950 yılları arasında muhalefetin sürekli dile getirdiği anayasa ve seçim sisteminde değişiklik yapılmış olsaydı muhalefetin iktidara karşı güvensizliği azalacak hem de yeni seçilecek iktidarın (DP'nin) alanı daraltılarak otoriter eğilimi önlenebilecektir. Eğer bu değişiklikler yapılmış olsaydı 1950 sonrası muhalefette yer alan CHP, güvencesiz olduğu için sert bir tutum takınmazdı ve 1950-1960 yılları bu kadar yoğun ve sonrası da darbe ile sonuçlanmayabilirdi²⁵².

2.3. DEMOKRAT PARTİ'NİN ÜNİVERSİTE VE BASIN İLE İLİŞKİLERİ

İktidar ve üniversite ilişkileri hep inişli çıkışlı biçimde devam eden Türk siyasetinde, özellikle çok partili hayata geçişle iktidar-üniversite arasındaki ilişki ülke gündemini ve geleceğini etkileyen önemli olayların yaşanmasına zemin hazırlamıştır²⁵³. DP döneminde de iktidar-üniversite ilişkisi iyi ve istikrarlı biçimde devam etmemiştir. Değişen koşullara göre inişli çıkışlı ilerlemiş ancak çoğunlukla ikili arasındaki ilişki olumsuz yönde devam etmiştir. Bu dönem boyunca iktidar ve üniversite ilişkisini etkileyen önemli faktör olarak görülen üniversitelerin muhtariyeti (özerklik) konusudur. 10 yıllık dönemde muhtariyet (özerklik) konusu her seferinde gündeme gelmiştir. 1946 yılında verilen muhtariyetin 1950'li yıllarda hükümet tarafından ihlal edildiği üniversite ve muhalefet partileri tarafından dile getirerek bu konu hakkında tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu tartışmalar ilerleyen yıllarda yalnızca siyasi bir olay olarak kalmamış, üniversite öğrencilerinin de katıldığı toplumsal olaylara dönüşmüştür. Üniversitelerin muhtariyeti konusu 10 yıllık DP döneminde kronik bir sorun olmuşken 27 Mayıs sonrasında da yapılan düzenlemelerle anayasal olarak özerk olan üniversitelerin sorunu tam manasıyla çözülememiştir.

DP döneminde dünyada yaşanan Soğuk Savaş'ının da etkisiyle ABD yanlısı tutumlar sergilemiş ve sürekli olumlu ve yakın temasta kalmıştır. DP döneminde toplamda dört yeni üniversite açılmış ve açılan üniversitelerden ODTÜ ve Atatürk

²⁵¹ Demirel, a.g.e., s. 67.

²⁵² Demirel, a.g.e., s. 68.

²⁵³ Kaçmazoğlu, a.g.m., s. 33.

Üniversiteleri Amerikan eğitim sistemiyle kurulmuştur²⁵⁴. Özellikle ODTÜ'nün kuruluş yasası Amerikalı uzmanlar tarafından hazırlanmıştır. Bu sistemde üniversiteler bulundukları bölgenin sorunlarıyla ilgili çalışmalar yapıp bu sorunların çözümleri için projeler üretmeyi amaçlamaktadır²⁵⁵. ODTÜ, doğrudan ABD iş birliğiyle ve Amerikan bilim anlayışına bağlı olarak kurulmuş olup Türkiye ve Orta Doğu ülkelerinin kalkınmasına yardımcı olma amacıyla kurulmuştur. “Küçük Amerika” söylemleri gereği üniversitelerde Anglo-Sakson bilim anlayışı hâkim olmaya başlamış, komünizm her alanda bastırılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle üniversitelerde sol eğilimli hoca ve öğrencilere karşı tutumlar geliştirilmiştir.

DP, muhalefet döneminde üniversitelerde özerkliğin sağlanması gerektiği görüşünü savunmuş ve bu sayede birçok öğretim üyesi DP'yi desteklemiştir. 1950-1954 yılları arasında DP, öğretim üyeleriyle iyi ilişkilerin yanı sıra üniversite öğrencileriyle de iyi ilişkiler kurmuştur. Seçimden sonraki aylarda yapılan komünizm karşıtı toplantıda komünizmin ülkede ilerlemesini engellemede hükümet ve öğrenciler aynı fikirdedir. Öğrenci ve hocalarla iyi ilişkiler devam ederken 1952 yılında İnönü, basına üniversitelerin özerkliğine hükümet tarafından müdahale edildiğini iddia eden bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmaya cevap üniversite rektörlerinden gelmiştir. O dönemde eğitim veren Ankara, İstanbul Teknik ve İstanbul Üniversitesi Rektörleri böyle bir durumun söz konusu olmadığını, üniversitelere bırakın müdahaleyi ilgili bakanlardan yardım ve teşviklerin geldiğini İnönü'nün iddialarının asılsız olduğunu açıklamışlardır²⁵⁶. DP'yi üniversite özerkliği konusuyla köşeye sıkıştırmaya çalışan CHP, 1952 yılının son aylarına doğru tekrar bu konuyu gündeme getirmiştir. Mecliste yapılan görüşmeler sırasında üniversite özerkliğine müdahale edildiğini dile getiren İnönü'ye bu kez cevap dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri tarafından verilmiştir. İleri, üniversitelere hükümetten herhangi bir müdahale söz konusu olmadığını söylemiştir. Ayrıca DP milletvekilleri, yapılan bu asılsız iddiaların üniversite-iktidar ilişkilerini bozmayı amaçlandığına ilişkin eleştiriler yapmıştır²⁵⁷.

DP ile üniversiteler arasındaki ilişkiler 1953 yılından itibaren bozulmaya başlamıştır. Öğretim üyelerinin siyasi partilere katılması ve siyasi yayın yapmalarını

²⁵⁴ Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 5 Özerk Üniversite Dönemi (1946-1981)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul. 2010. S. 75.

²⁵⁵ Ramazan Kılıç, “Türkiye’de Yükseköğretimin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3). 1999, s. 11.

²⁵⁶ Arslan, a.g.e., s. 215.

²⁵⁷ Arslan, a.g.e., s. 216.

engelleyecek tasarı meclise sunulmuştur²⁵⁸. Mecliste yapılan tartışmalarda öğretim üyelerinin siyasi partilere üye olması ve ülkenin siyasi gündemine müdahil olmalarını önlemek için yapılan tasarı muhalefet tarafından özellikle CHP’li milletvekilleri tarafından eleştirilmiştir. Muhalefete göre kanun, hükümete muhalif olan öğretim üyelerinin tasfiyesi için yapıldığını, iktidarın kendi görüşü dışında kimseye yer vermek istemediğini ve muhtariyeti ortadan kaldıracak şekilde davrandıklarını dile getirmiş ve bu davranışlarla iktidarın anayasaya ve demokrasiye karşı davrandıkları yönünde eleştiriler yapmıştır. Tartışmanın yapıldığı sıralarda CHP’li milletvekilleri, DP ve Menderes hakkında ağır eleştirilerde bulunmuşlardır. Partinin zihniyet değiştirerek diktatörlüğe evrildiğini, Menderes’in bu şekilde ilerlerse isminin tarihe kötü şekilde geçeceğini dile getirmişlerdir²⁵⁹. DP’nin üniversiteye ilişkin tutumunu eleştiren CHP, üniversitelere muhtariyeti 1946 yılında vermiş ve ilim üretilen yere politikayı yine kendileri sokmuştur. Yine CHP döneminde üniversitelere muhtariyet hakkının verilmesinin ardından öğretim üyelerini komünist oldukları gerekçesiyle görevden almıştır. Yapılan bu eleştiriler gösteriyor ki; CHP kendi yaptığını görmezden gelip DP’yi suçlu ilan etmeye çalışmaktadır. Mecliste uzun tartışmalar sonucunda 21 Temmuz 1953’de 6185 Sayılı Kanun’la 1946 yılında kabul edilen 4936 sayılı kanunun 46. Maddesinde değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliğe göre üniversitelerde görev alan öğretim üyelerinin “siyasi partilere üye olması ve siyasi konularda yayın yapması” görevden ihraç edilme sebebi olarak sayılacak ve işlem yapma yetkisi de üniversite senatosuna bırakılacaktır²⁶⁰. Üniversitelerin özerkliğini hukuki ve bilimsel olarak inceleyen ve bu konuda önemli isimlerden biri olan Muammer Aksoy, çıkartılan kanuna karşı olarak CHP döneminde üniversitelerin muhtariyeti ve bilimsel özgürlüğü güvence altına alınmış olduğunu ancak 1953 yılında DP tarafından çıkartılan 6185 sayılı kanunla bu güvencenin zedelendiğini dile getirmiştir²⁶¹. Eroğul, kanuna ilişkin yapmış olduğu görüşünde değişikliğin ihraç yetkisini ne kadar Üniversite Senatosuna bırakılmış gibi görünse de bu şartın bağlayıcı olmadığını ve Milli Eğitim Bakanı istediği zaman kanunun vermiş olduğu yetkiyi aşarak bizzat kendisi söz konusu gerekçelerle öğretim üyelerini görevden alabilme yetkisine sahip olduğunu dile getirmiştir²⁶². Bu durum üniversitenin kendi yönetim organı olan senatoyu etkisiz kıldığı gibi aynı zamanda

²⁵⁸ Göney, a.g.m., s. 262.

²⁵⁹ Arslan, a.g.e., s. 220.

²⁶⁰ Dölen, a.g.e., s. 185.

²⁶¹ Muammer Aksoy, “İlim Hürriyetini Zedeleyen 6185 Sayılı Kanun Hakkında”, *Forum Dergisi*, Sayı: 38, 1955, Ankara, s. 10.

²⁶² Eroğul, a.g.e., s. 104.

özerkliğin büyük oranda zarar görmesine de neden olmaktaydı. CHP döneminde çıkartılan kanun başından beri üniversiteleri kendi yönetimine bırakmamak adına Milli Eğitim Bakanı'nı bir gölge olarak görevlendirilmiş ve bu usul DP döneminde de kullanılmıştır.

5 Temmuz 1954 tarihinde “6435 Sayılı Bağlı Bulundukları Teşkilât Emrine Alınmak Suretiyle Vazifeden Uzaklaştırılacaklar Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. Söz konusu bu kanunla öğretim üyelerinin re'sen Millî Eğitim Bakanlığı'nın emriyle görevden uzaklaştırma ve alınma işlemlerinin önü açılmıştır²⁶³. 6435 Sayılı Kanun'un 2. maddesinde “üniversitede görev yapan tüm personel hakkında Üniversite Senatonun görüşleri alındıktan sonra atama usullerine bakılmaksızın Milli Eğitim Bakanı tarafından re 'sen uygulanır” (2.Md)²⁶⁴. Bu maddede “Senatonun görüşünün alınması” ibaresi yer almakta ancak uygulamada Üniversite Senatosu'nun görüşünün ne olduğuyula pek ilgilenilmemiştir. Çıkarılan kanuna karşı yapılan eleştirilerde öğretim üyelerini memur haline getirildiği ve kanun yürürlükte olduğu süre boyunca muhtariyetten söz etmenin mümkün olmadığı şeklinde eleştiriler yapılmıştır. Lütfi Duran, söz konusu yeni kanunun muhtariyete büyük zarar verdiğini söyleyerek muhtariyete ilk darbeyi CHP'nin öğretim üyelerini tasfiye etmiş olmasıyla yapılmış, diğeri ise DP'nin öğretim üyelerini Milli Eğitim Bakanı'na bağladığını söyleyerek her iki partinin de muhtariyeti önemsemediklerini ve muhalefette iken muhtariyete zarar verilmesine yeterince ses çıkarmadıklarını dile getirmiştir²⁶⁵. Muammer Aksoy ise kaleme aldığı bir makalesinde 6435 Sayılı Kanun'un muhtariyeti iki şekilde ortadan kaldırdığını dile getirmiştir. İlki, öğretim üyelerinin görevlerinde kalıp kalmayacağına üniversitenin kendi yönetimi değil Bakanlık tarafından kararlaştırılması idari muhtariyete zarar vermektedir. Diğeri ise bakanlığa verilen yetkinin keyfiliğe açık olması nedeniyle akademik hürriyetin yok edildiğinden bahsetmiştir²⁶⁶.

DP, 1953 yılının Aralık ayında CHP'nin haksız iktisaplarının iadesine ilişkin kanun çıkartmıştır²⁶⁷. Bu kanuna muhalefet, basın ve üniversiteler karşı çıkmış ve eleştirmiştir. Prof. Dr. Bülent Nuri Esen, alınan bu kararın anayasaya aykırı olduğunu

²⁶³ Arslan, a.g.e., s. 232; Göney, a.g.m., s. 263.

²⁶⁴ *Resmî Gazete*, 8 Temmuz 1954. Sayı: 8749. S. 2.

²⁶⁵ Arslan, a.g.e., s. 233.

²⁶⁶ Muammer Aksoy, “6435 Sayılı Kanun Karşısında Üniversite Muhtariyeti” *Forum Dergisi*, Sayı: 46. Ankara.1956, s. 15.

²⁶⁷ Eroğul, a.g.e., s. 116.

ifade eden sözleri sonrası özerklik için yapılan düzenlemeler gereği emekli edilmiştir²⁶⁸. Esen'in emekliye sevk edilmesi üniversite camiası tarafından hükümetin öğretim üyelerini cezalandırma yöntemi olarak algılanır ve bu durumun özerklikle bağdaşmadığını, ülkenin ilim üreten, tarafsız ve bağımsız olması gereken üniversitelerin baskı altında olduğunu dile getirmişlerdir²⁶⁹. Bu konuya ilişkin o dönemde yayın yapan ve en etkin fikir dergisi olan *Forum Dergisi*, üniversitelerin özerklik hakkı üzerinde yoğun bir şekilde durmuştur. Yayınlanan makalelerde çoğunlukla hükümetin üniversitelere mali ve idari yönden tam özerklik sağlamadığı sürece bilimsel hürriyetin gerçekleşemeyeceğini, üniversitelerin kadrolarını belirlemede ve gelir kaynaklarının yetersiz olması nedeniyle idari ve mali yönden hükümetin isteklerine boyun eğmek zorunda kaldıklarını yazmışlardır²⁷⁰. Turhan Feyzioğlu yazdığı bir makalede iktidarın, üniversitelerden istediği şeyin aslında ülkenin sorunlarına karşı öğretim üyelerinin sessiz kalmalarını istemek olduğunu belirtmiştir. Eğer iktidarın isteklerinin dışına çıkılırsa öğretim üyelerini tasfiye ile dize getirdiklerini söylemekte ve bu durum Feyzioğlu'na göre ne demokrasiyle ne de anayasayla bağdaşmaktadır²⁷¹.

Hem muhalefet partileri hem de *Forum Dergisi* gibi muhalif mecralar, özerklik konusunda iktidarın üzerine gitmişlerdir. Hükümet ise bu duruma yumuşak yaklaşmamış ve öğretim üyeleri tarafından yapılan eleştirilere sert tavır takınarak cevaplar vermiştir. Hükümet tarafından verilen sert cevaplar sonrası üniversite-iktidar ilişkilerinde geri dönüşü olmayan sorunlar baş göstermiştir. DP'nin ikinci kez iktidara geldiği 1954 yılında başlayan sorunlar zamanla şiddeti artarak ilerlemiş ve 1956 yılında ise zirve noktasına ulaşmıştır. 1956'da üniversitelerde, DP'nin hoşuna gitmeyecek olaylar yaşanmıştır. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin ve ardından da İstanbul Üniversitesi'nin iktidara karşı sert eleştirileri ve İTÜ açılış törenine İnönü'nün davet edilmesi ve büyük karşılanması gibi gelişmeler iktidar ve üniversiteleri karşı karşıya getirmiştir²⁷². 1956 yılının ilk aylarında DP'li iki milletvekili mecliste profesörleri komünist olarak itham etmiş ve Toker, sarf edilen bu sözleri iktidar ve üniversite arasında savaş ilanı olarak yorumlamıştır²⁷³. Ankara Üniversitesinin 1956-1957 yılı açılış töreninde konuşma yapan SBF Dekanı Turhan Feyzioğlu, "...asla nabza

²⁶⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt.2 1941-1960 *Yapı Kredi Yayınları*. İstanbul. 2002. S. 253.

²⁶⁹ Kaçmazoğlu, a.g.m., s. 45.

²⁷⁰ Forum Dergisi, "Üniversite ve Fonksiyonu", *Forum Dergisi*, S. 12, 1954, s. 1.

²⁷¹ Kaçmazoğlu, a.g.m., s. 47.

²⁷² Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi IV*. Bilgi Yayınları. Ankara. 1999. S. 101.

²⁷³ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, DP Yokuş Aşağı, 1954-1957*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991. S. 243; Dölen, a.g.e., s. 188.

göre şerbet sunan, kötüye, zararlıya fetva veren birer sözde münevverler haline gelmeyelim”²⁷⁴ sözleri üzerine 6435 Sayılı Kanun gereği vekâlet/bakanlık emrine alınmıştır²⁷⁵. Bu durum sonrası öğrenciler protesto olarak derslere girmemiş ve bazı öğretim üyeleri de görevlerinden istifa etmişlerdir. Ayrıca üniversiteler ve basın bu olayı eleştirmiştir. Forum dergisi de özerklik hakkında makale yayınlamıştır. Makalede bir hocanın açılış konuşmasında üniversiteye ilişkin konulardan bahsedip vekâlet emriyle alınması artık üniversitelerin idari özerkliğinin tamamen yok olduğunun göstergesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca 6435 Sayılı Kanun nedeniyle öğretim görevlilerinin fikirlerini hür bir şekilde ifade edemediğinin bu olayla ispatlandığı dile getirilmiştir²⁷⁶.

DP, 1950’lilerin ortasında ekonomik olarak zorlanmasına rağmen halk tarafından her zaman desteklenmiştir. Nitekim 1957 seçimlerinde yine DP iktidar olmuştur. Ancak üç kez art arda galip gelen DP’de yıpranma belirtileri görülmeye başlamıştır. Menderes’in ilk yıllarda sergilemiş olduğu nazik, hassas tavrı sonraki dönemlerde yerini tahammülsüzlüğe ve sert davranışlara bırakmıştır²⁷⁷. Söz konusu tahammülsüzlük ve gerginlik üniversitelerle ilişkilere de yansımış ve 1956 yılında iktidar-üniversite gerginliği zirveye ulaşmış, 1957 seçimleri sonrası da gerginlik devam etmiştir. O dönemde çok konuşulan ve büyük tepkilere neden olan olay ise, 1958 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Profesörü olan H. Nail Kubalı’nın, Meclis görüşmelerinin basında yer almasını zorlaştıran içtüzük değişikliğini eleştiren yazısı nedeniyle Milli Eğitim Bakanı tarafından açığa alınması olmuştur²⁷⁸. Bakanlık, İÜ Senatosundan Kubalı hakkında mütalaa talep etmiş ve Senato 21 oy ile Kubalı’nın kaleme almış olduğu makalenin siyasi bir beyan sayılamayacağını belirtmesine rağmen Bakanlık, Kubalı’yı vekâlet/bakanlık emrine almıştır²⁷⁹. Kubalı’yı meslektaşları yalnız bırakmamıştır. Sıddık Sami Onar, vekâlet emrinin 6435 Sayılı Kanun’a aykırı olduğunu söylemiştir. İsmet Giritli ise bu kararın idare mahkemesince ilga edilmesi gerektiğini beyan etmiştir²⁸⁰. DP Hükümeti kendisini eleştiren öğretim üyelerini görevden aldığı gibi nadiren de olsa

²⁷⁴ Turhan Feyzioğlu, “Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu’nun 1956-57 Ders Yılıını Açış Nutku”, *Forum Dergisi*, Sayı: 66, 1956, Ankara, s. 11-13.

²⁷⁵ Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. 3 Baskı İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul. 2021, s. 215.; Dölen, a.g.e., s. 187

²⁷⁶ “Onbeş Günün Notları: Üniversitedeki Hadiselerin Öğrettikleri”, *Forum Dergisi*, Sayı: 66. 1956, Ankara. S.3.

²⁷⁷ Göney, a.g.m., s. 269.

²⁷⁸ Demirel, a.g.e., s. 215.

²⁷⁹ Kaçmazoğlu, a.g.m., s. 51.

²⁸⁰ Arslan, a.g.e., s. 265

kendisine yakın isimleri de görevden almaktadır. Örneğin Ali Fuat Başgil de vermiş olduğu konferans nedeniyle sorguya alınmıştır²⁸¹.

Hükümetin öğretim üyelerine karşı takındığı tavır ve yaşanan Kubalı olayı sonrası DP hükümeti, üniversite ile ilişkileri düzeltmek için İstanbul Üniversitesi Senatosunu Ankara'ya davet etmiş ve davete katılan öğretim üyeleri Ankara'dan iyi haberlerle dönmüştür. Bu haberlerden biri Kubalı'nın tekrar görevine döneceği olmuştur. İlişkilerin düzeltilmeye çalışıldığı bu dönemde halen DP'ye karşı tepkiler gelmeye devam etse de üniversiteden bazı hocalar Menderes'i okula davet etmiş ve Menderes'i kalabalık öğrenci topluluğu karşılamış ve uğurlamıştır. Yapılan bu karşılıklı görüşmelerde iktidar ve üniversite arasında bir gerginliğin olmadığını göstermek için çaba sarf edilmiştir. Bu doğrultuda ilerleyen günlerde Menderes, öğretim üyelerine ziyafet vermiş ve bu ziyafette Menderes, öğretim üyeleriyle samimi diyaloglar gerçekleştirmiştir²⁸². Bu ziyaretler ve ziyafetler üniversite ile iktidar arasında yaşanan gerginlik ve fikir ayrılıklarının giderildiği aynı zamanda Kubalı'nın görevinin başına kısa zaman sonra geri döneceği düşüncesini oluşmuştur. İlişkilerin belli oranda düzelmesi neticesinde 8 Nisan 1958'de Kubalı'nın vekâlet emrine alınması kararı iptal edilmiş ve Kubalı görevine geri dönmüştür. Kararın bu şekilde sonuçlanması muhalefet tarafından da olumlu karşılanmış ve DP'nin hatasından döndüğü şeklinde yorumlanmıştır²⁸³.

Kubalı olayının olumlu şekilde sonuçlanması, iktidar ve üniversite ilişkilerini kısa süre olsa da düzelmesini sağlamış ancak ilerleyen süreçte ilişkiler tekrar gerginleşmiştir. Gerginliğe neden olan olaylar DP'lilerin üniversite hocalarına ve öğrencilere karşı tavrı etkili olmuştur. Baskıya karşı öğrenciler sokaklara çıkmıştır. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde hükümete muhalif olan hocaların toplandığı gerekçesiyle DP'li bir milletvekilinin fakültenin MEB'e bağlanması için teklif verdiği dönemin *Cumhuriyet gazetesinde* yazılmıştır²⁸⁴. Üniversite ve iktidar arasındaki sorun 27 Mayıs Darbesi'ne kadar devam etmiştir. 18 Mayıs 1960'da Menderes, Turgutlu mitinginde öğretim üyeleri hakkında “*kara cüppeliler*” şeklinde hitap etmiş ve gerginlik daha da artmıştır²⁸⁵.

²⁸¹ Demirel, a.g.e., S. 216.

²⁸² Arslan, a.g.e., s. 266.

²⁸³ Arslan, a.g.e., s. 270.

²⁸⁴ Cumhuriyet Gazetesi, “Siyasal Bilgiler Fakültesi Tam Bir Şaşkınlık İçinde” 06.02.1960.

²⁸⁵ Turan, a.g.e., s. 104.

Bardağı taşıran son damla 18 Nisan 1960'da basın ve muhalefetin faaliyetlerini sorgulanması için Tahkikat Komisyonu kurulması olmuştur. Komisyona, üniversiteler, üniversite öğrencileri, basın ve muhalefet karşı çıkmışlar ve hatta DP'nin muhalefeti ortadan kaldırarak tek parti yönetimine geçeceğini söyleyerek anayasaya aykırı olduğu yönünde birçok eleştiri yapmışlardır²⁸⁶. Ülke içinde komisyon hakkında tartışmalar yaşanırken 28 Nisan'da İstanbul Üniversitesi öğrencileri de bu konu hakkında protesto gösterileri başlatmıştır. Polisle çatışmaya giren öğrenciler DP ve Menderes aleyhinde sloganlar atmış, hükümetin değişmesini dile getirmişlerdir. Çatışma sonucu bir üniversite öğrencisi hayatını kaybederken çok sayıda öğrenci yaralanmıştır. 1961 Anayasası'nın hazırlanış sürecinde çokça dile getirilecek isim olan İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sıddık Sami Onar da polisle münakaşa sırasında yaralanmıştır. Onar'ın yaşadığı kötü olay sonrasında üniversite gençleri özgürlük savunucusu olarak anılmaya başlanmıştır²⁸⁷. Ayaklanan öğrencilerin savunucu olan Onar, o dönemde muhalefet, basın, öğrenciler ve meslektaşları tarafından desteklenmiş ve oldukça popüler olmuştur²⁸⁸. *Akis dergisi*, Onar hakkında meslek hayatı boyunca üniversite özerkliği için mücadele verdiğini dile getirmiş ve "Türk üniversitesinde muhtariyetin babası"²⁸⁹ olarak nitelendirmiştir. Onar, DP döneminde üniversite özerkliğine ilişkin göstermiş olduğu mücadeleyi tek parti döneminde göstermemiştir. Tek parti döneminde sessiz kalan yalnız Onar değil pek çok akademisyen o dönemde özerklik konusunda iktidara karşı yorumsuz kalmıştır. Toker'in *Akis dergisindeki* yazısı bu durumu net bir şekilde açıklamaktadır. "*Sayın Millî Eğitim Bakanının şikâyet dolu sözleri halâ kulaklardadır: "Bu Üniversite hocaları tek parti devrinde pek âlâ susuyorlar; itirazı hatırlarından geçirmiyorlardı; şimdi niçin konuşuyorlar?" ' Sebebi basittir: Artık tek parti devrinde değiliz de, ondan.."* Toker'in sözlerinden de anlaşıldığı gibi hem CHP hem de DP döneminde üniversiteler üzerinde iktidarın kontrol ve baskı içeren uygulamaları üniversite özerkliğine aykırıdır. Fakat üniversite camiası DP'ye gösterdiği tepkiyi CHP iktidarına göstermemiştir²⁹⁰.

Darbe sonrası öğrenci ayaklanmalarına ilişkin değerlendirmeler şu şekildedir; Ali Fuat Başgil, yaşanan olaylar hakkında, "27 Mayıs hadiseleri İstanbul Üniversitesi

²⁸⁶ Selma Göktürk Çetinkaya. "27 Mayıs 1960 Darbesinin Akademik Eksenli Analizi". *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara.2018. s. 730.

²⁸⁷ Cemil Koçak, *27 Mayıs'ın Kayıp Anayasası*, Vakıf Bank Kültür Yayınları, İstanbul, 2022, s. 14.

²⁸⁸ Koçak, *27 Mayıs'ın..*, s. 13.

²⁸⁹ *Akis Dergisi*, "Yurtta Olup Bitenler", C.15. S. 237, 30 Haziran 1959, s. 12.

²⁹⁰ Metin Toker, "Şahıslar ve Müesseseler" *Akis Dergisi*, C. 12, S. 206, 19 Nisan 1958, s. 5.

talebelerinin ayaklanmasıyla başlamıştır."²⁹¹cümlesini kurmuştur. Celal Bayar, üniversite öğrencilerinin ayaklanması ile başlayıp darbeye sonuçlanan süreci, ordunun ilmi temsil edenlerle ortaklaşarak iktidarı tasfiye ettiği şeklinde değerlendirmiştir.

Basın, sanılanın aksine bir ayna değil, gerçeklik denilen olgunun belirlenmiş çizgiler dâhilinde topluma yansıtılmasıdır²⁹². Ülkede gündeme gelecek konuların neler olduğunu, nasıl tartışılıp yorumlanacağı ve tartışmaların sınırlarını belirleyen basının gücü inkâr edilmemelidir. Büyük bir güce sahip olan basın, siyasal iktidarlar için de önemlidir. İktidar mücadelesindeki siyasi partilerin neler yapıp yapmadıklarının algı yönetimiyle halka gösterilmesi basının ne kadar güçlü olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Basın, her dönemde kendinden önemle bahsettirmeyi başarmıştır²⁹³.

20. yüzyılda ortaya çıkan radyo²⁹⁴, uluslararası ya da ulusal alanda yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler hakkında haber ve bilgi edinmeyi ve bu bilgiler doğrultusunda da anlam yüklemeyi sağlayan ve geniş halk kitlesini etkileyen bir kitle iletişim aracıdır²⁹⁵. Radyo, Türkiye'ye ise 1927 yılında gelmiştir. İlk yayın yıllarında çoğunlukla Cumhuriyet'in ideolojisini anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Toplumdaki okur-yazar oranının düşük olması radyonun toplum üzerindeki etkisini arttırmıştır. Bununla birlikte yayına başladığı tarihten sonra da uzun bir süre boyunca devlet tekelinde kalan radyo, tek parti döneminde büyük ölçüde kontrol altında kalmıştır.

1946 yılında yeni düzene ayak uydurma çabaları sonrası çok partili hayata geçilmiş ve ülkede muhalefetin varlığı Cumhuriyet Halk Partisi'ni demokratik düzenlemeler yapmaya itmiştir. Bu dönemde CHP ve DP arasında oluşan ilişki, Türk siyasi kültüründe mücadele aracı olarak görülen basının, hem siyasal bir mücadele aracı hem de siyasal mücadele konusu olmasına neden olmuştur²⁹⁶. DP'nin muhalefetiyle başlayarak 1964 yılında TRT'nin kurulmasına kadarki süre zarfından radyo, siyasal iktidarın elindeki büyük bir propaganda silahı olarak kullanılmış ve bu durum

²⁹¹ Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilalinin Sebepleri*. Yağmur Yayınları İstanbul. 1966. s. 122.

²⁹² Demirel, a.g.e., s. 198.

²⁹³ Demirel, a.g.e., s. 198.

²⁹⁴ Süleyman İlaslan, "Türkiye'de Radyonun Unutulan Sesleri: 1945-1980 Arasında Devlet Radyoları Dışında". *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (21), 2014, s. 120; Nejla Polat, "1946 Çok Partili Dönemin Başlangıcından 1964 TRT'nin Kurulmasına Kadar Türkiye'de Radyo Yayıncılığı". *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 2018, s. 126.

²⁹⁵ Polat, a.g.m., s. 126.

²⁹⁶ İlaslan, a.g.m., s. 123.

neticesinde de iktidar ile muhalefet arasında radyo üzerinden çeşitli tartışmalar yaşanmıştır.

Tarihler 14 Mayıs 1950'yi gösterdiğinde Türkiye'de yeni bir başlangıcın ilk adımı atılmış ve 27 yıldır iktidarda olan CHP muhalefet koltuğuna geçerken DP ise iktidar koltuğuna oturmuştur. Beyaz devrim²⁹⁷ olarak adlandırılan DP'nin ilk iktidar yılları özellikle de 1952 yılına kadar olan süreçte basın, hükümeti büyük ölçüde desteklemiştir. DP'yi destekleyen gazetelerden bazıları; *Hürriyet, Akşam, Tasvir, Yeni Sabah, Gece Postası, Milliyet* ve hatta CHP'yi destekleyen *Cumhuriyet gazetesi* bile bu dönem DP'yi desteklemiştir²⁹⁸. Ancak ilerleyen süreçte DP'nin yönetim anlayışındaki değişimi nedeniyle destekler zamanla azalmıştır.

DP'nin iktidara gelmesinde büyük katkısı olan basına verilen sözler yavaş yavaş gerçekleşmeye başlamış ve ilk olarak I. Hükümet programında basına ilişkin geniş bir düzenlemeye yer verilmiştir. Programda, ülkenin antidemokratik uygulamalardan arınması gerektiği ve bunun gerçekleşmesi için bir adım olan basın kanununda değişiklik yapılarak özgürlükçü uygulamalara geçileceğinden bahsedilmiştir.²⁹⁹ Ancak programın ilerleyen bölümlerinde ise sol cenaha karşı mesafelerini koruyacakları dile getirilmiş ve bu cenah hakkında yayın yapacak basına da hoş bakılmayacağı programda belirtilmiştir³⁰⁰. Basın özgürlüğünü en başından beri savunan DP, iktidara gelişinin verdiği güven ve dönemin konjonktürünün de etkisiyle sol kesime karşı sınırlayıcı bir tutum sergileyeceğini hükümet programında yansıtmıştır.

Basına verilen vaatlerin gerçekleşmesi için meclise basın kanunu tasarısı sunulmuştur. Türkiye'de sansür uygulamasının kaldırılması amacıyla 21 Temmuz 1950'de yeni basın kanunu ilan edilmiştir³⁰¹. 1931 Matbuat Kanunu yürürlükten kaldırılarak yerine 5680 Sayılı Basın Kanunu'nu getirilmiştir³⁰². Yeni basın kanunu, Türk siyasal hayatı açısından oldukça önemlidir. Tek parti rejiminin baskıcı ve otoriter izini taşıyan 1931 Matbuat Kanunu'nun, basının işleyişine ilişkin geniş kısıtlamaları nedeniyle basın özgürlüğünden bahsetmek pek mümkün değildi. Yeni Basın Kanunu,

²⁹⁷ Topuz, a.g.e., s. 171.

²⁹⁸ Topuz, a.g.e., s. 172-178; Kaya, a.g.m., s. 97; Kaynar, a.g.e., s. 423.

²⁹⁹ İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri 1950-1961 Cilt 2*. TBMM Yayınları. 2013, s. 758.

³⁰⁰ Neziroğlu ve Yılmaz, a.g.e., s. 759.

³⁰¹ Ali Gevgilili, "Türkiye Basını" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983. S. 221

³⁰² Topuz, a.g.e., s. 178; Yıldız, a.g.m., s. 487; Demirel, a.g.e., s. 201.

hükümetin basına olan müdahalesini büyük orandan engellemiştir³⁰³. 5680 Sayılı Basın Kanunu, basına özgür bir alan oluşturmuştur. Kanun ilk maddesinde yer alan “basın serbesttir” ilkesi ve gazete ve dergi kapatma yetkisini hükümetten alıp mahkemelere verilmesi basın özgürlüğüne olan bakışı açıkça ortaya koymaktadır. 1931 Matbuat Kanunu ile karşılaştırıldığında yeni kanun basına geniş özgürlük alanı tanımış ancak muhalefet döneminde verilen sözlere karşılık yetersiz kalmıştır. 5680 Sayılı Basın Kanunu yanında bir de basın suçlarına ilişkin af kanunu çıkartılmıştır. Bu kanuna göre 15 Mayıs 1950’den önce işlenmiş suçlara kovuşturma yapılmayacak ve kesinleşmiş cezalar infaz olunmayacaktır.

Basınla ilişkileri iyi olan DP, basının sorunlarından bir diğerini çözmek için tekrar işbaşına geçmiş ve basın mensuplarının çalışma şartlarını düzenleyen bir kanun çıkartmıştır. 13 Haziran 1952’de 5953 Sayılı “Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun”³⁰⁴ adlı basın mesleğini icra edenlerin haklarına ilişkin kanun o dönemde reform sayılabilecek önemli hükümlere sahiptir. 5953 Sayılı Kanun, gazetecilere sendika hakkı, kıdem tazminatı, tazminat ödeme zorunluluğu, sendika kurma hakkı, fesih edilen sözleşmenin önceden bildirilmesi şartı, haftalık tatil hakkı ve sosyal sigortalara tabi olma şartı getirmiştir³⁰⁵. Sayılan bu haklar basın çalışanlarının demokratik yaşamı için önemli bir başlangıçtır.

DP’nin ilk yıllarında basınla olan ilişkisini betimlemek için bu dönem genellikle “balayı yılları”³⁰⁶ olarak adlandırılmıştır. Bu yıllarda basın çalışanları görevini baskı altında olmadan keyifle yapmış ayrıca özlük haklarına da sahip olmuşlardır.

İktidar ve basın arasındaki sorunlar ilk olarak 1951 yılında bakanlıklara verilen resmi ilan dağıtım hakkıyla başlamıştır. Bu durum muhalefet başta olmak üzere pek çok merci tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilerin çoğu, ilan dağıtımının bakanların elinde olmasının iktidara yakın gazetelere ayrıcalık getireceği endişesindendir. 1953 yılında ise Basın ve Ceza Kanunu’nda değişikliğe gidilmiş ve basına kesilecek cezaların önü açılmıştır³⁰⁷. Verilen cezalar yalnızca hukuki değil aynı zamanda maddi desteklerin kesilmesiyle basının mali yönden de zarar görmesine neden olmuştur³⁰⁸.

³⁰³ Yaşar Salihpaşaoğlu, *Türkiye’de Basın Özgürlüğü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. 2007, s. 154.

³⁰⁴ *Resmî Gazete*, 20 Haziran 1952. Nr. 8140.

³⁰⁵ Gevgilili, a.g.e., s. 221.

³⁰⁶ Kaynar, a.g.e., s. 423.

³⁰⁷ *Resmî Gazete*, 15 Temmuz 1953. Nr. 8458.

³⁰⁸ Eroğul, a.g.e., s. 127.

1954 seçimlerinden hemen önce TBMM'ye “Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Cürümler Hakkında Kanun” tasarısı sunulmuş ve mecliste büyük tartışmalara neden olmuştur. Kanun, namusa, şerefe tecavüz edilmesi veya hakarete bulunmayı, itibar kırıcı ya da servete zarar verebilecek bir iftirada bulunulmasını engellemeyi amaçlamaktadır³⁰⁹. Bu durumda eğer basın üzerinden birinin itibarını zedeleyecek, servetini azaltacak veya onurunu kırarak bir isnatta bulunulması durumunda bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ve bunun yanında yüklü miktarda para cezası verilmesi planlanmıştır³¹⁰. Ayrıca bu suçun resmi unvana sahip kişilere karşı işlenmesi halinde cezaların oranı artmaktadır. Tasarının en can alıcı yanı ise suçlanan gazetecinin ispat hakkının olmamasıdır. Örneğin bir gazeteci elinde delilleriyle birlikte bir kişi hakkında görevini kötüye kullandığına ilişkin haber yapmak istese söz konusu kanunda ispat hakkının olmaması nedeniyle gazeteci suçlu olarak nitelendirilecektir³¹¹.

1946-1950 arasında CHP, radyo kullanımını tekeline almış ve diğer siyasi partilerin kullanım hakkını 1950 seçimlerine yakın zamanda vermiştir. 1950 sonrası dönemde de muhalefette yer alan CHP kendi yaptıklarını unutarak radyo üzerinden halka sesine duyurmak istemiş ancak DP, radyonun bir devlet malı olduğunu ve hükümetin de devletin bir aygıtı olduğu gerekçesiyle radyo kullanımının yalnızca kendilerine ait olduğunu belirten açıklamalar yapmıştır³¹². Radyonun kendi tekeline olmasını isteyen DP'ye karşı muhalefette yer alan CHP bu duruma karşı çıkmış ve partizanlık tartışmaları yaşanmıştır.

1955'de yaşanan 6-7 Eylül olayları hem halk için hem de basın için çok derin yaraların açıldığı günlerdir. Yaşanan üzücü olayların ardından sıkıyönetim ilan edilmiş ve bu sıkıyönetim kapsamında basının üzerine gidilerek bazı yasaklar getirilmiştir. Bu yasaklardan bazıları; halkı galeyana getirecek, hükümeti ve NATO ülkelerini eleştirecek ve kötüleyecek haber yapmak, olayları komünistlerden başkalarının yaptığı imâ edecek yazılar, olayla ilgili resim ve haber yapmak yasaklanmıştır³¹³. Bu yasaklara uymayan gazetelere cezalar verilmiştir. 1956 yılında basın üzerindeki baskı hakkında Uluslararası Basın Enstitüsü tarafından “1954 yılındaki kanun ve sonrasında kabul edilen kanunlardan dolayı birçok gazetecinin tutuklandığını ve özgür bir ortam olmadığını” belirten bir rapor hazırlanmıştır. Ancak ilerleyen süreçte tutuklama yerine

³⁰⁹ Kaynar, a.g.e., s. 424.

³¹⁰ Eroğul, a.g.e., s. 128.

³¹¹ Topuz, a.g.e., s. 184.

³¹² Aksoy, *Partizan Radyo...* a.g.e., s. 97.

³¹³ Topuz, a.g.e., s. 195.

çeşitli cezalandırma yöntemleri uygulanmıştır. Maddi yönden gazeteleri zorlayacak cezalar ve zamlar uygulanmış ve ayrıca gazetecilik mesleğini icra etmek için bazı şartlar getirilmiştir. Bu dönemde çıkartılan Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu ile gazetecilik mesleğini yapabilmek için belli düzeyde eğitim şartı getirilmiştir. Gazete sahibi, başyazar, yazı işleri müdürü, siyasi muhabirlerin yüksekokul mezunu, diğer birimde çalışan gazetecilerin de en az lise mezunu olması şartı getirilmiştir. Bu kanun aynı zamanda haber ve yorumları kısıtlayan hükümler de içerirken yanıt ve düzeltme haklarını genişletmekteydi³¹⁴. Söz konusu kanun mecliste tartışılırken Menderes “*Biz kendimizi insafsız muhalefet ve ölçüsüz matbuata beğendirmek zorunda değiliz*” sözleriyle kanunu savunmuştur³¹⁵.

DP, radyo üzerindeki hâkimiyetini seçimlerden sonra artırmış ve 30 Haziran 1954’de Milletvekilleri Seçimi Kanunu’nda yapmış olduğu değişiklikle radyoyu muhalefete kapatmış bunun yanı sıra “hükümet faaliyetleri” adı altında kendine geniş kullanım yetkisi vermiştir³¹⁶. Radyo kullanımı hakkında yapılan değişiklik muhalefet tarafından eleştirilirken iktidar kanadında yapılan savunmada propaganda yapmak için radyonun şart olmadığını aynı zamanda 1950 öncesi CHP döneminde de radyo kullanımının tek yanlı olduğunu belirtmişlerdir³¹⁷. Bu değişiklikten önce de 6334 Sayılı Kanun’da radyo yayınında insanları küçük düşürecek, onur ve haysiyetlerini zedeleyecek yayınların yapılmayacağı hükmü yer almaktadır. Bu hüküm sayesinde muhalefetin radyo üzerindeki kullanım hakkı sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

DP, iktidara geçtiği günden beri radyoda dini ve kültürel değerlere ilişkin yayınlar yapmayı sürdürmüştür. Bu muhalefet tarafından karşı çıkılan bir konu olsa da halk tarafından hoş karşılanmıştır. Halkın gözünde değerlere sahip çıkan iktidar olarak görülen DP, muhalefetin gözünde ise antidemokratik uygulamalarda bulunan, Atatürk’ün ilke ve inkılaplarını yok sayan ve anayasayı ihlal eden bir yönetim olarak görülmektedir.

1957 seçimleri sonrası ekonomik sorunların da etkisiyle basına yönelik uygulama mali yönden olmuştur. Gazete ve dergilerde kullanılan kâğıt ithalatının tek elden yapılması kararlaştırılmış ve 1958 yılının ilk gününde çıkan bir kararnameyle de

³¹⁴ Hamza Çakır & Deniz E. Yavalar, “Demokrat Parti İktidarı ve Basın” *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3). 2017. S. 266.

³¹⁵ Hasan Ersel, vd. *Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt.2 1941-1960*, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul. 2002. S. 292.

³¹⁶ İlal, a.g.m., s. 82; Devran, a.g.m, s. 25; Kubilay & Pelivan, a.g.m., s. 30.

³¹⁷ Şeyhanlıoğlu, a.g.m., s. 810.

gazetelere verilen ilanların tek elden yapılacağı kararı verilmiştir. Ekonomik olarak bunalımdan geçilen bir dönemde gazetelerin satış dışındaki diğer gelir kaynağı olan ilanlar ile ilgili bu karar basını zor durumda bırakmıştır. Ülke içinde yaşanan ekonomik ve siyasi olayların yanı sıra dış politikada da sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Avrupa ülkeleriyle olan ilişkiler zayıflamış, Kıbrıs meselesinde İngiltere, Yunanistan'a taraf olmaya başlamış ve ABD'den yardım kesilmiştir³¹⁸. Bunların yanı sıra 1958 yılında Irak'ta darbe yapılmıştır. Bu darbe, muhalefet ve basın tarafından hükümete karşı gözdağı olarak kullanılmıştır. Irak'ta yaşanan darbe ve ülke içinde CHP'nin ve basının bu konu hakkındaki söylemleri ve eleştirileri hükümeti hem korkutmuş hem de kızdırmıştır.

10 yıllık DP döneminin son yılında basın ve muhalefeti soruşturmak adına Tahkikat Komisyonu kurulmuştur. Komisyonda basınla ilgili önemli konular gündeme getirilmiştir. Alınan bazı kararlar ile yayın yasağına uymayan gazete ve dergilerin basım ve dağıtımının önleneyeceği ve kararlara uymamakta ısrarcı olunması durumunda da kapatılacağı belirtilmiştir. Ayrıca 26 Nisan 1960 tarihinden sonra meclis görüşmelerinin yayınlanması da yasaklanmıştır³¹⁹. Komisyon CHP tarafından çok eleştirilmiş ve anayasaya aykırı olduğu ve hatta DP iktidarının diktatörlüğe doğru evirildiği dile getirilmiştir³²⁰.

DP'nin 1950-1960 arasındaki radyoda uyguladığı politikalar ve aldığı kararlar yukarıda değinilmiştir. Bu doğrultuda 10 yıllık dönemde radyoya ilişkin genel bir bakışla bakmak gerekirse:

Tarafsız ve toplumun her kesimine hitap etmesi gereken radyo, 1936 yılında devlete geçmiş ve tek partili dönemde radyoya ilişkin önemli bir sorun yaşanmamıştır. Ancak ne zaman çok partili hayata geçildi işte o zaman iktidar ve muhalefet arasında radyo kullanım hakkı tartışmaları başlamıştır. DP, iktidar olduktan sonra radyonun bir devlet malı olduğunu ve yalnızca kendisinin kullanacağını açıkça beyan etmiş ve radyoyu telkin ve propaganda aracı olarak kullanmak istemiştir³²¹. Ancak radyoyu sınırsız ve kontrolsüz kullanım hakkına sahip olan DP, sonunda radyo üzerinden herkese

³¹⁸ Sedef Bulut. "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar Ve Tahkikat Komisyonu". *Gazi Akademik Bakış*, (04), 2009. S. 133.

³¹⁹ Çakır & Yavalar, a.g.m., s. 268.

³²⁰ Demirel, a.g.e., s. 321-322.

³²¹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 346.

saldırır olmuştur³²². Sınırsız ve kurlsız kullanımın nedenleri arasında ekonomik sıkıntılarının baş göstermesi, muhalefetten, basından ve kendi içinde yükselen aykırı sesler DP'nin radyo üzerinden kendisini savunmasını sağlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde 1950-1960 yılları arasında radyo hakkında “partizan” eleştirileri yapılmıştır. Bu durumu Aksoy, “*demokrasilerde devlet radyosunun parti radyosu haline getirilmesi, iktidarın kendi oturduğu dalı kesmesidir*” şeklinde açıklamaktadır³²³. Yine Aksoy’a göre DP devlete ait bir aracı kendisine mal etmiş ve bu durumda hem anayasaya aykırı davranmış hem de ona uygun kanunlara meydan okumuştur³²⁴.

Okur-yazar oranının düşük olduğu ülkede radyo, toplum için büyük bir nimet olarak görülmektedir. Ülke ve dünyada olup bitenlerin öğrenildiği tek adres radyodur. Geniş kitlelere ulaşabilen radyo hem iktidar hem de muhalefet için önemli bir propaganda aracıdır. CHP, 1950 öncesinde muhalefete radyo kullanım hakkını gönül rızasıyla vermemiş muhalefet partileri kendi mücadeleleri sayesinde kullanım hakkını kazanmışlardır. 1950 sonrasında ise CHP, radyo kullanımının yalnızca iktidarda değil muhalefette de olduğunu dile getirerek DP’yi sürekli eleştirerek anayasaya aykırı davrandığını belirtmiştir.

1950-1960 yılları arasında yaşanan olaylarda radyo ön planda yer almıştır. DP’nin radyo üzerinde tek başına kurduğu hegemonya darbe sonrasında radyonun tek bir güç elinde toplanmasını engellemek için özerk olması gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Özellikle DP dönemindeki gibi bir iktidar temerküzünün bir daha oluşmaması için bu aracın özerk olması gerektiği savunulmuştur. Bu suçlamalar ve düşünceler doğrultusunda 1961 Anayasası’nda radyo yönetiminin özerk bir kuruluşla yapılması öngörülmüştür.

3. 1961 ANAYASASI’NIN HAZIRLIK SÜRECİ

27 Mayıs Darbesine yol açan iktisadi, sosyal ve siyasi nedenler vardır. İktisadi ve sosyal nedenlere bakıldığında ilk yıllarda ülkeye yapılan ekonomik yardımlar sayesinde iktisadi açıdan rahatlık yaşanmış ancak sonraki yıllarda ekonomi giderek kötüleşmiştir. Kötüleşen ekonomide yoksul ve orta grup köylü ile orta grup kentli zor zamanlardan geçmiştir. Özellikle kentli orta grupta yer alan ordu, memur, aydın hatta üniversite öğrencilerinin hayat standartları düşmüştür³²⁵. Sosyal ve iktisadi sebepleri

³²² Aksoy, *Partizan Radyo*...a.g.e., s. 12.

³²³ Aksoy, *Partizan Radyo*... a.g.e., s. 173.

³²⁴ Aksoy, *Partizan Radyo*...a.g.e., s. 173.

³²⁵ Demirel, a.g.e., s. 231.

göz ardı etmemekle beraber darbeye yol açan en önemli sebebin siyasi olduğunu iddia etmek mümkündür. 10 yıllık DP hükümetini darbe yoluyla indirmeye neden olarak gösterilen siyasi olaylar literatürde şu şekilde dile getirilmektedir; kanun yoluyla CHP'nin mallarını hazineye aktarma (1954). Millet Partisi'nin kapatılması (1954). Muhalefet partilerinin radyo üzerinden propaganda yapmasını engellemek ve radyonun iktidar tekelinde kullanımı (1954). Muhalefet partilerinin seçim sürecinde iş birliğinin engellenmesi (1957). Üniversite özerkliğine ilişkin düzenlemeler ve bu düzenlemelere karşı öğrenci ayaklanması (1960). Tahkikat Komisyonunun kurulması (1960)³²⁶. Tek parti döneminde de yürürlükte olan 1924 Anayasası, çok partili hayatı kaldıracabileceğine ilişkin aydınlar arasında bazı şüphelerin olduğu bilinmektedir. 1924 Anayasası'nın benimsemiş olduğu meclis hükümeti sistemi tek parti döneminde bir problem yaşanmazken çok partili hayatın ardından sorun teşkil etmeye başlamıştır. Ayrıca yine 1924 Anayasası'nda egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir (md. 3) bunu millet adına TBMM kullanmaktadır (md. 4)³²⁷. Meclis çoğunluğuna sahip olan parti, milli iradeyi temsil etme yetkisini sadece kendisinde görmektedir³²⁸. 1924 Anayasası'nda kanunların anayasaya aykırı olamayacağı³²⁹ hükmü yer alsa da bunu o dönemde denetleyecek herhangi bir mekanizmanın olmaması 1924 Anayasası'nın eksikliklerinden bazılarıdır. Tek parti döneminde muhalefetin olmaması ve tek parti rejiminde farklı bir sesin çıkmasının imkânının olmaması 1924 Anayasası'na ilişkin söz konusu eksikliklerin üstünü örtmüştür. 1950 sonrasında meclisin çoğunluğuna sahip olan DP, anayasanın ona tanıdığı yetkileri kullanmış ancak bu durum özellikle CHP başta olmak üzere muhalefet partileri, üniversite ve basın tarafından eleştirilmiştir.

Yukarı sayılanlara benzer birçok siyasi nedenlerden dolayı halk tarafından seçilen DP hükümeti 27 Mayıs 1960 günü askeri darbeyle indirilmiş ve demokrasinin duraklamasına neden olmuştur.

27 Mayıs sabahı radyoda darbe bildirisi okunmuştur. Bu bildiride ülkeyi düşmüş olduğu durumdan kurtarmak, kardeş katlini önlemek üzere TSK tarafından yönetime el konulduğu, en kısa süre içinde serbest ve adil seçimler sonrası seçilen siyasi iktidara

³²⁶ Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961-1982*, 3.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1994, s. 14; Demirel, a.g.e., s. 315-332

³²⁷ 1924 Anayasası, 3-4.madde

³²⁸ Tanör, *Osmanlı-Türk...* s. 351.

³²⁹ 1924 Anayasası, “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile ihmal ve tatil olunamaz. Hiçbir kanun, Teşkilat-ı Esasiye'ye aykırı olamaz.*” (md. 103)

yönetimin bırakılacağı belirtilmiştir³³⁰. Bunun yanı sıra yapılan girişimin herhangi bir kişiye ya da topluluğa karşı olmadığı dile getirilmiştir. Bildiride herhangi bir kişiye ya da topluluğa karşı olmadığı belirtilmiş olsa da, darbe doğrudan DP'ye karşı yapılmıştır. Ülkede DP teşkilatı içinde yer almış kim varsa tutuklanmış, bu partiye yakın olan memurlar ise ya görevden alınmış ya da sürülmüştür. Darbe sonrası kapatılan tek parti DP idi. Halk tarafından seçilen DP'yi anayasayı değiştirmekle suçlayan darbeciler darbenin ardından 1924 Anayasası'nın yerine geçici bir anayasa hazırlamışlar ve yeni anayasa için de hazırlıklara başlamışlardır.

28 Mayıs günü Türkiye darbenin etkilerini anlamadan anayasacılık hareketine başlamıştır. Devlet Başkanı, TSK Başkumandanı, Milli Birlik Komite (MBK) Başkanı, Başbakan Cemal Gürsel, MBK'nin 13 sayılı bildirisinde ikinci cumhuriyetin anayasasının hazırlanacağını bildirmiştir³³¹. Sıddık Sami Onar öncülüğündeki bir bilim heyetini anayasa hazırlanması için görevlendirmiştir³³². DP yönetimine karşı olan, üniversite özerkliği için mücadele veren ve öğrencilerin özgürlük mücadelesindeki ilham kaynağı olarak görülen Onar, darbe sonrası ikinci cumhuriyetin anayasasını hazırlamakla görevlendirilmiştir³³³. Anayasa hazırlığının üniversite hocalarına verilmesindeki sebep, anayasanın bir bilim işi olduğu düşüncesinden kaynaklıdır. Toplum ve hatta siyasi partileri bu işin dışında tutarak, ülke gerçeklerine uygun, tarafsız bir heyet tarafından anayasa hazırlamak istemişlerdir³³⁴. Ancak demokrasi için önemli unsurlarından olan siyasi partilerin anayasa yapımından uzak kalması ve bilim adamlarının ön planda olduğu bir anayasa yapımında ülke gerçeklerine ne kadar uygun olacağı belirsizdir. MBK'nin 13 sayılı bildirisiyle harekete geçen bilim heyeti İstanbul'dan Ankara'ya gelmişler ve ilk icraatları olarak da darbeyi meşru bir zemine oturtmaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda bilim heyeti, darbeyi meşrulaştırmak için Zürcher'in deyiimiyle *modern fetva*³³⁵ hazırlamışlardır. Anayasa Komisyon Raporu başlıklı³³⁶ bu raporda önceki hükümetin meşruiyetini kaybettiğini ve bu müdahale sayesinde antidemokratik yönetimin bittiği ve yeni anayasa ile demokratik, Atatürk ilke

³³⁰ Zürcher, a.g.e., s. 351.

³³¹ Akşam Gazetesi, "İkinci Cumhuriyet Kurulacak". 28 Mayıs 1960.

³³² Dünya Gazetesi, "Meclis Feshedildi" 28 Mayıs 1960; Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 216.; Zürcher, a.g.e., s. 353.

³³³ Koçak, 27 Mayıs'ın... a.g.e., s. 10.

³³⁴ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı (Ek: Değiştirilmiş Anayasanın Tam Metni)*, 5. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 63

³³⁵ Zürcher, a.g.e., s. 353.

³³⁶ Erdoğan, a.g.e., s. 91; Aydın ve Taşkın, a.g.e., s. 66-67.

ve inkılaplarına sadık, insan haklarının korunduğu bir yönetimden bahsedilmiştir. Darbe sonrası nasıl bir yol izleneceğine dair planlara da yer verilen söz konusu rapora göre, ilk adım olarak bir hükümet kurulacak, ikinci adım olarak da yeni bir anayasa hazırlanacaktır³³⁷. Yapılan bu planlamaya göre yeni anayasa hazırlanıp yürürlüğe girene kadar geçici bir anayasayla ülke yönetilecek ve yeni anayasa yürürlüğe girip serbest ve adil seçimler sonrası demokrasi kaldığı yerden devam edecektir.

Darbenin ertesi günü, demokrasiyi kesintiye uğratan bu müdahaleyi meşru zemine oturtmak için çaba sarf eden heyet ile yeni anayasayı yapacak olan heyet aynıdır. Bu demek oluyor ki, hazırlanacak olan anayasa tasarısı da bu siyasal zihniyetin izlerini taşıyacaktı. Anayasa hazırlama sürecinde iki ön tasarı hazırlanmıştır. Bunlardan biri *İstanbul Ön Tasarısı*³³⁸ diğeri *Ankara Ön Tasarısı*³³⁹ olarak adlandırılmaktadır.

3.1. ANAYASA ÖN TASARILARI

Darbenin üzerinden birkaç saat geçtikten sonra anayasa hazırlığı için İstanbul'dan Ankara'ya getirilen bilim heyeti anayasa ön tasarısı için çalışmaya başlamışlardır. Bu heyet içinde İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinin³⁴⁰ yanında Ankara Üniversitesi öğretim üyeleri³⁴¹ de yer almıştır³⁴². Bu heyet yukarıda da değinildiği gibi ilk olarak yapılan darbeyi meşrulaştırmak için DP hükümetinin anayasaya aykırı icraatlarda bulunduğunu, meşruluğunu kaybettiğini dile getirerek hukuk devleti, sosyal devlet anlayışına ve kişi hak ve hürriyetlerine dayalı yeni bir anayasa hazırlanacağını bildirmişlerdir³⁴³.

Heyet, anayasa hazırlığına ilk olarak anketle başlamıştır. Üniversite hocalarına, siyasi partilere, basın mensuplarına ve pek çok fikir adamına gönderilen anketle, ilgili kişi ve kurumların anayasa hakkındaki görüşleri alınmak istenmiştir³⁴⁴. 31 sorudan oluşan anket, kabaca özetlemek gerekirse kişi hak ve hürriyetlerinin kapsamına, yasama organının yetkilerine, meclis yapısına, devlet başkanının niteliklerine, yargı organında bağımsız mahkemelere ve kanunların anayasaya uygunluğuna ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Ankete verdiği cevaptan anlaşıldığına göre, CHP'nin yeni anayasadan

³³⁷ Koçak, *27 Mayıs'ın...*, a.g.e., s. 22-26.

³³⁸ Erdoğan, a.g.e., s. 91.

³³⁹ Tanör, *Osmanlı-Türk...* s. 372.

³⁴⁰ Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Naci Şensoy, Hüseyin Nail Kubalı, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli.

³⁴¹ İlhan Arsel, Bahri Savcı, Muammer Aksoy.

³⁴² Aldıkaçtı, a.g.e., s. 138.

³⁴³ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...* s. 371.

³⁴⁴ İsmet Giritli, "1961 Anayasamız ve Getirdiği Bazı Yenilikler". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(1), 1962, s. 7.

beklentileri; çok partili hayata uygunluğu, laiklik ve Atatürk ilkelerine dayanması ve bunların güvence altına alınması gibi hususlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Aslında CHP'nin arzusu yeni anayasa hazırlanırken 1959 yılında deklere ettikleri İlk Hedefler Beyannamesi'nin dikkate alınmasıdır.

1961 Anayasası hazırlanırken iki tane tasarı hazırlanmıştır. Bu tasarılar; İstanbul Üniversitesi Anayasa Komisyonu'nun Anayasa Ön Tasarısı³⁴⁵ ve Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün Anayasa Ön Tasarısıdır³⁴⁶. Bu tasarılar üzerinde aşağıda durulacak olup özellikle İstanbul Üniversitesi Ön tasarısı daha detaylı olarak ele alınacaktır.

Bu tasarı Sıddık Sami Onar başkanlığındaki heyet tarafından hazırlanmıştır. Tasarı başlangıç kısmı, 191 madde ve 9 geçici hükümden oluşan hacimce geniş bir içeriğe sahiptir. Tasarı hem hazırlanış sürecinde hem de MBK'ye sunulduğunda yoğun tartışmalara yol açmıştır. Ön tasarı, 1924 Anayasası'nın eksiklikleri ve boşlukları dikkate alarak hazırlanmış olup söz konusu anayasaya tepki olarak kaleme alınmıştır. Bu doğrultuda 1924 Anayasası'ndaki temel hak ve özgürlükler bu tasarıda daha detaylandırılarak genişletilmiştir³⁴⁷.

Tasarının başlangıç kısmında ilk olarak DP'nin anayasayı, hukuku ve adaleti hiçe sayarak temel hak ve özgürlükleri ihlal ettiği ve buna karşı direnme hakkını kullanan Türk milletinin özüne döndüğü ve Atatürk ilke ve inkılaplarıyla yeniden devam edileceğinden bahsedilmiştir. 1961 Anayasası'nın temel felsefesini oluşturan Atatürk ilke inkılaplarına bağlılık İstanbul tasarısında da ele alınmış, ayrıca tasarının başlangıç kısmında bahsedilen hukuk devleti, milli egemenlik, Atatürk ilkelerine bağlılık sosyal devlet gibi hususlar 1961 Anayasası'nda da yer almıştır³⁴⁸.

İstanbul Ön Tasarısı'nın temel özelliği genel oya karşı güvensizliğidir. Bu nedenden dolayı tasarıda yürütme organının alanını oldukça daraltmıştır³⁴⁹.

“...hakiki hukuk devleti fikrini gerçekleştirmek, insan şeref ve haysiyetini ve fert hak ve hürriyetlerini olduğu kadar sosyal hakları da teminat altına alması, devlet organlarının sosyal müesseselerini kuran ve koruyan bir muvazene amili olması kanunların anayasaya uygunluğunu sağlayacak müesseselere yer vermesi, bunun için de iktidarı temsil eden bir meclis çoğunluğunun meşru hak ve yetkilerini aşarak yarının iktidarı

³⁴⁵ Çalışma Belgesi olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Fatih Özkul, “1961 Anayasası'nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi” *HKÜHFD* 13(25). 2023, s. 22.

³⁴⁶ Yardımcı Metin olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Özkul, a.g.m., s. 22.

³⁴⁷ Aldıkaçtı, a.g.e., s. 139.

³⁴⁸ Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul. 1976, s. 198.

³⁴⁹ Soysal, *100 Soruda Anayasanın...* s. 65; Özkul, a.g.m., s. 22.

*olabilecek bir meclis azınlığını ezmemesi demokrasinin en esaslı varlık şartı olan siyasi hayatı felce uğratmaması için gerekli bütün esasları ihtiva etmesi*³⁵⁰.

ifadelerinden anlaşıldığı üzere İstanbul tasarısı siyasi iktidarı sınırlandırmayı ön plana alarak tasarıda çalışmalar yürütmüş ve siyasi iktidarın alanını fazlasıyla daraltmıştır³⁵¹. Bu doğrultuda DP'nin çoğunluk sistemi sayesinde Meclis'te hâkim güç olması sonucu İstanbul tasarısı çoğunluk mutlakiyetini önüne geçmek için nispi temsil sistemini benimsemiştir. Nispi temsil sistemi 1946-1950 arasında yapılan anayasal tartışmalar arasında yer alan konulardandır. DP'nin seçim kanunu üzerine yaptığı eleştiriler ve değişiklik taleplerine duyarsız kalan CHP hükümeti kendi çıkarları için çoğunluk sistemiyle devam etmiştir. Ancak geline bu noktada 1959 İlk Hedefler Beyannamesi'nde de nispi temsil sistemine yer verilmiştir.

1924 Anayasası'nda yer alan Meclis üstlüğünü ilkesi nedeniyle 1950-1960 yılları arasında çoğunluğa hâkim olan DP iktidar olarak her şeye muktedirdir. Yeni anayasada böyle bir ihtimali önlemek amacıyla iktidarın yetkileri farklı organlara paylaştırılmıştır. 1950-1960 arasında sık sık gündeme gelen anayasal tartışmalardan olan çift meclis yapısı İstanbul tasarısında yerini almıştır. Yasama organını düalist yapıda hazırlayan tasarı, tekrar DP benzeri bir parti başa geçtiğinde elinde bulundurduğu iktidar gücünü zayıflatmak ve mecliste azınlıkta kalan grubu ezdirmemek için seçilmişlerin yanında atanmışların da olduğu Cumhuriyet Senatosu adıyla ikinci bir meclisi içermekteydi. Cumhuriyet Senatosu'nun üyeleri mesleki temsile dayalı olarak seçilmesi kararlaştırılmıştır. Millet Meclisini dengelemek için oluşturulan Cumhuriyet Senatosu, üye sayısı ile dengeyi bozmaktadır. 1946-1960 arasında yapılan tarafsız cumhurbaşkanı tartışmalarının İstanbul tasarısı ele almış ve tasarıda cumhurbaşkanını seçilmesi durumunda hem partisinden hem de Meclis'ten ilişkisinin kesilmesi hususunda madde yer almaktadır. Cumhurbaşkanının tarafsızlığı sorunu CHP'nin İlk Hedefler Beyannamesi'nde de yer almıştır³⁵².

Çalışmanın esas konusu olan özerk kurumlar hakkında bu tasarıda sayıca daha fazla kurum ve kurul yer almıştır. Geçen on yılda radyonun kullanım hakkı ve üniversitelerin idari ve akademik özerkliğine ilişkin sürekli tartışmaların yaşanmasının ardından tasarıda bu iki kurum başta olmak üzere birkaç kurum daha özerk yapıda

³⁵⁰ Temsilciler Meclisi 34. Birleşim, Tutanak Dergisi, s. 371. (30.03.1961).

³⁵¹ Soysal, a.g.e., s. 65.

³⁵² Toğluoğlu, a.g.e., s. 297.

tasarlanmıştır. Tasarıda altıncı bölüm “İdare ve Muhtar Müesseseleri”³⁵³ başlığıyla düzenlenmiştir. Tasarıda 143. madde de üniversiteler ele alınmıştır. Bu maddeye göre üniversiteler, mali, idari ve akademik olarak özerktirler, yönetimleri üniversite içinde kendilerinin belirlediği organla yönetilirler³⁵⁴. 144. Madde de Türkiye Radyo-Televizyon ve Haber Ajansı kurumuna ilişkin düzenleme yapılmıştır. Bu kurum, idari, mali ve teknik özerkliğe sahip kamu tüzel kişiliktir. Yalnız bu kurum yürütme organını kendisi seçmemektedir. Basın teşekkülleri, üniversite, konservatuar, Milli İktisat Şurası, Milli Savunma Kurulu ve Devlet Şurası’nın eşit sayıda göndereceği üyeler ve bu üyelerin yarısını geçmeyecek sayıda ilgili Bakanlıkların göndereceği üyelerden oluşmaktadır³⁵⁵. 1961 Anayasası’nda üniversite ve radyo-televizyon kurulu özerk statülü kurum olarak geçmektedir. Bu tasarı da ise sayılan iki kurumun yanı sıra Milli Müze ve Kütüphaneler, Devlet Konservatuarları, Devlet Opera ve Tiyatroları (md. 145), Türkiye Milli Bankası (md. 146) da özerk kurum olarak yer almaktadır³⁵⁶. Bu kurumlar hem yasama hem de yürütmenin alanını daraltmıştır³⁵⁷.

Tasarıda yargı bağımsızlığı, hâkim güvencesine ilişkin hükümler yer almaktadır. Önceki dönemde yapılan yargı bağımsızlığı tartışmalarına cevap olarak tasarıda bu hükümler yer almıştır. Ayrıca tasarıda kanunların uygunluğunu denetlemek için Anayasa Mahkemesi yer almıştır. Tasarıda yer alan bu hükümler 1959 CHP’nin İlk Hedefler Beyannamesinde de belirtilen konulardır.

İstanbul ön tasarısı, önceki dönemde yaşanan olumsuzlukların tekrarını önlemek amacıyla siyasi iktidarı sınırlandırmayı temel hedef edinmiştir. Ancak bu hedef doğrultusunda iktidarı yalnızca denetim altına almakla yetinmiş, onu çeşitli organlara bölerek işlevsizleştirme riskini doğurmuştur. Geçen on yıllık dönemde tartışılan anayasal sorunlara çözüm getirmek üzere tasarıda birçok düzenleme yapılmıştır. bu kapsamda, iktidarın paylaştırılması yoluyla zayıf bir yürütme öngörmüş; çift yapılı meclis sistemi getirilmiş, cumhurbaşkanına geniş ancak sorumsuz yetkiler tanınmış ve özerk yapıya sahip kurum ve kurullar oluşturulmak istenmiştir. Böylece tasarı, siyasi iktidarı sınırlamak isterken iktidarın bütünlüğünü zedelemiş ve yönetim erkini parçalı bir yapıya dönmüştür. Bu durum, devletin kurumsal yapısıyla hükümetin siyasal

³⁵³ Tanilli, a.g.e., s. 200.

³⁵⁴ Tanilli, a.g.e., s. 204.

³⁵⁵ Tanilli, a.g.e., s. 204-205.

³⁵⁶ Tanilli, a.g.e., s. 205.

³⁵⁷ Mümtaz Soysal, *Dinamik Anayasa Anlayışı: Anayasa Dialektiği Üzerine Deneme*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s, 35.

işlevleri arasında keskin bir ayırım oluşturarak yönetim etkinliğini azaltma tehlikesi taşımaktadır³⁵⁸. Bu tasarıya göre halk tarafından seçilmiş iktidarı birbirinden hiyerarşik olarak bağımsız olan söz konusu kurumlara paylaştırarak seçilmiş iktidarı hem siyasi olarak hem de hukuki olarak güçsüz bırakmak istenmiştir³⁵⁹. İstanbul tasarısının temel felsefesi, iktidarın ve çoğunluk partisinin hakimiyetindeki Meclis'in bir grup mutlakiyetinde dönüşmesini engellemek ve bu doğrultuda devlet-idare teşkilatını yeniden yapılandırmaktadır³⁶⁰.

Yardımcı metin³⁶¹ olarak da bilinen Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün Gerekçeli Anayasa Tasarısı³⁶², İstanbul tasarısı hazırlanırken kamuoyuna sunulmuştur. Bu tasarı, İstanbul Tasarısı'nı hazırlayan heyetin siyasi kurumlara bakış açısını doğru bulmayan ve tasarıya ilişkin ciddi endişeler taşıyan Enstitü tarafından kaleme alınmıştır³⁶³. SBF İdari İlimler Enstitüsü, İstanbul Tasarısı'nı hazırlayan heyetle aynı görüşleri paylaşmaması nedeniyle kendi tasarısını hazırlama ihtiyacı duymuştur. Enstitü, bu çalışmayı “entelektüel kamuoyu etkisi oluşturmak”³⁶⁴ amacıyla gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Tasarırı hazırlayanlar güçlü ve istikrarlı siyasi iktidarın gerekliliğine inandıklarından, yürütme organının yapısını bu anlayış doğrultusunda şekillendirmeyi hedeflemişlerdir³⁶⁵. Ayrıca anayasa metninde kanunla düzenlenebilecek hususlara yer verilmesinin hem devlet teşkilatının işleyişini hem de anayasanın sürekliliğini olumsuz etkileyeceği görüşü benimsemiştir. Anayasanın ülkenin her sorununa çözüm getirmesini beklemenin yanlış olacağının bilincinde olan heyet, siyasi iktidarın verimli şekilde denetlenmesini sağlayacak kurumsal mekanizmaların yer aldığı bir anayasa taslağı hazırlamayı amaçlamıştır.

Ankara Tasarısı, bir başlangıç bölümü ve toplam 105 maddeden oluşmaktadır. Tasarısının temel ilkeleri; çok partili hayata uygunluk, milli egemenlik ilkesine bağlılık, Atatürk ilkelerine sadakat, demokratik bir anlayış, insan haklarına saygı ve sosyal hukuk devleti kurma hedefi üzerine inşa edilmiştir. İstanbul Ön Tasarısı'ndan farklı bir bakış açısına sahip olan Ankara Tasarı, genel oya ve siyasi partilere karşı güvenliksiz

³⁵⁸ Koçak, 27 Mayıs'ın... a.g.e., s. 172.

³⁵⁹ Soysal, *Dinamik Anayasa*... s. 36.

³⁶⁰ Bahri Savcı, “Yeni Anayasa Rejimine Doğru I”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 17(01). 1961, s. 84.

³⁶¹ Özkul, a.g.m., s. 22.

³⁶² Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü, *Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1960.

³⁶³ Aldıkaçtı, a.g.e., s. 141.

³⁶⁴ Aldıkaçtı, a.g.e., s. 141.

³⁶⁵ Siyasal Bilgiler Fakültesi *Gerekçeli Anayasa Tasarısı*...s. 16.

duymamış; yürütme organını zayıflatmayı amaçlamamıştır³⁶⁶. Her iki tasarıda da yer alan bazı ortak unsurlar bulunmakla birlikte, Ankara Tasarısı farklı yönleriyle öne çıkmaktadır. Bu tasarıda yasama organı, “Millet Meclisi” ve “Cumhuriyet Meclisi” olmak üzere çift yapılıdır. Ancak İstanbul Tasarısı’nda farklı olarak her iki meclis üyeleri de halk tarafından seçilmektedir³⁶⁷. Millet Meclisi’nin görev süresi 4 yıl, Cumhuriyet Senatosu’nun görev süresi ise 6 yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca, Ankara Tasarısı’nda MGK üyelerine yer verilmemiştir. İstanbul Tasarısı’nda olduğu gibi atanmış ve seçilmiş üyelerin birlikte yer aldığı bir yasama yapısı yerine Ankara Tasarısı’nda halk iradesine dayalı, doğrudan seçimle belirlenen üyeler ağırlıktadır.

Yürütme organının başı olan Cumhurbaşkanı, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu üyeleri tarafından yedi yıllığına seçilmektedir. Tasarıda özerk kurumlara ilişkin doğrudan bir bölüm bulunmamaktadır. Ancak 30 ve 33. maddelerde³⁶⁸ üniversiteler ve radyoya ilişkin bazı düzenlemelere yer verilmiştir. Tasarıda 30. Maddede yer alan eğitim hakkına ilişkin düzenlemenin son fıkrasında “*devlet, bilim ve sanat faaliyetlerini koruyacak ve destekleyecek tedbirleri alır. Ancak bu tedbirler bilim ve sanat hürriyetini kısıacak mahiyette olamaz*”³⁶⁹ hükmü yer almaktadır. Bu ifade, bilimsel özerklik ilkesine dolaylı olarak vurgu yapmaktadır. Tasarının genel yaklaşımına göre, ülkedeki bazı üniversitelerin mevcut Üniversite Kanunu kapsamında faaliyet göstermesi nedeniyle, üniversite özerkliğinin anayasal düzeyde değil, kanunla düzenlenmesi gerektiği düşünülmüştür³⁷⁰. 33. maddede ise radyonun devlet aygıtının bir unsuru olduğu ve millete hizmet amacıyla tarafsız yayın yapması gerektiği ifade edilmiştir³⁷¹.

Ankara Tasarısı, İstanbul Tasarısı’nda olduğu gibi yürütme organını zayıflatmaya yönelik özel bir çaba göstermemektedir. Genel oya ve siyasi iktidara karşı güvensizlik taşımayan bu tasarıda, çift meclis üyeleri halk tarafından seçilmekte ve siyasi iktidarın işlevsiz hale gelmesine neden olacak bir yapı öngörülmemektedir.

Tasarıların ortak noktalarına bakıldığında çoğunluk egemenliğine mesafeli durdukları görülmektedir. Ancak aralarındaki temel fark, İstanbul Tasarısı’nda *hukukçu* bakış acısı hakimken Ankara tasarısında *siyaset bilimci* yaklaşımın ön planda

³⁶⁶ Özkul, a.g.m, s. 22.

³⁶⁷ Siyasal Bilgiler Fakültesi *Gerekçeli Anayasa Tasarısı*...s. 17.

³⁶⁸ Bunun için bkz. Siyasal Bilgiler Fakültesi *Gerekçeli Anayasa Tasarısı*... s. 24.

³⁶⁹ Siyasal Bilgiler Fakültesi *Gerekçeli Anayasa Tasarısı*...s. 24.

³⁷⁰ Siyasal Bilgiler Fakültesi *Gerekçeli Anayasa Tasarısı*...s. 50.

³⁷¹ Siyasal Bilgiler Fakültesi *Gerekçeli Anayasa Tasarısı*...s. 24.

olmasıdır³⁷². Yeni anayasa çalışmalarının başından itibaren, İstanbul Komisyonu anayasa yapımını yalnızca bilimsel bir faaliyet olarak değerlendirirken; Ankara Komisyonu, bu süreci aynı zamanda bir siyasal bir süreç olarak görmüş ve bu nedenle Kurucu Meclis kurulmasını önermiştir. İki farklı bakış açısına sahip olarak oluşturulan Kurucu Meclis, “*salt bilimcilik*” ve “*aydın misyonu*” ile “*siyaset*” ve “*siyasal güçlerin temsili*” noktaları birleştirip uzlaştıracak, tam genel oya dayanmayan “*yarım temsili*” bir yapıya sahip olacaktır³⁷³.

3.2. KURUCU MECLİS VE 1961 ANAYASASI’NIN FELSEFESİ

Anayasalar, ortaya çıktıkları dönemdeki iktidar mücadelesi içerisinde şekillenen belgelerdir ve bu durum, anayasaların ilk ortaya çıktığı tarihten itibaren geçerliliğini korumaktadır. Anayasaların temel siyasi tercihleri, siyasi felsefelerini yansıtır³⁷⁴. Bu doğrultuda, bir anayasanın benimsediği devlet anlayışı; devlet ile birey, devlet ile toplum arasındaki ilişkiler ve siyasi iktidarın nasıl sınırlandırıldığı gibi hususlar anayasanın felsefesini belirleyen başlıca unsurlardır. Anayasalarda siyasi felsefeyi belirleyen temel aktör ise kurucu iktidardır. Kurucu iktidar, hazırladığı anayasada kendi zihniyetini ve dünya görüşünü yansıtan düzenlemelere yer verir. Bu bağlamda, bir iktidar mücadelesinin ürünü olan 1961 Anayasası da, darbe sonrası güçlü olanın istekleri üzerine hazırlanmıştır.

Anayasaların demokratik meşruluğu açısından, yapım sürecinde toplumun genelini temsil etmesi son derece önemlidir. Toplumun anayasa yapım sürecin katılım oranı ne kadar yüksek olursa, anayasanın meşruiyeti de o ölçüde artmaktadır³⁷⁵. Halk tarafından anayasa hazırlamak amacıyla seçilen kurucu meclis geleneği, kökeni 1787 tarihli Amerikan Anayasası’ndan almaktadır. Kurucu Meclisler, anayasa yapım sürecinin demokratik bir zeminde gerçekleşmesini sağlamak ve toplumun farklı kesimlerini temsil etmek açısından önem taşır. Anayasa hazırlamakla görevli olan bu meclisler, literatürde iki farklı modelde ele alınmaktadır: Amerikan tipi kurucu meclis ve Fransız tipi kurucu meclisler. Amerikan tipi kurucu meclislerin temel özelliği, sadece anayasa yapmakla sınırlı olmalarıdır; bu meclislerin yasa yapma yetkisi yoktur. Fransız tipi kurucu meclislerin ise hem anayasa yapımı hem de hükümeti denetleme, yasa

³⁷² Tanör, *Osmanlı-Türk...* s. 372.

³⁷³ Soysal, *Dinamik Anayasa...* s, 29-31.

³⁷⁴ Can, a.g.m., s.144.

³⁷⁵ Yıldız Atmaca ve Eray Göç, “Türkiye’de 1960 ve 1980 Kurucu Meclisleri: Demokratik Nitelikleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(28), 2020, s. 1527.

yapma gibi görevleri de vardır. Türkiye’de kurucu meclis uygulaması ilk kez 1961 Anayasası ile gerçekleştirilmiştir. Fransız tipi kurucu meclisine benzer bir yapıya sahip olan bu meclis, 157 Sayılı Kanun ile anayasa yapma yetkisinin yanı sıra TBMM seçimlerine kadar geçecek süre boyunca yasama ve yürütme organlarını denetleme yetkisine de sahip olmuştur³⁷⁶.

1961 Anayasası’nın hazırlanışı için kaleme alınan İstanbul tasarısı, büyük tepkilere neden olmuş Ankara tasarısında ise anayasanın yapımı için halk tarafından seçilmiş bir kurucu meclisin oluşturulması gerektiği belirtilmiştir³⁷⁷. MBK içinde de anayasaya ilişkin tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. MBK’de hazırlanan anayasanın kimin tarafından onaylanacağı tartışması sonucu Alparslan Türkeş, bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıya bilim heyetinden Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hüseyin Nail Kubalı katılmış MBK üyelerinden ise Alparslan Türkeş, Orhan Erkanlı, Muzaffer Özdağ ve Orhan Kabibay katılmıştır. Anayasanın kimin onaylayacağına ilişkin olan toplantıda iki farklı fikir üzerine durulmuştur. Onar ve Velidedeoğlu tarafından savunulan fikir, hazırlanan yeni anayasayı MBK’nin onaylaması iken; Kubalı ve MBK üyelerinin savunduğu fikir ise anayasanın onayı için bir kurucu meclisin oluşturulmasıdır³⁷⁸.

Tartışmalar sonucunda, Ankara Tasarısı’nı hazırlayan grubun da talep ettiği şekilde bir Kurucu Meclis kurulmasına karar verilmiş ve bu doğrultuda gerekli çalışmalar başlamıştır. Turhan Feyzioğlu başkanlığında kurulan komisyon, Kurucu Meclis’in amaçlarını şu şekilde belirlemiştir: “1- Anayasa tasarısını ihtiyaçlara göre gözden geçirmek, 2- Hukuki temeli hazırlamak, 3- Seçim kanunu tasarısını incelemek, 4- Milli birlik ve Milli huzurun daha da kuvvetlenmesini sağlamak” olarak belirlemiştir³⁷⁹. Bu amaçlar doğrultusunda oluşturulan Kurucu Meclis, 16 Aralık 1960 tarihinde Resmî Gazete’de ilan edilmiş ve böylelikle askeri darbenin son sürecine girilmiştir.

³⁷⁶ Atmaca ve Göç, a.g.m., s. 1528.

³⁷⁷ Siyasal Bilgiler Fakültesi *Gerekçeli Anayasa Tasarısı...*, s. 5.

³⁷⁸ Emre Gezer, *Türkiye’de Anayasa Hazırlama Süreçleri (1923-1982)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. 2019, s. 121.

³⁷⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, “Kurucu Meclisin Çalışma Esas ve Gayeleri Açıklandı” 04.11.1960.

157 Sayılı Kanun’la kurulan Kurucu Meclis, Temsilciler Meclisi (TM) ve Milli Birlik Komitesi (MBK) olmak üzere iki kanattan oluşmaktadır³⁸⁰. Türk anayasacılık geleneğinde ilk kez 1961 Anayasası’nın hazırlanış sürecinde tesis edilen bu kurucu meclis, yapısal olarak mesleki temsil (korporatif) sisteme dayandırılmıştır. Temsilciler Meclisi üyeleri, tabloda da gösterildiği üzere mesleki temsile göre belirlenmiştir. Bu sistem, 1921 Anayasası tasarısında da gündeme gelmiş; ancak “mesleki temsilin esnaf gibi sınıfların siyasi acıdan yetersiz mensuplarına ya da yerel nüfuz sahiplerine mecliste etkinlik veremeyeceği” gerekçesiyle reddedilmiştir³⁸¹.

MBK tasfiye edilen 14 üyesi ve 1 vefat eden üye sonrası toplam 23 üye ile doğrudan meclis içinde yer alırken, Temsilciler Meclisi üye seçimi için 158 Sayılı Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu ilan edilmiştir³⁸².

Tablo 2: Temsilciler Meclisi Üye Dağılımı

SEÇECEK YETKİLİ	ÜYE SAYISI
DEVLET BAŞKANI	10
MBK	18
İLLER TEMSİLCİSİ	75
CHP	49
CKMP	25
BAROLAR TEMSİLCİSİ	6
BASIN TEMSİLCİSİ	12
ESKİ MUHABİRLER BİRLİĞİ TEMSİLCİSİ	2
ESNAF TEŞEKKÜLLERİ TEMSİLCİSİ	6
GENÇLİK TEMSİLCİSİ	1
İŞÇİ SENDİKALARI TEMSİLCİSİ	6
ODALAR TEMSİLCİSİ	10
ÖĞRETMEN TEŞEKKÜLLERİ TEMSİLCİSİ	6
TARIM TEŞEKKÜLLERİ TEMSİLCİSİ	6
ÜNİVERSİTE TEMSİLCİSİ	12
YARGI ORGANI TEMSİLCİLERİ	12
TOPLAM	256

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır³⁸³.

TM, Bakanlar Kurulu hariç toplamda 256 üyeye sahiptir. 158 Sayılı Kanun’un 4. Maddesine göre MBK üyesi olmayan Bakanlar da TM üyesidir³⁸⁴.

Temsilciler Meclisi’nin üye dağılımı kanunla belirlenmiş olmakla birlikte, üyelerin seçimini yapacak mercilere MBK tarafından müdahale edilmiştir. Darbenin ilk

³⁸⁰ *Resmî Gazete*, “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı Geçici Kanuna ek Kurucu Meclis Teşkilî» hakkında Kanun”, Sayı: 10.682, 16 Aralık 1960, s. 2766-2770.

³⁸¹ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal...* s. 251.

³⁸² *Resmî Gazete*, “Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu”. 10682 Sayılı. 16.12.1960, s. 2770.

³⁸³ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* s. 369, 2017 eserinden yararlanılarak tablo yazar tarafından hazırlanmıştır.

³⁸⁴ *Resmî Gazete*, “Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu”. 10682 Sayılı. 16.12.1960, s. 2770.

yılında, Yargıtay'daki hakimlerin neredeyse dördte biri, Danıştay üyelerinin ise yarısı MBK tarafından tasfiye edilmiştir. Yargı organlarında yaşanan bu kapsamlı değişiklik, Temsilciler Meclisi'ne gönderilecek Yargıtay temsilcilerini de doğrudan etkilemiştir³⁸⁵. Benzer bir durum üniversiteler için de geçerlidir. MBK, 147 öğretim üyesini görevden alarak yükseköğretim kurumlarında da ciddi bir tasfiyeye gidilmiştir. Bu tasfiyeler, üniversitelerden Temsilciler Meclisi'ne gönderilecek üyelerin belirlenmesinde etkili olmuş ve temsilin niteliğini doğrudan etkilemiştir.

Temsilciler Meclisi'ne siyasi partilerden yalnızca CHP ve CKMP üye göndermiştir. Oysa darbeden önce yapılan son seçimlerde en fazla milletvekiline sahip olan DP temsilcilerinin, yeni anayasa hazırlık sürecinde hiçbir şekilde yer almamış olması dikkat çekicidir³⁸⁶. Darbe sonrasında DP milletvekillerinin tutuklanması ve 29 Eylül 1960 tarihinde partinin kapatılmasıyla birlikte, toplumun önemli bir kesimi temsil edilmemiş; anayasa hazırlıkları ve Temsilciler Meclisi çalışmalarında bu kesimi yansıtan bir darbe bulunmamıştır. Ülkenin geleceği açısından son derece önemli olan anayasa yapım sürecinde, halkın yarısına yakın bir kısmının oyunu almış bir siyasi partinin temsil edilmemesi, anayasanın hem demokratik temsili hem de devamlılığı açısından ciddi bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Nitekim Temsilciler Meclisi'nde yalnızca CHP ve CKMP'nin siyasi parti olarak temsil edilmesi, Kurucu Meclis'te sınırlı bir görüş ve ideolojiye neden olmuştur. Ayrıca Temsilciler Meclisi'ne gönderilecek olan 75 il temsilcisi halk tarafından değil, siyasi partilerin yetkili organları tarafından belirlenmiştir³⁸⁷. Seçilen üyelerin çoğunluğu toplumda orta gelir grubuna mensup CHP'ye yakın isimlerden oluşmuştur. Bu durum, Temsilciler Meclisi'nin toplumun tamamını temsil etmesini zorlaştırmıştır. Öte yandan, darbe öncesi CHP tarafından yayımlanan İlk Hedefler Beyannamesi'nde yer alan reformların büyük ölçüde 1961 Anayasası'na yansması, anayasa hazırlık sürecinde bu partinin etkisinin belirleyici olduğunu göstermektedir.

Görüldüğü üzere Temsilciler Meclisi ağırlıklı olarak mesleki temsile dayanmaktadır. Onar komisyonu, yalnızca mesleki temsilcilerden oluşması talebinde

³⁸⁵ Osman Doğru, *27 Mayıs Rejimi: Bir Darbenin Hukuki Anatomisi*. İmge Kitapevi. Ankara. 1998, s. 99-100.

³⁸⁶ 1957 milletvekili seçimlerinde 610 milletvekilinden 424 DP, 178 CHP, 4 CKMP çıkartmıştır Zürcher, a.g.e., s. 338.

³⁸⁷ Serap Yazıcı, *Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye: Seçkincilikten Toplum Sözleşmesine*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul. 2009, s. 18; Tanör, *Osmanlı-Türk...* s. 370.

bulunmuş ancak Ankara komisyonunun itirazı ile meclise siyasi partilerin de temsil edilmesi kararı alınmıştır³⁸⁸.

Kurucu Meclis içinde en fazla üye sayısına sahip olan taraf Temsilciler Meclisi olmasına rağmen, Meclis içerisinde sayıca az ancak siyasi ağırlık bakımından çok olan MBK etkili taraf olmuştur³⁸⁹. Temsilciler Meclisi ise içinde iki gruba ayrılmıştır: Devletçi grup ve Liberal grup. Ordu psikolojisinin etkili olduğu ve Kemalist düşüncelerin hâkim olduğu Devletçi grup sayıca az olmasına rağmen, ordunun desteği sayesinde Temsilciler Meclisi'nde taleplerini kabul ettirmişlerdir. Buna karşılık, Liberal grup Meclis içinde Devletçi grup kadar etkili olamamış ve düşüncelerini yeterince yansıtamamıştır³⁹⁰. Kurucu meclis içerisinde MBK'nin belirleyici olması Temsilciler Meclisi'nde Devletçi grubun etkinliği, 1961 Anayasası'nın *ulusal uzlaşma* belgesi olmasını önünde engel teşkil etmiştir³⁹¹.

Anayasa tasarısı üzerine görüş bildirmek isteyen üyeler söz alarak düşüncelerini ifade etmiştir. Yapılan konuşmalara genel olarak bakıldığında, anayasanın çoğunlukla övüldüğü; ancak bazı konularda eleştiriler getirildiği görülmektedir. Tasarıya yönelik eleştirilerden bazıları şunlardır: Başlangıç kısmında 27 Mayıs'a atıf yapılarak, ihtilal öncesi ülkenin durumu ve sonrasını anlatan cümleler anayasal bir ifadeye kavuşturulmuştur. Diğer bir eleştiri ise yasama organına ilişkindir. 1961 Anayasası'nda çift meclisin kabul edilip edilmemesi tartışılırken, bu yapının kabul edilmesini isteyenler; tek meclisli yapıda DP'nin her şeye muktedir olduğunu bu nedenle de azınlıkta kalanların haklarının savunulmadığını ve temel hak ve özgürlüklerin kolaylıkla ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Bu sebeple, ikinci cumhuriyet döneminde çift meclisli yapının benimsenmesiyle antidemokratik yapıya son verilmesini talep etmişlerdir³⁹². Öte yandan bu yapıya kuşkuyla yaklaşanlar ise, ikinci meclisin birinci meclisi denetlemesinin yasama sürecini aksatacağı ve kararların alınmasını geciktireceği görüşündedir. Ayrıca ikinci meclis üyelerinin halk tarafından seçilmeden göreve gelecek olmaları nedeniyle yalnızca belli bir grubun temsilcisi olacakları, bu durumun temsil

³⁸⁸ Şimşek, "Çoğulculuk ve Vesayet" ... s. 223

³⁸⁹ Şimşek, "Çoğulculuk ve Vesayet" ... s. 223.

³⁹⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. (3. Baskı). Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 170.

³⁹¹ Tanör, *Osmanlı-Türk*... s, 370.

³⁹² Tunca Özgişi, "Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu" *Türkiyat Mecmuası*, 21(2), 2011, s. 298.

yetkisine ve demokrasi ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle çift meclis sistemine karşı çıkmışlardır³⁹³.

Özetlemek gerekirse Kurucu Meclis; genel oyla seçilmemiş, halkın genelini temsil etmeyen, tek bir siyasi partinin ve atanmışların ağırlıkta olduğu bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla 1961 Anayasası'nın söz konusu şartlarda hazırlanması, anayasanın gerçek bir toplum sözleşmesi olmasını engellemiştir.

Temsilciler Meclisi içinde kurulan Anayasa Komisyonu, İstanbul tasarısını esas metin (etüt metni), Ankara tasarısını ise yardımcı metin olarak kabul etmiştir³⁹⁴. İstanbul tasarısının merkezinde 19. yy. Avrupalı hukukçularının çalışmaları yer alırken, Ankara tasarısında modern siyaset biliminin kavramları öne çıkmıştır. Bu nedenle Ankara tasarısında, siyasi partilere ve yürütme organına karşı kuşkulu bir yaklaşım bulunmamaktadır. Aralarındaki farklılıklara rağmen her iki tasarının ortak noktaları; çoğunluğun mutlak egemenliğine karşı anayasal güvencelere sahip bir demokrasi anlayışının benimsenmesi, laiklik ve hukuk devleti ilkeleridir³⁹⁵. Anayasa Komisyonu, 1946 Fransız Anayasası, 1948 İtalya ve 1949 Batı Almanya Anayasalarını örnek almıştır³⁹⁶. Bu ülkeler, totaliter rejimlerden çıkmış devletlerdir ve bu anayasalarda temel amaç; devleti, özellikle sol ve muhalif gruplar karşısında birçok koruyucu kurumlarla donatmaktadır³⁹⁷. Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan taslak, Temsilciler Meclisi'ne gönderilmiş; burada görüşölüp onaylandıktan sonra MBK'ne gönderilmiştir. MBK'nin bazı hükümlerde değişiklik yapılmasına karar vermesi üzerine, Karma Kurul'da yapılan toplantılarda maddeler oylanarak sonuçlandırılmıştır. 157 Sayılı Kanun'a göre, Kurucu Meclis tarafından kabul edilen anayasa metninin halkoyuna sunulması öngörölmüştür. Bunun doğrultuda seçim çalışmaları başlatılmış ve siyasi partilere, anayasayı doğrudan kötülememek ve içinde bulunulan durumu eleştirmemek şartıyla propaganda yapma izni verilmiştir³⁹⁸. DP çizgisinden gelen Adalet Partisi (AP), bu üstü kapalı kısıtlamaya karşı propagandasını “*hayır da hayır vardır*” şeklinde kelime

³⁹³ Özgişi, a.g.m. s. 298-299.

³⁹⁴ Gözler, *Türk Anayasa Hukukuna*...s.46.

³⁹⁵ Tanör, *Osmanlı-Türk*... s, 372.

³⁹⁶ Giritli, a.g.e., s. 8.

³⁹⁷ İlhan Arsel, *Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*. Yayınevi Belirtilmemiş. Ankara. 1965, s. 138; Aydın ve Taşkın, a.g.e., s. 74.

³⁹⁸ Tanör, *Osmanlı-Türk*... s. 376.; Mete Kaan Kaynar (Ed), *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 34-35.

oyunlarıyla yürütmüştür³⁹⁹. Anayasaya yönelik eleştirilerin yanı sıra anayasa için özel teklifler de gündeme gelmiştir. Bunlar arasında Cumhuriyet Senatosu'nun Atatürk devrimlerini koruma görevi üstlenmesi, "Atatürk" soyadının kimse tarafından kullanılmamasını sağlamak ve Yargıtay ile Devlet Şurası üyelerinden oluşturulacak Yüce Şeref Divanı'nın kurulması istenilmiştir. Bu Divan ile ordunun anayasanın koruyucusu olarak görev yapması düşünülmüştür⁴⁰⁰.

9 Temmuz 1961'de halkoylaması yapılmıştır. Katılım oranı %80'nin üzerinde olmuş ve %61,5 evet, %38,5 hayır oyu çıkmıştır⁴⁰¹. Halkoylaması öncesi propagandaya izin verilmesi, serbest seçim yapılması olumlu gelişmeler olsa da anayasanın hazırlanış sürecinde toplumun çoğunluğuna hitap eden DP'nin temsil edilmemesi, ulusal uzlaşıdan uzak bir anayasanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Halkoylamasına katılım ve oy oranlarının dağılımı da bu durumu teyit etmektedir.

1961 Anayasası, şüphesiz 27 Mayıs darbesinin bir ürünüdür⁴⁰². Bu anayasanın temel amacı, darbeyi yapan askeri kanat ve onları destekleyen⁴⁰³ kesimler tarafından, 1950-1960 yılları arasında bozulduğu düşünülen ideolojik yapının Kemalist ideolojiye uygun şekilde yeniden inşa edilmesidir⁴⁰⁴. Bu doğrultuda, 1961 Anayasası'nın resmî ideolojisi Kemalizm; temel felsefesi ise "Atatürk ilke ve inkılapları içinde temel hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi ve güvence altına alınmasıdır"⁴⁰⁵. Bu felsefeye sahip olan 1961 Anayasası, toplumun kendine özgü nitelik ve ihtiyaçlarının dikkate alındığı bir demokratik sistem yerine, resmî ideoloji ile sınırlı demokratik bir yapı kurmayı amaçlamıştır⁴⁰⁶.

Anayasanın darbe ortamında hazırlanmış olması, dönemin şartlarını ve egemen zihniyeti yansıtmaktadır. DP'ye olan öfke ve tekrar böyle bir yönetimin yaşanmaması için yapılan uygulamalar 1961 Anayasası'nın oluşum sürecinde etkili olan önemli faktörlerdendir. Anayasanın ideolojisini toplum değil darbeyi gerçekleştiren "zinde

³⁹⁹ Tuğrul Otaç, "Adalet Partisi'nin Anayasa Eleştirileri ve 1971 Anayasa Değişikliklerinde Yürütmenin Güçlendirilmesi" Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı) s. 67.

⁴⁰⁰ Yasemin Doğaner, *27 Mayıs İhtilali ve Kurucu Meclis*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılaplar Enstitüsü. 1996, s. 121.

⁴⁰¹ Tanör, *Osmanlı-Türk*... s, 377.

⁴⁰² Soysal, *100 Soruda Anayasanın*... a.g.e., s. 63

⁴⁰³ Aydınlar, akademisyen ve bürokratlar.

⁴⁰⁴ Şimşek, *İdeolojik Aygıt Olarak*... s, 204.

⁴⁰⁵ Aldıkaçtı, a.g.e., s. 168.

⁴⁰⁶ Şimşek, *İdeolojik Aygıt Olarak*... s, 229.

kuvvetler”⁴⁰⁷ şekillendirmiştir. Bu zinde kuvvetler, on yıl boyunca halk tarafından büyük çoğunlukla seçilen DP karşısında değer kaybeden askeri ve sivil bürokratlardan oluşmaktadır⁴⁰⁸. Yeni anayasayı hazırlayan kurucu iktidar da bu zinde kuvvetlerin himayesi altında faaliyet göstermiştir. Bu bağlamda hazırlanan anayasanın temel amacı, DP benzeri bir siyasal partinin yeniden iktidara gelip egemenlik yetkilerini tek başına kullanmasını engellemektir. Bu nedenle, 1961 Anayasası’nın en belirgin özelliği “tepki anayasası” olmasıdır⁴⁰⁹. 1961 Anayasası, hem 1950-1960 yılları arasında iktidar olan DP’ye hem de 1924 Anayasası’na karşı tepki olarak hazırlanmıştır.

Dönemin önemli dergilerinden olan Forum dergisinde ve CHP'nin DP iktidarına karşı eleştirilerinde öne çıkan hususlarla ilgili olarak 1961 Anayasası’nda özel düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Bunun en iyi kanıtı CHP’nin İlk Hedefler Beyannamesi’dir. 1959’da yayınlanan bildiride yer alan hususlar, 1961 Anayasası’nda yer almıştır. CHP kurultayında sunulan beyannamedeki düzenlemelerin ülkenin anayasasında yer alması anayasa hazırlık sürecinde CHP etkisinin yoğun olduğu anlamına gelmektedir. On yıllık DP döneminde CHP, DP’yi anayasayı ihlal ettiği, ekonomiyi yönetemediği, Atatürk’ün inkılaplarını hiçe saydığı (özellikle laiklik), radyoyu tekelleştirdiği, üniversitelerin özerkliğini hiçe saydığına ilişkin konularda eleştirmiştir. Bu eleştiriler, 1961 Anayasası’nda özel olarak ele alınmış ve yeni düzenlemeler getirilmiştir. Böylelikle 1950-1960 dönemindeki gibi bir yönetimin tekrar yaşanmaması adına o dönemin tecrübelerine dayanan reformlarla 1961 Anayasası hazırlanmıştır.

1961 Anayasası “İkinci Cumhuriyet”in bir ürünüdür. Bu kavram temelde Fransa’daki siyasal sistemden esinlenerek ortaya atılmıştır. Cemal Gürsel, MBK’de yaptığı bir konuşmada şu sözleriyle bu benzetmesi açıkça dile getirmiştir. “Biliyorsunuz, Fransa’da, Beşinci Cumhuriyet kurulmuştur. Her değişiklikten sonra Cumhuriyetlere birinci, ikinci denmiştir...”⁴¹⁰. Fransa’da siyasal sistemin değişmesiyle birlikte cumhuriyetlerin numaralandırılması gibi, Türkiye’de de DP yönetimi sonrasında yapılan 27 Mayıs Darbesi, 1950-1960 yılları arasında demokrasiden uzaklaştığı ve Atatürk ilkelerinin ihlal edildiği bir dönemin sona erdiği anlamına gelmiştir. Bu bağlamda darbe sonrası dönemin; demokratik, hukuk devleti esaslarına dayanan yeniden

⁴⁰⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk...* s. 370.

⁴⁰⁸ Şimşek, a.g.m., s. 225.

⁴⁰⁹ Aldıkaçtı, a.g.e., s. 170.; Şükrü Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, (2. Baskı). İz Yayıncılık. İstanbul. 1997, s. 142.

⁴¹⁰ TBMM, Kurucu Meclis Tutanakları, MBK Genel Kurul Toplantısı. 81. Birleşim. 9 Mayıs 1961, s. 6.

Atatürk ilkelerine bağlı yeni bir dönemin başlangıcı olduğu ve cumhuriyetin yeniden tesis edildiği iddia edilmiştir. Yine Cemal Gürsel, “*Demokrat Parti idarecilerinin pespaye hareketleri ile Birinci Cumhuriyet sona ermiştir...*”⁴¹¹ sözleriyle de İkinci Cumhuriyet’e geçişin gerekçesini açıklamıştır. İkinci Cumhuriyet kavramı, 1960 sonrası Türk siyasal hayatını kapsamaktadır. 27 Mayıs Darbesi’nin baş aktörü olan Cemal Gürsel, 1961 yılını İkinci Cumhuriyet’in kuruluş yılı olarak ilan etmiştir⁴¹². Anayasayı hazırlayan zihniyet, DP’nin keyfi yönetimi ve anayasaya aykırı uygulamalarını bir darbeye sonlandırdıklarını, böylece cumhuriyetin darbe yapanlar sayesinde yeniden kurulduğunu savunmuştur. Bu nedenle darbe sonrası dönem “*ikinci cumhuriyet*” olarak adlandırılmıştır.

Anayasacılık hareketinin başladığı günden bu yana anayasaların temel amacı, “siyasal iktidarı sınırlamak” olmuştur. Bu amacın gerçekleşmesinde en etkili yol, siyasal iktidarın yetkilerinin devletin temel üç organı olan yasama-yürütme-yargı arasında paylaştırılması; yani kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmesidir. Bu organlar arasında kurulan denge-fren mekanizması, her birini diğerini denetlemesiyle işlev kazanır⁴¹³. 1961 Anayasası, yasama ve yargıyı “yetki”, yürütmeyi “görev” olarak düzenlemiştir. Bu ayrımın temelinde, yürütme organına duyulan güvensizlik yatmaktadır; dolayısıyla devlet ve hükümetin birbirinden ayrılması amaçlanmıştır.

İktidarı sınırlamada temel argümanlardan olan kuvvetler ayrılığı ilkesini benimseyen 1961 Anayasası’na göre parlamento iki kanattan oluşmaktadır. Yasamanın düalist yapıda olmasını sağlayan ve CHP’nin 1950-1960 arası dönemde ısrar ettiği ve 1959 İlk Hedefler Beyannamesi’nde yer alan çift meclis sistemi⁴¹⁴ 1961 Anayasası ile siyasal hayata girmiştir. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu’ndan oluşan parlamentoda; Millet Meclisi doğrudan halk tarafından seçilen 450 milletvekilinden oluşurken Cumhuriyet Senatosu 150’si halk tarafından seçilen 15’i Cumhurbaşkanı tarafından atanan ve son olarak MBK ve eski Cumhurbaşkanı tarafından oluşan üyelerden oluşmaktaydı. Cumhuriyet Senatosu, halk tarafından seçilmişlere karşı demokratik

⁴¹¹ TBMM, Kurucu Meclis Tutanakları, a.g.e., s. 6.

⁴¹² *Cumhuriyet Gazetesi* “Cemal Gürsel 1961’i İkinci Cumhuriyetin Kuruluş Yılı Olarak İlan Etti” 01.01.1961.

⁴¹³ Özbudun, a.g.e., s. 18-19.

⁴¹⁴ Tuğluoğlu, a.g.m., s. 297.

işleyişi sekteye uğratan vesayetçi bir yapıya sahipti. Üye sayısı olarak Millet Meclisi çoğunluğa sahipken MBK siyasi ağırlık olarak ön plandadır⁴¹⁵.

Çift meclis sistemi, CHP tarafından DP döneminde sürekli gündeme getirilmiştir. 1950-1960 arası anayasal tartışmalarda dönemin hukukçuları, çift meclisli bir sistemin demokrasiyi güçlendireceğini savunmuşlardır. Hatta bazı kesimler, halk tarafından seçilenlerin yeterli bilgi ve donanımına sahip olmadığını ileri sürerek, aristokratik bir yapının gerekliliğini dile getirmiştir⁴¹⁶. Darbe sonrası anayasa hazırlıklarında büyük rol oynayan CHP, demokratik yaşama geçildiğinde tekrar azınlıkta kalacağını öngerek, yasama çoğunluğunun iktidarı tek başına belirlemesini önlemek amacıyla sözde demokratik bir hukuk devleti inşa etmiştir⁴¹⁷. Bu bağlamda, 1961 Anayasası çoğunluğa ve siyasi partilere güvensizlik temelinde hazırlanmış ve halk tarafından seçilen Millet Meclisi'ni denetleyecek bir fren mekanizması oluşturmuştur.

1924 Anayasası'nda cumhurbaşkanının Meclis içinden seçilmesi, yürütmenin başındaki kişinin parlamentoda çoğunluğu elinde bulunduran partiye yakın olmasına neden olmuştur. Bu durum, cumhurbaşkanının tarafsızlığını zedeleyen bir etki yaratmıştır. Ayrıca, anayasa cumhurbaşkanına bazı yetkileri açıkça vermemiş olsa da şeflik sistemi aracılığıyla bu yetkiler fiilen kullanılmıştır. Parti-devlet bütünleşmesiyle birlikte cumhurbaşkanının tarafsızlığı tamamen ortadan kalkmıştır. 1946-1960 yılları arasında anayasal bir sorun olarak sıkça tartışılan ve CHP'nin İlk Hedefeler Beyannamesi'nde yer alan "tarafsız cumhurbaşkanlığı" sorunu, Kurucu Meclis'te CHP'nin etkisiyle 1961 Anayasası'nda düzenlenmiştir. Bu doğrultuda cumhurbaşkanı, tarafsız ve sorumsuz kanat olarak inşa etmiştir. Tarafsızlığın sağlanması amacıyla, parlamento tarafından seçilen cumhurbaşkanının hem partisiyle hem de Meclisle ilişkisi kesilmiştir⁴¹⁸. Görev süresi yasamadan daha uzun tutulmuş olan cumhurbaşkanı parlamentodaki çoğunluktan bağımsızlaştırılmaya çalışılmıştır⁴¹⁹.

Yürütme içinde yapılan bir diğer reform ise özerk kurumlardır. Üniversite ve radyo, 1961 Anayasası'nda özerk kurum olarak düzenlenmiştir. Bu kurumlar, önceki

⁴¹⁵ Gözler, a.g.e., s. 48.

⁴¹⁶ Şimşek, *İdeolojik Aygıt Olarak...* s, 230.

⁴¹⁷ Şimşek, *İdeolojik Aygıt Olarak...* s, 230.

⁴¹⁸ 1961 Anayasası 95.md. "Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisince, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış kendi üyeleri arasından, üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile gizli oyla yedi yıllık bir süre için seçilir; ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla yetinilir. Bir kimse arka arkaya iki defa Cumhurbaşkanı seçilemez. Cumhurbaşkanı seçilenin partisi ile ilişkisi kesilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği sıfatı sona erer."

⁴¹⁹ Şimşek, *İdeolojik Aygıt Olarak...* s, 245.

dönemde iktidarın müdahalesine uğramıştır. 1961 Anayasası'nda bu kurumlara idari, akademik özerklik tanınarak, atanmışların seçilenlerden üstünlüğü ilkesi doğrultusunda iktidarın bu alanlara müdahalesi sınırlandırılmıştır. Ancak zamanla yürütmenin alanının daraltılması, idari işleyişte aksamalara yol açmış ve bu durum krizlerin yaşamasına neden olmuştur.

1961 Anayasası, güçlü bir yasama yapısına karşılık, yürütmenin etkinliğini sınırlayabilecek bir vesayet kurumu olarak Anayasa Mahkemesi'ni oluşturmuştur⁴²⁰. Bu kurum, 1950-1960 yılları arasında muhalefette olan CHP tarafından, iktidarın anayasaya aykırı kanunlar çıkardığı gerekçesiyle gündeme getirilmiştir. Ayrıca CHP'nin İlk Hedefler Beyannamesi'nde anayasa mahkemesinin kurulacağına ilişkin hüküm yer almaktadır⁴²¹. Darbe sonrası vesayetçi kurumların başında olan Anayasa Mahkemesi, dört üyesini Yargıtay, üç Danıştay, bir Sayıştay, üç Millet Meclisi, iki Cumhuriyet Senatosu, iki Cumhurbaşkanı tarafından seçilmek üzere toplamda 15 asıl üyeden oluşmaktadır. AYM, yasama organına karşı fren-denge mekanizması olarak kurulmuştur. Bu nedenle AYM'nin görevi; kanunları ve içtüzükleri anayasaya uygunluğunu denetlemektir⁴²². Ancak uygulamada daha çok kurucu zihniyetin görüşleri doğrultusunda kararlar vermiştir. Bu açıdan çok eleştirilmiştir. O dönemde verilen kararlar doğrultusunda düşünce hürriyeti başta olmak üzere pek çok temel ve özgürlükleri sınırlandırmıştır⁴²³.

1950-1960 yılları arasındaki gibi bir dönemin yaşanmaması için bir siyasal partinin mecliste sayıca üstün olması engellenmiştir. Bu da 1946-1960 yılları arasındaki seçimlerde kullanılmış çoğunluk sistemi yerine nispi temsil sistemine geçilerek yapılmıştır. DP'nin muhalefette olduğu 1946-1950 arasında seçim kanunu değişikliği sık sık DP tarafından gündeme gelmiş ancak iktidar tarafından kabul edilmemiştir. O dönemin CHP milletvekilleri nispi temsil sistemi hakkında yönetimi aksattığını, koalisyona yol açtığından bahsetmiştir. 1950 değişikliklerinde CHP'nin kendi çıkarı için çoğunluk sistemi ile devam eden seçim sistemi 1961 Anayasası ile değişmiştir. Ayrıca 1959 CHP İlk Hedefler Beyannamesinde yer alan nispi temsil sistemi 1961 Anayasası'nda da yer almıştır. Bu sistem sayesinde meclis içinde muhalefet partileri,

⁴²⁰ Zürcher, a.g.e., s. 356.

⁴²¹ Tuğluoğlu, a.g.m., s. 297.

⁴²² Ergun Özbudun "Türkiye'de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri". *Liberal Düşünce Dergisi*, (68), 2012, s. 8.

⁴²³ Fatih Özkul, "1961 Anayasası'nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi". *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(25), 2023, s.49.

küçük partiler ve bağımsız adaylar da temsil hakkı bulabilecektir⁴²⁴. Böylelikle tek bir partinin meclis içinde tek başına çoğunluk kazanması zorlaştırılmıştır. Nispi temsil sistemi küçük partilerin bile temsil hakkı olan bir sistem olmasının yanında hükümetin kurulmasını zorlaştıran bir sistemdir. Bu ise anayasayı hazırlayanlar için olumsuz bir durum olarak görülmemiştir⁴²⁵. Nispi temsil sistemi sayesinde DP dönemindeki muhalefet partileri (örneğin CHP) seçimi kazanıp tek başına ya da koalisyon kurarak iktidara geldiğinde egemenlik yetkisini anayasada yer alan vesayetçi kurumların desteğiyle kullanacaktır⁴²⁶. Ancak, Meclis çoğunluğunun yönetimini engellemek, DP gibi bir partinin yeniden iktidara gelmesini önlemek açısından tek başına yeterli görülmemiştir. Bu nedenle, olası bir durumda benzer bir iktidarın başa geçmesi halinde, iktidarın alanını daraltmak amacıyla kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğü ilkelerinden vazgeçilmiştir.

1961 Anayasası, çoğunlukçu demokrasiden çoğulcu demokrasi anlayışına geçiş yapmıştır. Temel amaç iktidara çoğunluğun seçimiyle gelen yönetim yerine asker ve sivil bürokratları yönetimde tekrar etkin hale getirmektir⁴²⁷. 1961 Anayasası, 1924 Anayasası'nda çoğunlukçu demokrasi ilkesinin etkisiyle ülkede yapılan devrimler siyasal iktidara karşı yeterince korunamamış ve bu doğrultuda çoğunlukçu demokrasi sayesinde başa gelen iktidarın resmî ideolojiye uzak politikalar üretmesi nedeniyle çoğulcu demokrasiye geçilmiştir⁴²⁸. 1961 Anayasası'nda benimsenen çoğulcu demokrasinin amacı resmî ideolojinin sınırlarını aşmadan siyasi partilerin yasama organında faaliyet yürütmeleri hedeflenmiştir⁴²⁹.

1924 Anayasası, egemenlik hakkını millete ve kullanımını da TBMM'ye vermiştir⁴³⁰. 1961 Anayasası'nda ise *“millet, egemenliğini, anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır”*⁴³¹ maddesiyle egemenlik anayasayla oluşturulan organlar arasında paylaştırılmıştır⁴³². 1924 Anayasası'nda siyasal iktidarların yetkilerini sınırlandırmaktan kaçınılırken bu durum 1961 Anayasası'nda tam tersine siyasal iktidarın egemenlik hakkının sınırlandırılması üzerine ilerlemiştir.

⁴²⁴ Koçak, 27 Mayıs 'ın... a.g.e., s. 172.

⁴²⁵ Koçak, 27 Mayıs 'ın... a.g.e., s. 173.

⁴²⁶ Koçak, 27 Mayıs 'ın... a.g.e., s. 178.

⁴²⁷ Karatepe, a.g.e., s. 203

⁴²⁸ Kili, a.g.e., s. 28.

⁴²⁹ Aldıkaçtı, a.g.e., s. 172.

⁴³⁰ 1924 Anayasası, 3-4. Madde.

⁴³¹ 1961 Anayasası 4.md

⁴³² Karatepe, a.g.e., s. 216.

1924 Anayasası kuvvetler birliğini benimseme amacı ülkede yapılacak olan devrimlerin gerçekleştirilmesidir. Siyasi iktidarın yetkisini sınırlandırıp dengelemek yerine tüm gücü bir meclis altında toplanması hedeflenmiştir. Buna karşın 1961 Anayasası kuvvetler ayrılığını benimsemiştir. Siyasi iktidarın egemenlik hakkını kuvvetler arasında paylaştırarak gücü tek elde toplanmasını engellemiştir. 1961 Anayasası'nın amacının oluşturduğu devlet yapılanmasına bakıldığında; DP gibi bir iktidarın tekrar başa gelmesini engellemek veya gelmesi durumun da yasama-yürütme-yargı alanlarındaki iktidarın yetki alanlarını sınırlamak olduğu ileri sürülebilir.

Ayrıca 1961 Anayasası, temel hak ve özgürlüklere ilişkin oldukça geniş düzenlemeler yapmıştır. Bunun yanında cumhuriyetin niteliklerini ön plana çıkartmış ve böylelikle iktidarın bu alanlara müdahalesini en aza indirmeyi amaçlamıştır. 1961 Anayasası'nın başlangıç kısmında “*Atatürk inkılaplarına bağlı*” kalınacağına ilişkin bir ibare yer almaktadır. Ancak Atatürk döneminde hazırlanmış olan 1924 Anayasası'nı yetersiz bularak kaldırmış ve 1924 Anayasası'nın felsefesinin tam tersi felsefeye sahip 1961 Anayasası'nın hazırlanması başlangıç kısmındaki ibarenin ne kadar tutarsız olduğunun en açık göstergesidir.

İstanbul tasarısının ve Kurucu Meclis'in özenle üzerinde durdukları konu tek başına siyasal bir partinin iktidara gelmesidir. Bunu önlemek için tek başına iktidara gelme yolları tıkmak ve iktidarın alanını kısıtlamaktır. Bu nedenle de kuvvetler ayrılığı ile iktidarın alanını bölmek istenmiştir⁴³³.

Siyasal iktidarın yürütme organında yetkilerini daraltmak için o zamana kadar Türk anayasa geleneğinde olmayan özerk statülü kurumları ortaya çıkarmıştır. Devlet teşkilatlanması içinde özerkliği, siyasal iktidarın müdahale edemediği ya da etkisinin sınırlı olduğu alan olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Tepki anayasası olan 1961 Anayasası, üniversite ve radyoyu önceki döneme tepki olarak anayasa da düzenlemiştir. “*Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, Üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılamazlar*” (120.md) ve “*Her türlü radyo ve televizyon yayımları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır*” (121.md)⁴³⁴. Bu hükümleri içeren 1961 Anayasası, 1950-1960 yılları arası dönemde yaşanan olaylara tepki olarak yapılmıştır. Seçilen iktidarın bu kurumlara müdahalesini

⁴³³ Koçak, 27 Mayıs 'ın... a.g.e., s. 183.

⁴³⁴ 1961 Anayasası 120/3-121/2.

engellemek için özerklik tanınmış ve böylelikle siyasal iktidarın alanı daraltılmıştır⁴³⁵. Anayasa da yer alan özerk kurumlar üniversite ve radyodur. Bu iki kurum anayasal sorunu olarak 1946-1960 arasında sürekli gündeme gelmiştir. Bu iki kuruma akademik, idari olarak özerklik tanınarak yürütme organının müdahalesi engellenmeye çalışılmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda yürütmenin alanının fazlaca daraltılmasından kaynaklı olarak idari işler yürütülemez olmuş ve bu durum krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. 1960 öncesi döneme tepki olarak anayasa da yer alan üniversite ve radyo siyasal iktidarın alanını daraltmıştır.

Yukarıda belirtilen tüm hususlardan da anlaşıldığı üzere 1961 Anayasası'nın temel felsefesi iktidarın, çoğunluğa sahip bir partinin elinde olması ve meclisin bu parti hakimiyetinde olup bir zümrenin mutlakiyetine dönüşmesini engellemek adına devlet ve idare teşkilatını bu noktalara göre tesis etmektir. Bu amaç uğruna temelden başlayarak parlamento içinde irili ufaklı partilerin yer alması için nispi temsil sistemini benimser. Aynı zamanda parlamento içinde bir hakimiyet söz konusu olduğunda bu duruma karşıda Cumhuriyet Senatosu devreye girmekte ve kanunların uygunluğunu denetlemek adına Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Anayasa, yürütme organının gücünü zayıflatmak adına üniversite ve radyoya (ileride TRT) özerklik vererek parlamentodan ve iktidardan gelebilecek müdahaleleri engellemek istemiştir. Böylelikle bu kurumlara partiler üstü bir kişilik vermiştir. Siyasal iktidarın yasama alanındaki suistimalini önlemek adına geniş bir temel hak ve özgürlükler tanımış ve bu hakların korunması işlevini de anayasa mahkemesine bırakmıştır. Siyasal iktidarın sınırlarını hatırlatmak içinde MGK sivil iktidarın üzerinde sürekli gölge olarak dolaşmıştır. Görüldüğü üzere 1961 Anayasası vesayetçi bir sistem kurmuştur.

Kısaca 27 Mayıs 1960 Darbesi ile askeri ve sivil bürokrasinin güçlendirildiği, toplumun çoğunluğu tarafından seçilen iktidara duyulan güvensizlik nedeniyle yetkilerini sınırlayan 1961 Anayasası, seçilmişlerin üstünde atanmışların olduğu bir sistem kurmuştur. 1961 Anayasası'nı hazırlayan kurucu zihniyetin amaçlarından olan, devlet ile hükümeti ayırma düşüncesi hakimdir. Getirilen her kurum ve uygulamalar bu düşünce üzerine inşa edilerek siyasal iktidardan ve siyasal iktidar tarafından oluşturulmuş hükümetten daha üstün devletin olduğu vurgulanmıştır.

⁴³⁵ Koçak, *27 Mayıs 'ın...* a.g.e., s. 184.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1961 ANAYASASI'NDA ÖZERK STATÜLÜ KURUMLAR (KURULUŞLAR)

1961 Anayasası, önceki döneme karşı duyulan tepki sonucu ortaya çıkmış bir anayasadır. Bu özelliği anayasa da yer alan neredeyse bütün düzenlemelerde görmek mümkündür. Bunun temel nedenleri de 1924 Anayasası ve 1950-1960 arası DP döneminde yaşanan siyasi, yasal ve anayasal sorunlardan kaynaklıdır. DP döneminde devletçi elit olarak tanımlanan CHP ve partiye yakın aydın bürokratların gücü iktidar tarafından azaltılmış bunun yerine ise seçilmişlerin gücü, Meclisteki çoğunluğun milli iradeyi temsil ettiği düşüncesiyle, artırılmaya çalışılmıştır. Güç kaybeden devletçi elitler eski günlerine tekrar ulaşmak için iktidara karşı tutumlar sergilemiş ve yapılan 27 Mayıs Darbesini de desteklemişlerdir. 1961 Anayasası da bu zihniyetle hazırlanmış bir metindir: Seçilmişlerin üstünde atanmış bürokratların bulunduğu bir düzen kurmak, siyasal iktidarın alanını çeşitli uygulama ve reformlarla sınırlamaktır.

Bu çalışmanın ana konusu olan özerk kurumlar ise söz konusu bu amaç doğrultusunda düzenlenmiştir. Bu bölümde ilk olarak özerklik kavramı ve bazı ülke anayasalarında özerk statülü kurumlar ile ilgili düzenlemelere kısaca değinilecektir. Özerk statülü kurumların 1961 Anayasası'nın temel felsefesi bağlamında nasıl yer aldığı üzerinde durulduktan sonra 1971 yılına kadar geçen süre zarfında söz konusu kurumlarla ilgili Türkiye'deki tartışmalar ve anayasa değişiklikleri değerlendirilecektir.

1. ÖZERKLİK VE ÖZERK STATÜLÜ KURUMLAR: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Osmanlıcada “muhtar” kelimesinden türeyen “*muhtariyet*” kavramı günümüzde “özerklik” olarak karşılık bulmaktadır. Muhtariyet, “*kendi kendine davranabilme, kendi iradesine ve idaresine sahip olma*” anlamlarına gelmektedir⁴³⁶. Siyasal açıdan ise özerklik, “*üniter ya da federal devlet içinde, bölgelerin ya da kamu kurumlarının belli sınırlar içinde siyasal ya da yönetsel olarak kendi kararını alması ve uygulaması serbestliği*”⁴³⁷ olarak tanımlanmaktadır. Özerklik, kendi kendine yeterlilik ve idarede serbestlik anlamında da kullanılmaktadır; ancak özerklik bağımsızlık ya da dokunulmazlık değildir⁴³⁸.

⁴³⁶ Mustafa N. Özön, *Küçük Osmanlıca Türkçe Sözlük* (4. Baskı). İnkılap Kitapevi İstanbul, 1988, s. 526.

⁴³⁷ Erhan Arda (Ed), *Sosyal Bilimler El Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003, s. 478.

⁴³⁸ Bilal Eryılmaz, *Kamu Yönetimi*. 9. Baskı. Umuttepe Yayınları. Kocaeli, 2016, s.117.

Tanımdan da anlaşıldığı üzere özerklik, siyasi ve idari olarak iki çeşidi olan bir kavramdır. *Siyasi özerklik*, bir ülkede belli coğrafi alanlara bölünmesiyle bu alanların belli ölçüye kadar yasama, yürütme ve yargı gücünün bulunmasına siyasi özerklik denilmektedir. Federal yapılı devletlerde federe devletler siyasi özerkliğe sahiptir⁴³⁹. Bu yapıya sahip ülkelerin anayasaları bir nevi sözleşme niteliğinde olmakta ve özerk birimlerin kendi rızaları olmaksızın özerkliğe ilişkin bir düzenleme gerçekleştirilememektedir.⁴⁴⁰ Bu özerklik çeşidinin en tipik örneği de ABD'dir.

Bir diğer özerklik çeşidi de *idari özerkliktir*. Bu özerklik ile idari teşkilatlanma içinde yer alan yerel idarelere tanınan özerklik anlatılmak istenmektedir. Bu tür bir özerklik tanınan idareler/kuruluşlar belli bir ölçüye kadar kendi işlerini yürütebilmeleri için kendi organlarını oluşturarak karar alabilme yetkilerine sahiptirler⁴⁴¹. Yerel yönetimler ve hizmet yerinden yönetim kuruluşlarının hiyerarşiye bağlı olmaksızın kendi kararlarını alabilme yetkisine sahiptir. Kamu yönetiminde bu “özerklik ilkesi” gereği özerk kurumlar, hiyerarşik denetime tabi değildirler⁴⁴². Bu kuruluşlar kanunla belirlenerek idari ve mali yönden özerk olabilir ve yönetimini kendi organları vasıtasıyla yapabilir ve personellerini belirleyebilir. İdari özerklik, anayasa ya da kanun yoluyla doğar ve yer yerinden ve hizmet yerinden yönetim kurumları olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu kurumların; tüzel kişilik sahibi olma, seçim yoluyla kendi karar organını belirleme ve mal varlığına sahip olmaları gibi ortak özellikleri vardır⁴⁴³.

Literatürde bağımsız idari otoriteler, düzenleyici ve denetleyici kurumlar olarak da geçen özerk kurumlar, tarihsel olarak bakıldığında ilk kez 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında ABD'de ortaya çıkmıştır⁴⁴⁴. Söz konusu kurumların sayısı, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası, giderek artmaya başlamış ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası bu kurumların önemi azalmıştır. Özerk statülü kurumlar dünyada tekrar 1960'lı yıllarda önem kazanmış ve 1980'lilerde daha da önemli hale gelmiştir⁴⁴⁵. Dünya üzerinde giderek sayısı artan bu kurumlar, devletin merkezi yönetiminden ayrı olarak faaliyet yürüten ve kendi görev ve yetki alanında yönetim organları vasıtasıyla karar alıp uygulayabilen kurumlardır. Bir başka ifadeyle bu kurumlar, kendilerine ait

⁴³⁹ Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları I*. İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 487.

⁴⁴⁰ Onar, a.g.e., s. 487.

⁴⁴¹ Onar, a.g.e., s. 487.

⁴⁴² Eryılmaz, a.g.e., s. 114.

⁴⁴³ Eryılmaz, a.g.e., s. 117.

⁴⁴⁴ Ali İhsan Karacan, “Özerk Kurumların Özerkliği” *Rekabet Dergisi*, 8(7). 2001. s. 3; Gülseba Bahrn, “Özerk Kurumları Hakkında Rapor”. *Sayıştay Dergisi*, 46 (47), 2002. s.113.

⁴⁴⁵ Karacan, a.g.m., s. 3.

sorumluluklarını yerine getirirken kendi kararlarını alabilme yetkisine sahip kamu tüzel kişileridir⁴⁴⁶. Kurumlara tanınan özerklik aslında söz konusu kurumların siyasi iktidardan gelebilecek baskıları engelleyerek tarafsız ve objektif şekilde görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmek ve kendi alanlarında uzmanlaşarak daha etkin ve verimli çalışmalar yapmasına imkân sağlamak amacıyla verilmektedir⁴⁴⁷.

Özerk statülü kurumlar, kanunla belirlenen, kendi karar organlarıncı kararlarını alabilen merkezi yönetimden mali ve idari özerkliğe sahip kurumlardır. İdari ve mali yönden merkezi yönetime tabi olmaması kurumların politikacıların müdahalesini önlemekte ve işleyişini tarafsızca sürmesini sağlamaktadır. Özerk statülü kurumların ortaya çıkış nedenleri arasında; belirli bir konu üzerinde uzmanlaşma ihtiyacı, siyasi iktidarların kendi yönetimlerine ilişkin müdahalesini engellemek ve bu doğrultuda daha etkin ve verimli kamu hizmeti sağlamak gibi hususlar sayılabilir⁴⁴⁸.

1.1. DÜNYA VE TÜRK ANAYASALARINDA ÖZERK KURUMLAR

Birçok ülkenin anayasalarına dahil edilen “özerklik” yukarıda da anlatıldığı üzere siyasi ve idari olarak ayrılmaktadır. Genel manada burada özerk kurumlara sahip olan ülkelere yer verilecek olup özellikle idari özerkliğe sahip olanlar daha ön planda tutulacaktır. Dünyada ilk kez 1889 yılında ABD’de kurulan özerk statülü kurumlar, zamanla hem ABD’de hem de diğer ülkelerde sayıları artarak yaygınlaşmışlardır. Bu kurumların temel kuruluş amacı, kamusal faaliyette bulunan kurumlar üzerinde baskı oluşturan yürütme organının gücünü zayıflatmaktır. Günümüzde ABD’de elliye aşkın özerk kurum faaliyetlerine devam etmektedir ancak bu kurumlara ilişkin ABD anayasasında herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Özel kanunla kurulan ve tam manasıyla bağımsız tüzel kişiliği olmayan bu kurumlar yürütmeye karşı bağımsızdırlar⁴⁴⁹. ABD’nin ardından Avrupa kıtasında yayılmaya başlayan özerk kurumlar günümüzde pek çok ülkede yer almaktadır. Federal sisteme sahip olan ABD’de bu kurumlar yasama, yürütme ve yargıdan ayrı olarak adeta dördüncü erk olarak kabul edilmişken; Fransa gibi üniter yapıya sahip bir ülkede yürütme içerisinde bir birim olarak kabul edilmiştir⁴⁵⁰. Fransa’da yürütme içinde faaliyet gösteren özerk

⁴⁴⁶ Bahran, a.g.m., s. 114.

⁴⁴⁷ Bahran, a.g.m., s. 114.

⁴⁴⁸ Ethem. E. Atay. “Bağımsız Otorite İdari ve Türkiye Uygulaması”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 2006. S. 261; Önder Perçin, “Bağımsız Otoriter İdareler”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2 (1), (2016). S. 333-334.

⁴⁴⁹ Bahran, a.g.m., s. 117.

⁴⁵⁰ Ulusoy, a.g.m., s. 4.

kurumlar, Başbakan ya da bir bakana bağlıdır ve tüzel kişilikleri yoktur⁴⁵¹. Fransa’da, 1947 yılında kurulan *Radiodiffusion et Télévision Française* (Fransa Radyo ve Televizyon) başlayan yayın hayatına 1964 yılında “sınai ve ticari kuruluşu niteliğindeki” *Office de Radiodiffusion- Télévision Française* (Fransız Radyo-Televizyon Ofisi) 64-621 sayılı yasa ile devletten bağımsız bir kuruluş ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır⁴⁵². Daha sonraki yıllarda ise 1989 yılındaki yasa değişikliği ile bağımsız otorite haline gelen *Radyo ve Televizyon Yayın Konseyi* adlı bu kurum; kamu radyo ve televizyon genel müdürü seçiminde aday göstermekte, Fransa’da radyo ve televizyon yayınlarını denetlemekte, yayınların yeterince çoğulcu politik söyleme olanak tanınmasını sağlayacak şekilde dengelemek ve seçim kampanyalarında yayın kullanımını düzenlemekle görevli bir kurumdur⁴⁵³.

İtalya’da bazı sektörlerin düzenleyici işlevini idari yapının dışında tutmak için bazı kurumlara özerklik tanınmıştır. *Şirketler ve Borsa Ulusal Komisyonu*, *Özel Sigorta Şirketleri Denetim Bürosu* ve *Basın Garantörü* özerk kuruluş olarak yer almaktadır⁴⁵⁴. Bu kurumların yanı sıra 1948 İtalya Anayasası’nın 33. maddesi. üniversite özerkliğine ilişkin hüküm içermektedir⁴⁵⁵. Ancak basın özgürlüğü hakkı (21.md.)⁴⁵⁶ düzenlenmekle birlikte televizyona ilişkin özerk bir kurum yoktur.

İngiltere’de özerk kurumlar tüzel kişiliği olan, yasayla oluşturulan ilgili bakan tarafından üyeleri belirlenen, ayrı bütçeye sahip olan ve ilgili bakanın genel işleyişinden sorumlu olduğu kâr amacı gütmeyen özerk kurumlardır⁴⁵⁷. İdari yönden denetleme ve düzenleme faaliyeti yürüten bu kurumlar geniş özerkliğe sahiplerdir. İngiltere’de 1980’lerdeki neoliberal politikalar doğrultusunda sayıları giderek artan özerk kurumlar ülkede elektrik, gaz, telekomünikasyon gibi altyapı sektörlerinde düzenleyici

⁴⁵¹ Bahran, a.g.m., s. 118.

⁴⁵² Cengiz Taşer, *Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği*. TRT Basılı Yayınları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1969, s. 59.

⁴⁵³ Ünal Zenginobuz, Uğur Emek ve Muhittin Acar. "Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması." *İstanbul: TÜSIAD yayınları* 2002, s. 117.

⁴⁵⁴ Bahran, a.g.m., s. 118.

⁴⁵⁵ Yüksek kültür müesseseleri, üniversiteler ve akademilerin kanunla tespit edilen hudutlar dahilinde, kendileri için bir muhtariyet nizamı kurmağa hakları vardır. Bunun için bkz. 1948 İtalya Cumhuriyeti Anayasası. 33. Md.

⁴⁵⁶ Erginay, a.g.m., s. 780.

⁴⁵⁷ Bahran, a.g.m., s. 119.

kuruluşlardır⁴⁵⁸. İngiltere’de özerk kurumlar arasında bağımsız televizyon komisyonları ve Radyo Kurulu ve Üniversite Bütçe Konseyi de vardır⁴⁵⁹.

Federal yapıya sahip olan Almanya’da özerk kurumlar merkez ve eyaletler arasında paylaştırılmaktadır. Eyalette yer alan özerk kurumlar sayıca ve yetki bakımından daha sınırlı faaliyete sahiptir. AB’nin talimatları üzerine yeni kurulan özerk kurumlar iç yönetim bakımından siyasi müdahalelerden daha az etkilenmelerini sağlayacak bir yapıda oluşturulmuştur⁴⁶⁰. 1949 Alman Anayasası’nın 5. maddesinde basın ve bilimsel özgürlük hakları yer almaktadır ancak üniversite veya televizyona ilişkin özerk bir kurumdan söz edilmemektedir.

Türk anayasalarında özerkliğe ve özerk kurumlara ilişkin düzenlemeleri incelemek adına Osmanlı-Türk anayasalarına kısa bir göz atılması uygun olacaktır. İlk olarak Osmanlı döneminde ilan edilen 1876 Kanun-i Esasi’de milliyetçilik akımının etkisini azaltmak ve dış ülkelerin içişlerine karışmasını önlemek adına Osmanlı Devleti, tüm milletleri bir çatı altında tutmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda 1876 Anayasası siyasi âdem-i merkeziyetçi yönetim yerine merkeziyetçi yönetimi tercih etmiştir. 1876 Anayasası’nda 108. Madde’de⁴⁶¹ yer alan hükme göre Osmanlı Devleti’nde vilayetlerin idaresinin yetki genişliğine göre olacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla 1876 Kanun-ı Esasi’de özerklikten çok merkeziyetçilik ön plandadır. Bunun yanı sıra 1876 Anayasası’nda bir kuruma özerk bir yapı tanınmamıştır.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise, Kurtuluş Savaşı devam ederken dönemin şartlarına göre hazırlanmış 24 maddeden oluşan kısa metni sebebiyle “çerçeve anayasa” olarak sınıflandırılan ve Osmanlı-Türk anayasaları arasında *muhtariyete (özerkliğe)* en çok yer veren anayasadır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, “*Vilâyet, mahallî umurda mânevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir*” cümlesiyle başlayan 11. maddesi ile vilayetlere sağlık, eğitim, ekonomik, bayındırlık gibi yerel işlerde tüzel kişilik ve özerklik tanımıştır⁴⁶². 1921 Anayasası, Osmanlı-Türk Anayasa geleneğinden oldukça farklı

⁴⁵⁸ Yılmaz Aydın, *Türk Kamu Yönetiminde Yeni Bir Model Olarak Üst Kurullar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya. 2007, s. 67.

⁴⁵⁹ Bahran, a.g.m., s. 119.; Aydın, a.g.e., s. 67.

⁴⁶⁰ Zenginobuz, Emek, Acar. a.g.e., s. 109.

⁴⁶¹ 1876 Kanun-i Esasi madde 108: “*Vilâyetin usulü idaresi, tevsii mezuniyet ve tefriki vezayif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizamı mahsus ile tâyin kılınacaktır.*”

⁴⁶² 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu 11. Madde: Vilâyet, mahallî umurda mânevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, şer’i, adli ve askerî umur, beynelmilel iktisadî münasebat ve hükümetin umumi tekâlifi ve menafii birden ziyade vilâyata şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vazedilecek kavanin mucibince Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muaveneti İçtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyeti dâhilindedir.

olarak merkez yönetimi zayıf idare ise yerel yönetimler ekseninde hazırlanmış ve özerklik vermiş olup 1961 Anayasası'nda olduğu gibi bir kuruma özerklik vermemiştir⁴⁶³.

1923 yılında ilan edilen Cumhuriyetle yeni devlet kurulmuş ve yeni devletin reformlarını gerçekleştirebilmek adına 1924 Anayasası hazırlanmıştır. 1924 Anayasası'nda merkezîyetçilik ağırlıktadır⁴⁶⁴. 1924 Anayasası 1921 Anayasası'nda var olan özerklik terk edilmiştir ki, bu da anayasanın 90 ve 91. maddelerinden anlaşılmaktadır⁴⁶⁵. Söz konusu maddelerde il, kasaba ve köyler tüzel kişiliğe sahip olup illerin işleri yetki genişliği ve görevler ayrılığı esas alınmıştır. Bu anayasada 1961 Anayasası'nda olduğu gibi yürütme organını sınırlayacak bir özerk kurum getirilmemiştir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda konumuz açısından önemli olan bir değişiklik ise 1937 yılında yapılan ve CHP'nin altı ok ile ifade edilen altı ilkesinin devletin altı ilkesi haline getirildiği değişikliktir⁴⁶⁶. Söz konusu değişiklik ile Türkiye'de parti-devlet bütünleşmesi gerçekleştirilmiştir ki bu bütünleşme (kendilerini devletle bütünleşmiş gören) CHP'li yönetici seçkinlerin ve (kendilerini parti ile bütünleşmiş gören) asker-sivil bürokrasinin çok partili hayata geçişi hazmetmelerini zorlaştıran bir psikolojik unsur olmuştur denebilir⁴⁶⁷. Zira çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak değindiğimiz 1946-50 ve 1950-60 arasındaki anayasal konulara ilişkin tartışmalarda ve 1961 Anayasası'nın kurucu felsefesinde söz konusu zihniyetin izlerini görmek mümkündür.

İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen ve gelişen dünya düzenine ayak uydurmak adına Türkiye'de çok partili hayata geçilmiş ve ekonomik, kültürel ve özellikle siyasi olarak büyük değişimler yaşanmıştır. 1946 yılında geçilen çok partili hayat çabaları 1960 Darbesi ile kesintiye uğratılmıştır. Darbe sonrasında 1961 Anayasası hazırlanmıştır. 1961 Anayasası hazırlanırken temel amaç, bir siyasi partinin tek başına mecliste söz hakkına sahip olmaması iktidar olduğu durumunda ise egemenlik yetkilerini sınırlamak olmuştur. Bu hedef doğrultusunda ilerleyen 1961 Anayasası seçilmişlerin alanını daraltmak adına çeşitli reformlar ve kurumları siyasal hayata dahil

⁴⁶³Sevinç ve Dinçer, *a.g.e.*, s. 44.

⁴⁶⁴ Özbudun, *a.g.e.*, s. 35.

⁴⁶⁵ 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu 90. Madde: Vilâyetlerle şehir, kasaba ve köyler hükmi şahsiyeti haizdir. 91. Madde: Vilâyetler umuru tevsii mezuniyet ve tefriki vezaif esası üzerine idare olunur.

⁴⁶⁶ 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir." şeklindeki birinci maddesi, "Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi milliyetçi, halkçı, Devletçi, lâik ve inkılâbçıdır. Resmî dili Türkçedir. Makarri Ankara şehridir." şeklinde değiştirilmiştir.

⁴⁶⁷ Koçak, *Tek-parti yönetimi...* s. 120. Kaynar, *Türkiye'nin 1950'li...*, s. 190.

etmiştir. Özerk kurumlar ise bu amaçla ortaya çıkmıştır. Özerk kurumlara sahip bazı ülkelere bakıldığında inceleme kapsamında Almanya, Fransa ve İtalya Anayasalarında 1961 Anayasası benzeri uygulamalar mevcuttur⁴⁶⁸. Bunun aksine Osmanlı-Türk anayasalarına yukarıda değinildiği üzere daha önce bu ve benzeri kurumlar Türk anayasa tarihinde görülmemiş kurumlardır. 1961 Anayasası hazırlanırken 1958 Fransız Anayasası, 1948 İtalya ve 1949 Batı Almanya Anayasası örnek alınarak hazırlanmıştır⁴⁶⁹. Örnek alınan ülkelerin özerk kurumlarla ilgili düzenlemelere bakıldığında yürütmenin müdahalesini engellemek temel amaç olarak alınmış ve 1961 Anayasası'nda yer alan üniversite ve radyo ve televizyon gibi bazı özerk düzenlemelere sahiptirler. İtalya Anayasası'nda radyo ve yayına ilişkin özerk bir kurum yer almazken üniversitelerin özerkliğini içeren bir hüküm vardır. Almanya'da radyo ikinci dünya savaşının ardından özerk kamu kuruluşunun tipik örnektir⁴⁷⁰. Bunun yanında basın ve bilim özgürlüğünden de anayasada bahsedilmiştir. Fransa anayasalarında ise 1961 Anayasası'nın örnek aldığı 1946 yılında ilan edilen anayasadır. Bu anayasada özerk kuruma ilişkin bir hüküm yer almamaktadır. Ancak 1958 ilan edilen anayasada yalnızca radyo ve televizyon yayınlarına ilişkin kuruma özerklik tanıyarak siyasi baskıları en aza indirmeye çalışmıştır.

Özerklik ve özerk statülü kurumlar ile ilgili bu başlık altında yazılanları kısaca özetlemek gerekirse; özerklik, kendi kendini yönetebilme, kendi iradesine ve idaresine sahip olma anlamlarına gelmektedir. Konumuz kapsamında siyasi özerklikten çok idari özerkliğin ön planda olması nedeniyle özerk kurumları, merkez teşkilatına bağlı olmayan tüzel kişiliğe sahip idari ve mali yönden bağımsız kuruluşlar olarak tanımlamak mümkündür. Osmanlı-Türk anayasalarında 1961 Anayasası'na gelinceye kadar böyle bir kurumun olmaması dikkatleri kendine çekmektedir. Türkiye'de özerk statülü kurumlar ilk kez 1961 Anayasası ile siyasal hayata dâhil olmuştur. DP döneminde yaşanan ve kronik sorun haline gelmiş üniversite ve radyo tartışmaları veri alınarak 27 Mayıs Darbesi sonrası hazırlanan 1961 Anayasası'nda bu sorunu çözmek için bu iki kuruma özerklik tanınmıştır. Özerk kuruluşlar, 1961 Anayasası'nda Yürütme bölümünde İdare başlığı altında 120 ve 121. maddelerde düzenlenmiştir. Tanınan

⁴⁶⁸1948 İtalyan Anayasası 33. Maddesinde üniversite özerkliğinden bahsetmektedir. 1949 Almanya Anayasası 5. Maddesinde basın ve bilimsel özerklikten bahsetmektedir. Fransa'da ise kanun yolu ile kurulmuş radyo-televizyon kuruluşları özerk yapıya getirilmiştir.

⁴⁶⁹ Giritli, a.g.e., s. 8.

⁴⁷⁰ Taşer, a.g.e., s 61.

özerklik, üniversite için idari ve bilimsel özerklik iken radyo ve televizyon için ise idari özerklidir.

2. 1961 ANAYASASI'NDA ÖZERK KURULUŞLAR

1946-1960 arasında anayasal tartışmalardan olan üniversite ve radyo üzerinden CHP ve DP arasında büyük tartışmalara neden olmuştur. CHP'nin İlk Hedefler Beyannamesi'nde üniversite ve radyoya ilişkin bazı hükümler içermektedir. 1961 Anayasası'nın hazırlanışı sürecinde etkisi oldukça fazla olan CHP'nin beyannamede de belirttiği üzere bu iki alana özerklik verilmesini talep etmiştir. Darbe sonrası hazırlanan 1961 Anayasası'nda üniversite ve radyoya özerklik verilmiştir (sonrasında bu özerkliğe 1964'te kurulacak olan TRT sahip olacaktır). Bu iki kuruluş ile ilgili DP döneminde yaşanan olaylara tartışmalara bir önceki bölümde değinilmiş olup bu bölümde ise söz konusu kuruluşların anayasada nasıl yer aldığı, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinin ardından bu kuruluşlar hakkında siyasal hayatta ne tür tartışmaların yaşandığını ve son olarak 1971 anayasa değişikliğinde bu kuruluşlar hakkındaki ne tür düzenlemeler yapıldığı üzerinde durulacaktır.

Türk anayasa hukuku ve Türk siyasal hayatı literatüründe ağırlıklı olarak 1961 Anayasası'nın; çoğunlukçu demokrasi anlayışından çoğulcu demokrasi anlayışına geçişi sağladığı, temel hak ve hürriyetlerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi ile sosyal devlet düşüncesi gibi temel felsefesini yansıtan yönleri vurgulanmaktadır⁴⁷¹. Ayrıca anayasanın üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı ve devlet iktidarının paylaşılması, çoğulcu toplum yapısının geliştirilmesi ve bunların hayata geçmesini sağlayacak yenilikler, yeni kurumlar da 1961 Anayasası ile devlet ve toplum yaşantımıza girmiştir⁴⁷². Sözü edilen yenilikler arasında öncelikle kanunların anayasa uygunluğunu denetleyecek olan bir Anayasa Mahkemesi, devlet iktidarının bölüşülmesi ilkesi çerçevesinde yasama, yürütme, yargı organlarının birbirlerinden ayrılması yanında yasama organının kendi içinde Millet Meclis ve Cumhuriyet Senatosu olarak iki meclise bölünmesi ve yürütme kuvvetinin sorumsuz devlet başkanı ile sorumlu başbakan ve bakanlar kurulu arasında bölüşülmesi, Milli Güvenlik Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı ve yine yürütme içerisinde düzenlenen özerk kuruluşlar bulunmaktadır. 1961 Anayasası'ndaki özerk kuruluşlar; üniversiteler ile radyo ve televizyon idaresidir. Batılı devletlerin anayasalarında bile benzeri kuruluşlar o dönemde pek yer almazken darbe sonrası

⁴⁷¹ Soysal, *100 Soruda Anayasanın...* s. 78.

⁴⁷² Tanör, *İki Anayasa...* s. 19-28.

hazırlanmış 1961 Anayasası'nda bu kuruluşlar özerk olarak yer almışlardır. Türk anayasa hukukunda ilk defa görülen bu kuruluşlar Anayasada 120 ve 121. maddelerde düzenlenmişlerdir.

Üniversite, 1961 Anayasası'nın ortaya çıkmasında ve oluşmasında önemli rol oynamıştır. 1960 Darbesine günler kala başlayan öğrenci ayaklanmaları darbenin geldiğinin sinyallerindendir. Celal Bayar, öğrenci ayaklanmasını darbe sonrası şu sözlerle yorumlamıştır: *“Osmanlı'dan kalma bir gelenek, ordu ile ilmi sınıfın ortaklık oluşturarak siyasi otoriteyi yıkması”*⁴⁷³. Anayasa çalışmaları için darbenin ardından üniversite hocalarına anayasa yapma görevi verilmiştir. Yeni anayasanın ortaya çıkışında ve hazırlanışında bu kadar etkisi olan üniversiteler 1961 Anayasası'nda özerk bir yapı verilerek ödüllendirilmiştir.

Özerk kuruluşlardan olan üniversitelere aslında CHP döneminde 13/6/1946'da kabul edilen 6336 sayılı-18/6/1946 tarihli edilen 6336 Gazete 'de yayınlanan 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu ile bir nevi özerklik tanınmıştır. Ancak bu kanunla tanınan özerklik çelişkiler içindedir. Kanun, üniversitelerin idari ve bilimsel olarak özerk olduğunu bildirir de sonunda üniversiteler Millî Eğitim Bakanlığına bağlı kılınmış ve bu nedenle de 1946-1960 yılları arasında bu kanun gereği siyasi iktidar tarafından üniversiteye müdahaleler yapılmıştır. 1946-1960 arasında yaşanan bu sorunlar karşısında 1961 Anayasası'nı hazırlayan kurucu iktidar, üniversiteleri siyasal iktidarın müdahalesini en aza indirmek için özerk kuruluş haline getirmiştir. Daha önce kanun düzeyinde özerk olan üniversite 1961 Anayasası ile o zamana kadar ki hiçbir anayasa da yer almayan teminata sahip olmuştur. Ancak ileride üzerinde duracağımız gibi, üniversitelerin özerkliği 1971 yılında yapılan anayasa değişikliği ile sınırlandırılmıştır.

Kurucu Meclis görüşmeleri sırasında üniversitelere ilişkin bazı tartışmalar yaşanmıştır. Özerkliğe ilişkin yapılan tartışmalar iki şekilde vücut bulmaktadır. İlki özerklik taraftarı olanlar geçmiş iktidar tarafından kuruma yapılan müdahaleleri göz önüne alarak üniversitelere verilen özerkliği; ideolojiden uzak, siyasal iktidarın müdahalesini engellemeyi hedeflediği için savunmaktadırlar. Savunanlar karşısında özerkliğe karşı şüpheli yaklaşanların gerekçeleri ise; özerklik sonrası iktidarın bu alanlara etkisinin daraltılması bir yandan olumludur ancak diğer yandan bu kurum içinde yaşanılacak olan büyük bir olayı engelleme imkanını da ortadan kaldırma riski

⁴⁷³ Aziz Kılıç, a.g.m., s. 521.

söz konusu olabilir, şeklindedir⁴⁷⁴. Yapılan tartışmalar sonucunda 1961 Anayasası ile üniversiteler, idari ve akademik olarak özerk yapıya kavuşmuşlardır. Anayasada yer alan 120. maddenin içeriğine bakıldığında; “*Üniversiteler, ancak Devlet eliyle ve kanunla kurulur.*”⁴⁷⁵ Üniversitelerin yalnızca devlet tarafından kurulacağını dile getirilen bu hüküm, ilerleyen yıllarda özel yükseköğretim için çıkartılan kanun nedeniyle tartışma konusu olacaktır. “*Üniversiteler, bilimsel ve idarî özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir.*”⁴⁷⁶ İdari ve bilimsel özerkliği belirtilen hüküm özellikle 1968 sonrası hızla artan öğrenci olayları ve şiddetin engellen(e)memesi ve gençlerin kutuplaşması sonrası demokrasiye bir kez daha müdahale edilmesini de beraberinde getirmiş ve bu müdahale sonrası gerçekleşen anayasa değişikliği ile de üniversitelerin özerkliği sınırlandırılmıştır.

120. maddenin devamında yer alan hükümlerinde “*Üniversiteler, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yönetilir ve denetlenir; özel kanuna göre kurulmuş Devlet Üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır.*”⁴⁷⁷ Bu sayede üniversiteler dışarıdan müdahale olmadan kendi kendini yönetebilecek ve denetleyecektir. “*Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, Üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılamazlar.*”⁴⁷⁸ Herhangi bir merci tarafından görevlerinden uzaklaştırılamayacağı, bilim ve araştırmanın merkezi olan üniversitelerde araştırmaların ve bu araştırmalar sonuçlarının yayınlanmasında serbest olduğunu belirtilmiştir; “*Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları serbestçe araştırma ve yayında bulunabilirler. Üniversitelerin kuruluş ve işleyişleri, organları ve bunların seçimleri, görev ve yetkileri, öğretim ve araştırma görevlerinin Üniversite organlarıncı denetlenmesi, bu esaslara göre kanunla düzenlenir.*”⁴⁷⁹ Söz konusu madde, üniversite öğretim üyeleri ve yardımcılarının belli koşullar içinde siyasi partilere üye olacağına ilişkin hüküm de içermektedir. “*Siyasî partilere üye olma yasağı, Üniversite öğretim üyeleri ve yardımcıları hakkında uygulanmaz. Ancak, bunlar partilerin genel merkezleri dışında yönetim görevi alamazlar.*”⁴⁸⁰ Osmanlı-Türk Anayasa tarihinde benzer bir uygulama görülmeyen 1961 Anayasası’nın ilk kez üniversite özerkliğini anayasa

⁴⁷⁴ Mümtaz Soysal, “Anayasa Diyalektiği Açısından Özerk Kuruluşların Görevi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 1, 1969, s. 195.

⁴⁷⁵ 1961 Anayasası, 120. Madde.

⁴⁷⁶ 1961 Anayasası, 120. Madde.

⁴⁷⁷ 1961 Anayasası, 120. Madde.

⁴⁷⁸ 1961 Anayasası, 120. Madde.

⁴⁷⁹ 1961 Anayasası, 120. Madde.

⁴⁸⁰ 1961 Anayasası, 120. Madde.

teminat altına alınmasının gerekçesini şu sözlerle açıklamaktadır; “...geçmiş tecrübeler, üniversitelerimizin haklarını sarahatle koruyacak hükümlere ihtiyaç olduğuna şüphe bırakmamıştır. Muhtariyetin anayasada belirtilmesi bu sarahati sağlayacaktır.”⁴⁸¹

İlk kez anayasal teminat altına alınan üniversite özerkliği 1971 yılına kadar devam etmiştir. DP hükümetine tepki olarak oluşturulan 1961 Anayasası, genel olarak yürütmenin alanını daraltmayı hedeflemiştir. Bunun için de özerk kuruluşları anayasal olarak güvence altına almıştır. Ancak bir sonraki başlıkta görüleceği üzere bu kuruluşlar siyasal hayat içinde giderek etki olamaya ve sivrilmeye başlamışlardır. Nihayetinde üniversite öğrencilerinin giderek artan siyasi ve ideolojik faaliyetlerinde üniversitenin özerkliğini bir nevi koruyucu kalkan gibi kullanmaları siyasi partiler tarafından eleştirilmeye başlanmıştır.

1961 Anayasası ile özerk kuruluşlar arasında sayılan radyo konusunda da yakın geçmişteki siyasi iktidarların yaklaşımları aslında birbirine benzerdir. Türkiye’nin çok partili hayata geçmesinin ardından doğan muhalefet (DP), demokrasinin gereksinimlerinden olan kamuoyunu bilgilendirmek için radyodan yararlanma hakkını kullanmak istemiştir. Zira bu hak, o zamana kadar iktidar tarafından tek başına ve de denetlenmeksizin kullanılmış, siyasi partilerin propaganda yapma hakkını iktidar partisi olan CHP muhalefette olan partilere kolayca vermemiştir. 1936 yılında tek parti rejimi tarafından radyo devlet idaresine alınmıştır. 1946 yılından sonra DP, radyo kullanım hakkının olduğunu dile getirmiş ancak CHP tarafından bu hak 1950 seçimlerine yakın bir tarihte kısıtlı da olsa ancak verilmiştir. İktidar değişikliği sonrası radyo kullanım sorunu şiddetlenerek devam etmiştir. 1946-1950 arası CHP’nin yapmış olduğu tutumu bu kez 1950 ve sonrasında DP yapmaktadır. DP, radyonun devlet malı olduğunu ileri sürerek bu nedenle kullanım hakkını paylaşmaktan yana olmamıştır. DP, radyo üzerinden muhalefet partilerine saldırmaya başlamış ve bu durum karşısında Muammer Aksoy şu sözleri kullanmıştır; “*demokrasilerde devlet radyosunun parti radyosu haline getirilmesi, iktidarın kendi oturduğu dalı kesmesidir*”⁴⁸². Radyo üzerinde yaşanan çekişmeler hız kesmeden 1950-1960 yılları arasında devam etmiştir. Muhalefet partilerinin radyo kullanımının engellenmesi ve yalnızca iktidar tarafından radyonun kullanımı radyo hakkında “partizan” söylemlerine neden olmuştur. Üstelik Yassıda Davalarında “Radyo Davaları” olarak bilinen davalar görülmüştür. Radyonun partizan

⁴⁸¹ TBMM, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. 34. Birleşim. 30.03.1961, s. 43.

⁴⁸² Aksoy, *Partizan Radyo...* s. 173.

kullanımına sebep verdiğiine ilişkin DP'ye karşı yöneltilen suçlamalardan bazıları şunlardır; muhalefet milletvekillerini küçük düşürücü durumlarda bulunmak, DP grup toplantısını ilan etmek, DP propagandası yapmak, vatan cephesi listelerini okumak gibi suçlamalar dosyada yer almıştır⁴⁸³.

Radyonun bu kadar önemli olması, okur-yazar oranının düşük olduğu ülkede radyonun hem toplum hem de ülkeyi yönetenler için büyük bir imkân olmasından kaynaklanmaktadır. Ülke ve dünyada olup bitenlerin öğrenildiği tek adres olan radyo geniş kitlelere ulaşabilmesi sayesinde hem iktidar hem de muhalefet için önemli bir propaganda aracıdır. Tek parti döneminde radyonun kullanımına ilişkin bir sorun yaşanmamış ancak 1946 sonrası çok partili hayata geçişin ardından 1960 yılına kadar kullanım hakkı kronik bir sorun haline gelmiştir. CHP, 1950 öncesinde muhalefete radyo kullanım hakkını gönül rızasıyla vermemiş muhalefet partileri kendi mücadeleleri sayesinde kullanım hakkını kazanmışlardır. 1950 sonrasında ise CHP, radyo kullanımının yalnızca iktidarda değil muhalefete de olduğunu dile getirerek DP'yi sürekli eleştirerek anayasaya aykırı davrandığını belirtmiştir. 1950-1960 arasında radyo üzerinden birçok tartışma konusu ortaya çıkmıştır. Radyonun kullanım hakkı, partizanlık, radyonun yayın programı, dini yayınlar, Vatan Cephesi ve daha birçok konu bu dönemde tartışılmış ve gündemi meşgul etmiştir. Bu on yıllık süreçte radyo üzerinde yaşanan bu sorunlar tepkisel olarak radyonun (daha sonra televizyonun) özerk yapıda bir kurum olarak 1961 Anayasası'nda güvence altına alınmasına neden olmuştur.

1950-1960 yılları arasında yaşanan olaylarda radyo ön planda yer almıştır. Radyo üzerinde yaşanan bu tartışmalar 27 Mayıs İhtilali'nin gerekçelerinden birisi olmuştur⁴⁸⁴. DP dönemindeki gibi bir iktidar temerküzünün bir daha oluşmaması için geniş kitlelere sesini duyurmada önemli araç olan radyonun özerk olması gerektiği savunulmuştur. DP iktidarı 10 yıllık döneminde radyonun kullanımı konusunda tarafsız olmamakla, yapılan yayınların anayasaya aykırı olduğuyla suçlanmıştır. Kurucu Meclis'te radyonun özerkliğine ilişkin görüşmelerde DP döneminde radyonun baskı altında kaldığını, laikliğe aykırı programlar yapıldığını, yalnızca iktidarın istekleri üzerine yayın yaptığına dair konuşmalar yapılmıştır⁴⁸⁵. Bu görüşmelerin sonucunda ise 1961 Anayasası'nda radyo özerk bir kuruluş yapılması öngörülmüştür. Daha önceki

⁴⁸³ Gülben Dinçmen, *Radyolu Yıllar*, G Yayın Grubu Yayınları 2007, s. 107.

⁴⁸⁴ Özden Cankaya, *Dünden Bugüne Radyo-Televizyon: (Türkiye'de Radyo-Televizyonun Gelişim Süreci)*. Beta Yayınları, İstanbul, 1997, s. 17.

⁴⁸⁵ TBMM, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 23 Ocak 1961, s. 138-139; TBMM Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 21 Şubat 1961, s. 118.

Osmanlı-Türk anayasaları arasında basın özgürlüğü olmasının yanı sıra benzer bir kurumun olmaması bu kuruma olan bakış açısını değiştirmiş ve beklentileri yükseltmiştir.

DP'nin radyo üzerinde tek başına kurduğu hegemonya darbe sonrasında radyonun, tek bir gücün (siyasi iktidarın) kontrolünde olmasını engellemek için, özerk olması gerektiği düşüncesine varılmıştır. Bu düşünce sonucu 1961 Anayasası'nda radyo ve televizyonun özerkliği güvence altına alınmıştır. Anayasada özerkliğin ön koşulları olarak "objektiflik, tarafsızlık ve eşitlik" yer alırken özerkliğin kapsamı olarak da kuruluşun, "yayınsal, yönetsel ve mali yönden" özerk olduğu vurgulanmaktadır⁴⁸⁶.

Özgürlükler anayasası olarak görülen 1961 Anayasası'nda basın özgürlüğüne ilişkin kesin hükümlere yer verilmiştir. Hıfzı Topuz'a göre 1961 Anayasası, "geçmiş dönemde olduğu gibi bir siyasi partinin meclisteki çoğunluğu sağlayarak basını etkisi altına alacak kanunların çıkarılmasını engellemek ve basına karşı baskı uygulamasını önlemek için basın özgürlüğünü geçmiş anayasalarının aksine ayrıntılı olarak işlemiştir."⁴⁸⁷ Anayasada 22. maddede⁴⁸⁸ yer alan basın özgürlüğünde basına sansür uygulanamaz, yayın yasağı getirilemez, gazete ve dergi toplatılamaz ve kapatılamaz⁴⁸⁹ şeklinde ve önceki dönemde yaşanmış olaylara tepki olarak geniş bir şekilde düzenlenmiştir. Darbe sonrasında radyo yayıncılığında bir değişiklik yapılması kararlaştırılmıştır. Bu karar neticesinde siyasi iktidarın bu kurumlara müdahalesini engelleyecek, kendi yönetim kadrosuna ve bütçesine sahip, bütün radyoları bir çatı altında toparlayacak bir kurum oluşturulmuştur. Bu kurum 1961 Anayasası'nda "Radyo ve Televizyon İdaresi ve Ajansları" başlıklı 121. maddede düzenlenmiştir. Bu maddeye göre;

⁴⁸⁶ Cankaya, a.g.e., s. 24-25.

⁴⁸⁷ Topuz, a.g.e., s. 216.

⁴⁸⁸ 1961 Anayasası, 22. Md: *Basın hürdür; sansür edilemez.*

Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır.

Basın ve haber alma hürriyeti, ancak millî güvenliği veya genel ahlâkı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir.

Yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için, kanunla belirtilecek sınırlar içinde hâkim tarafından verilecek kararlar saklı olmak üzere, olaylar hakkında yayın yasağı konamaz.

Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergilerin toplatılması, bu tedbirlerin uygulanacağını kanunun açıkça gösterdiği suçların işlenmesi halinde ve ancak hâkim kararıyla olabilir.

Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, ancak 57 nci maddede belirtilen fiillerden mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir.

⁴⁸⁹ Topuz, a.g.e., s. 218-220.

*“Radyo ve televizyon istasyonlarının idaresi, özerk kamu tüzel kişiliği halinde, kanunla düzenlenir. Her türlü radyo ve televizyon yayımları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır. Radyo ve televizyon idaresi, kültür ve eğitime yardımcılık görevinin gerektirdiği yetkilere sahip kılınır. Devlet tarafından kurulan veya Devlettten malî yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır.”*⁴⁹⁰ 121. madde de yer alan hükümlere kısaca değinmek gerekirse; 121. madde ile yalnızca radyo değil aynı zamanda haber ajansları da özerk yapıya sahip olmuştur. Ayrıca 121. Madde radyo ve televizyonu kamu kuruluşu olarak düzenlemekte ve böylelikle ticari radyo yayını reddetmektedir⁴⁹¹. Madde radyo ve televizyonun tüzel kişiliğe sahip, “özerk” ve “tarafsız” olacağını öngörmektedir. Bunun temel nedeni siyasi baskı alanını engellemektir. Anayasa bu kuruma yalnızca yayın yapmayı değil aynı zamanda “kültür ve eğitime yardımcı olma” gibi bazı görevler de yüklemektedir.

1961 Anayasası en belirgin özelliği olan tepki anayasası olduğunu doğrulayan bir madde ile bu kuruma ilişkin hükmü hazırlamıştır. Radyonun bir siyasi gruba mâl olmasını engellemek istenilmiştir. Anayasanın 121. Maddesindeki gerekçesine bakıldığında bu açıkça ortaya çıkmaktadır. *“Radyonun partizan tutumu ve partizan bir yayın vasıtası haline getirilmesi, memleketimizde, uzun seneler ciddî bir huzursuzluk konusu olmuştur”*⁴⁹². Gerekçeden de anlaşıldığı üzere 1961 Anayasası’nın kurucu zihniyeti bir önceki dönemde iktidar olan DP’nin radyoya partizan tutumlar sergileyerek ve siyasal baskılar sonucu yalnızca kendi çıkarları uğruna kullandığını dile getirmiş ve ilerleyen süreçlerde benzeri olayların yaşanmasını engellemek için radyo ve televizyon idaresini anayasal teminat altına almıştır. 121. maddenin Taşer’e göre⁴⁹³” temelde iki amacı vardı: “bunlardan ilki demokratik düzen ve hürriyetler içindeki zararlı kullanım şeklini engellemek, diğer ve daha önemli olanı ise yeni kurulacak kurumun siyasi iktidarın etki alanından çıkartarak bu alana müdahalesini engellemektir”.

TRT, 1961 Anayasası’nın 121.maddesinde yer alan hükme göre “özerk” ve “tarafsız” özelliklere sahip bir kurum olarak düzenlenmiştir⁴⁹⁴. Bu doğrultuda 1964

⁴⁹⁰ 1961 Anayasası 121. Madde.

⁴⁹¹ Şeref Gözübüyük, “Türkiye Radyo Televizyon Kurumu”. *AÜ SBF Dergisi*, 24(1), s. 52.

⁴⁹² TBMM, Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. 34. Birleşim. 30.03.1961, s. 43.

⁴⁹³ Taşer, *a.g.e.*, s. 89.

⁴⁹⁴ 1961 Anayasası, 121. Maddesi: Radyo ve televizyon istasyonlarının idaresi, özerk kamu tüzel kişiliği halinde, kanunla düzenlenir.

Her türlü radyo ve televizyon yayımları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır.

Radyo ve televizyon idaresi, kültür ve eğitime yardımcılık görevinin gerektirdiği yetkilere sahip kılınır. Devlet tarafından kurulan veya Devlettten malî yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır.

yılında 359 Sayılı Kanun'la Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) kurulmuştur. Darbe öncesi dönemde 1959 yılında TRT benzeri bir kamu iktisadi teşekkülü bir kurumun kurulması planmış ancak bu gerçekleşmemiştir. Ayrıca önceki dönemde kurulması planlanan kurum, 1961 Anayasası'nın hazırladığından oldukça farklıdır. İlk olarak önceki dönemde planlanan kurum özerk bir yapıya sahip gibi anayasal bir kurum da değildir. 1964 yılında 359 sayılı Kanunla kurulan TRT anayasal bir düzenleme ile kurulmuştur. 359 Sayılı Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kanun'un ilk maddesi şu şekildedir; *“Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu adiyle, tüzel kişiliğe sahip özerk bir kamu iktisadi teşebbüsü kurulmuştur. Kurumun remzi TRT'dir. Kurumun merkezi Ankara'dadır.”*⁴⁹⁵.

359 Sayılı Kanun'la kurulan TRT idari, mali ve editoryal olarak özerk hale getirilmiştir. İdari özerklik; özerk olarak teşkilatlanan kurumun yöneticilerini kendisinin belirlemesi ve kendisinin belirlediği yönetici kadrosu ile kendi kararlarını alabilmesi olarak açıklanabilir. Nitekim bu özerklik kurumun istediğini yapması anlamına gelmemektedir. Vesayet denetimi yoluyla merkezi idareyle ilişki kurulmaktadır. Mali özerklik, özerk yapıya sahip olan kurumun ayrı bir mal varlığına ve gelir kaynağına sahip olması ve bu gelir kaynağını kanunların izin verdiği ölçüde harcayabilmesidir⁴⁹⁶. Son olarak editoryal özerklik ise, radyo ve televizyon yayınların bağımsız olarak belirlenmesi yani seçilmesidir. Gün içindeki yayın programının nelerden oluşacağı ne zaman ve ne sıklıkla ne tür programların yer alacağına ilişkin konularda kurumun kendisinin karar verebilmesi anlamına gelmektedir.

Kurumun Yönetim Kurulu 9 kişiden oluşmaktadır. Kurul'da yer alan üyeler atama sonucu iş başına gelmektedir. Bakanlar Kurulu tarafından iki; üniversite, tiyatro, operacılar tarafından dört; Yönetim Kurulu tarafından Kurum içinden iki kişi ve bir de genel müdürle birlikte toplam dokuz kişilik atanmışlardan oluşan yönetim kadrosu söz konusudur. Genel müdür ise; Yönetim Kurulu tarafından Turizm ve Tanıtım Bakanlığına öneri sunulmasını takiben Bakanlar Kurulu'ndaki görüşmelerin sonucu atanmaktadır⁴⁹⁷. Böylelikle siyasi iktidardan uzak bir yönetim kurulu oluşturulmak amaçlanmaktadır.

⁴⁹⁵ Resmî Gazete, 359 Sayılı TRT Kanunu 02.01.1964.

⁴⁹⁶ İrfan Türkoğlu, “Yerel Yönetimlerin Mali Özerkliği”. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17-18(26-27-28-29), 2012, s.42.

⁴⁹⁷ Gözübüyük, a.g.m., s. 54-56.

Anayasa tarafından özerkliğe sahip olan TRT kurumuna ve kanununa ilişkin siyasi partilerin pek çok eleştirisi olmuş ve pek çok tartışma yaşanmıştır.

1961 Anayasası'nın 121. madde de öngörülen radyo, televizyon ve haber ajansları birçok deneme sonrası ancak 1963 yılında TBMM tarafından kabul edilen bir kanun ile kurulabilmiştir. 26 Ağustos 1963 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi mensubu Turizm ve Tanıtma Bakanı Nurettin Arıdoğan'ın talebi sonucu bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyonda yer alan partiler görüşlerini dile getirmiştir⁴⁹⁸. TRT kanun tasarısı CHP tarafından Meclise sunulmuştur⁴⁹⁹.

O dönemde Meclis'teki partiler arasında olan ve 1950-1960 yılları arasında muhalefet konumunda olan ve radyo kullanımına karşı DP döneminde sürekli eleştiren CHP'nin bu kanun tasarısı hakkındaki görüşünü CHP Grubu adına Ali İhsan Göğüş şu sözlerle dile getirmektedir;

“...Büyük Meclise sunulan tasarı, hiç şüphesiz ki, bir intikal devresinin başlangıç plânıdır. Halkımızın doğru, tarafsız ve çabuk haber alma, eğitim, öğretim, eğlence ve memleketi içerde ve dışarda tanıtmak lüzum ve ihtiyaçlarını yeni bir yönetim tarzı içinde karşılamaya davettir. Ayrıca, ticari hareketi canlı tutmak, meşru kazançları teşvik yolunda yapılacak reklâm yayınları dolayısıyla yeni idarenin eline önemli ölçüler verilmektedir. Tasarı, bütün radyo problemlerini bir kere daha, fakat yeni bir açıdan incelemiş ve çözümlenmesini yeni imkânlarla bağlamıştır. Karar kendisinin, icra kendisininidir. Ancak bu sebeptendir ki, büyük bir sorumluluğunun altına girmektedir. Türkiye radyoları saatler dolusu yayınlarıyla halkımızın zevkini, kültürünü, millî geleneklerini en sıhhatli şartlar içinde desteklemekle görevlidir. Ayrıca milletlerarası alana Türkiye'nin sesini duyurmak yükümü altındadır.

Türkiye Radyo-Televizyon Kurumunun muhtar bir Kamu İktisadi teşebbüsü olması, tarafsızlığının teminatı olarak düşünülmüştür. Bu tarafsızlık, Kurumun, Türk halkına hitaben yaptığı yayınlarda riayet edilmesi gereken bir husustur.”⁵⁰⁰

Yukarıdaki sözlerinden de anlaşıldığı üzere CHP, TRT'nin tarafsız ve özerk yapıda olmasından yanadır. 1946-1960 yılları arasında sürekli radyo kullanımına ilişkin sorunlar iktidar ve muhalefet arasında tartışmalara neden olmuştur. Bu dönemde ise anayasanın emrettiği üzere radyo ve haber ajansları özerk bir yapıyla siyasal hayatta yerini almıştır. CHP bu kanunu tarafsız ve özerk olduğunu vurgulamış ve tasarıya ilişkin düşüncesi de olumlu yönde olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte TRT Genel Müdürü olarak atanan kişi tek parti döneminde milletvekilliği yapmış Faik Öztrak'ın oğlu ve

⁴⁹⁸ Meral Serarslan, Türkiye'nin Siyasal Ortamında Özerklik Kavramı ve TRT Kurumunun Özerklik Dönemi (1964-1972) (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul s. 61.

⁴⁹⁹ Meral Serarslan, “Türkiye'nin Siyasal Ortamında Özerklik Kavramı ve TRT Kurumunun Özerklik Dönemi (1964-1972)”. *Selçuk İletişim*, 2(1), 2014, s. 75.

⁵⁰⁰ TBMM, “Millet Meclisi Tutanak Dergisi”, D: 1, T: 2, C: 21, B: 141, s. 481-482.

CHP eski İçişleri Bakanı olan Orhan Öztrak'ın da kardeşi Adnan Öztark olması kurumun tarafsızlığına ilişkin tartışmaların yaşanmasına neden olacaktır.

Meclis'te yer alan bir diğer parti ise, Adalet Partisi (AP)'dir. Adalet Partisi'nin darbe sonrası DP çizgisinden giden bir siyasi parti olarak TRT Kanun tasarısına ilişkin görüşünü açıklayan kişi İzmir Milletvekili Nihat Kürşat'tır. Kürşat ilerleyen yıllarda Turizm ve Tanıtma Bakanı olacak ve TRT ile yakından ilgilenecektir.

359 Sayılı Kanununa olan görüşlerine ilk olarak böyle bir kurumun tarafsız ve özerk yapıya sahip bir kurum için kanun teklifinin Meclis'e getirilmesini olumlu karşılanmıştır. *"...Anayasanın 121 inci maddesi ile kurulması istenen muhtar müesseseyi, bugün huzurumuza getirilmiş olan kanun tasarısının metninde ve ruhunda bulmak bizim için mümkün olamamıştır"*⁵⁰¹.

Ancak hazırlanan tasarının anayasanın ruhuna uygun bulmadıklarını ve bunun nedenlerini şu sözlerle ifade etmiştir;

*"...Uğradığımız bu hayal kırıklığını ifade ile tasarının tümü üzerindeki görüşlerimizi sıralamaya başlıyoruz...Kurumun, Devletin kurduğu nizamlar içinde tam bir serbesti yetkisini haiz olması lâzım gelirken tasarının 16.nci⁵⁰² maddesi ile Başbakana veya görevlendireceği Bakana millî güvenlik mülahazasıyla Kurumun, neşriyatını menetmek yetkisi tanınmaktadır. Her ne kadar ikinci fıkrası ile, bu husus yargı denetimine tâbi tutulmakta ise de meselemizde aslolan; Kurumun karar ve yönetim fonksiyonlarında her türlü müdahalenin önlenmesidir. Gerekçede zikredildiği gibi millî güvenliğin sağlanmasında Bakanlar Kurulunun sorumlu bulunması, Kurumun yayınlarına el koymayı icap ettirmez. Kaldı ki, Anayasa bu hususta sadece Başbakanı değil, Bakanlar Kurulunu sorumlu tutmuştur. Bu Anayasa hükmüne göre Bakanlar Kurulunun sadece mahkemelere müracaat hakkına sahip olması lâzım gelirdi...Bu, prensip muvacehesinde kanun teklifi tümü ile, tetkik edildiğinde, muhtariyetin kısıtlandığı müşahade edilmektedir. Her ne kadar Kurumun teşekkülü, yönetimi, muhtar esaslara bağlanmış ise de bilhassa 16 madde ile yayınlarının muhtariyet vasfı tamamıyla ortadan kalkmaktadır. Böylece Kurum daha kuruluşu anında güdük bir hale gelmektedir... bir siyasi grup olarak bizler ister muhalefette ister iktidarda olalım, icra organına radyolar üzerinde murakabe hudutlarının dışında böylesine bir müdahale hakkı tanınmasına karşı bulunmaktayız..."*⁵⁰³.

AP, özerk ve tarafsız bir TRT için sunulan teklifin olumlu karşılamakta ancak hazırlanan kanun tasarısının anayasanın ruhuna uygun olmadığını, Kurumun özerkliğinin sınırlandırılmasının kabul edilemeyeceğini savunmakta ve aynı zamanda Kurumun yayın alanında tekelleşmesinin de doğru olmadığını bu maddenin aynen kabul edilmesi halinde söz konusu kanuna parti tarafından ret oyu verileceğini bildirmiştir. AP,

⁵⁰¹ TBMM "Millet Meclisi Tutanak Dergisi", D: 1, T: 2, C: 21, B: 141, s. 484.

⁵⁰² TBMM, "Millet Meclisi Tutanak Dergisi", D: 1, T: 2, C: 21, B: 141, s. 496. 359 Sayılı Kanun Tasarısının 16. Maddesi: Başbakan veya görevlendireceği Bakanlık, millî birliğin açıkça gerekli kıldığı hallerde, bir haber veya yayını menetmeye yetkilidir.

⁵⁰³ TBMM "Millet Meclisi Tutanak Dergisi", D: 1, T: 2, C: 21, B: 141, s. 484.

359 Sayılı Kanun’a karşı görüşlerini bu sözlerle ifade etmiş ancak ilerleyen yıllarda TRT’nin özerkliğinin kaldırılmasına ilişkin söylemler dile getirmiştir.

TBMM’de yer alan bir diğer siyasi parti olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adına Eskişehir Milletvekili Seyfi Öztürk kanun tasarısı hakkında partisinin görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir.

Öztürk sözlerine şu şekilde başlamıştır; “...Bu mevzu, radyonun tarafsızlığı mevzuu, bu mevzu, radyonun muhtar bir müessese haline gelmesi mevzuu bulunmaktadır. Tasarı, benim üzerimde müspet bir intiba bırakmıştır.”

Kanuna karşı olumlu bakan Öztürk, kanununda AP’nin de bahsettiği üzere eksiklerinin olduğundan bahsetmektedir.

“...radyonun bugünkü idari şeklini tamamıyla değiştirmekte ve tarafsızlığı sağlayacak bir yöne kendisini vermektedir. Bununla beraber tasarının aksak ve eksik çok tarafları vardır...Devlet radyosunun, her şeyden evvel bir kamu tüzel kişisi mahiyetini iktisap etmesi, siyasi iktidarların her türlü müdahalesinden ari bir hale gelmesi, mazide yaptığımız münakaşaların ortadan kaldırılması ile mümkün olacaktır”⁵⁰⁴.

Öztürk, radyo yayınına siyasi iktidar tarafından müdahale edilmemesini isterken aynı zamanda bazı durumlarda iktidarın müdahalesini ülkenin geleceği ve demokrasi açısından gerekli olduğunu dile getirmektedir.

“...hükümetlerin, millî güvenlik ve saire mülâhazası ile radyo yayınlarına müdahale etmemesini ben de can ve gönülden isterim. Ancak, bazı hallerde bu müdahalelere zaruret vardır, arkadaşlar. Geçenlerde gündem dışı bir konuşma yaptım. O konuşmamda memlekette bugün bir siyasi partinin alenen komünizm propagandası yaptığını söyledim, tasavvur ediniz, bu siyasi parti bir gün bir bildiri yayınlıyor. Hükümet bu bildiriye öğrenmiş, millî güvenliğe taallük eden bu bildiriye menetmek istiyor, menetmelidir, bu imkânı, bu salâhiyeti vermek lâzım.”⁵⁰⁵

Öztürk, müdahalenin sınırsız olmadığını ve bu yetkinin yargı teminatında olduğunu ifade etmiştir.

“...bu salâhiyeti hudutsuz mu veriyoruz? Hayır, tasarı hudutsuz vermemiş. Bunun hemen altında bir yargı teminatı vermiş. Deniyor ki, alâkalı teşekkül mahkemeye gider, onun da müddetlerini kısaltmış; kısa zamanda hüküm alır, bu hükme göre eğer yayın yapmak isteyen haklı ise radyoda bu yayın yapılır.”⁵⁰⁶

Öztürk, kanunun önceki dönemde yaşanan en büyük sorunlardan birisi olan siyasi partilerin radyo kullanım hakkını ve propaganda yapma sorunu ortadan kaldırdığını dile getirmektedir.

⁵⁰⁴ TBMM, “Millet Meclisi Tutanak Dergisi”, D: 1, T: 2, C: 21, B: 141, s. 484.

⁵⁰⁵ TBMM, “Millet Meclisi Tutanak Dergisi”, D: 1, T: 2, C: 21, B: 141, s. 484.

⁵⁰⁶ TBMM “Millet Meclisi Tutanak Dergisi”, D: 1, T: 2, C: 21, B: 141, s. 484-485.

“...ne Devlet radyosu orta malı olacaktır, ne Devlet radyosu siyasi iktidarların hususi propaganda vasıtası olacaktır. O halde Devlet radyosundan herhangi bir şekilde, bir siyasi parti, fikrine, kanaatine, davranışına taarruz edildiği zaman, o siyasi parti ister muhalefette olsun ister başka yerde olsun; radyodan aynı şekilde istifade etmek imkânına sahip olacaktır, olmalıdır da.”⁵⁰⁷.

CKMP, TRT Kanununa ılımlı yaklaşmakta ve önceki dönemde yaşanan sorunlara özerk TRT ile benzer sorunların yaşanmasının önüne geçileceği düşüncesine sahiptir.

Yeni Türkiye Partisi (YTP) adına söz alan Tokat Milletvekili H. Ali Dizman kanun tasarısını olumlu karşıladıklarını ifade etmiş ve diğer parti sözcülerinin dile getirdiği gibi tasarının eksik yanlarının olduğunu söylemiş ve yine de kanunun olumlu olduğunu vurgulamıştır.

“...gerek demokratik rejimin icabını yerine getirmek ve gerekse bir ihtilâf mevzuunun ortadan kaldırılması yolunda ciddi bir gayret sarfetmenin eseri olan bu tasarımı memnuniyetle karşıladık ...her ne olursa olsun mutlak olan bir cihet varsa, iyiye doğru atılmış güzel bir adımdır. Bu itibarla, arkadaşlarımın temas ettikleri mevzulara yeni baştan temas etmek durumuna düşmemek için tasarının memleketimiz rejimi için hayırlı, uğurlu olmasını diler hepinize hürmetlerimi sunarım.”⁵⁰⁸

Siyasi partiler, TRT Kanun tasarısına ilişkin görüşlerini bu şekilde dile getirmişleridir. Söz konusu kanunun 16. Maddesinin kurumun özerkliğini zedeleyeceği düşüncesi en çok dile getirilen sorunlardan olmuştur. Meclis’te yapılan görüşmeler sonucunda 24 Aralık 1963 tarihinde 359 Sayılı Kanun aynen kabul edilmiştir. 1964 yılında yürürlüğe giren 359 Sayılı TRT Kanunu, 1971 yılında kadar pek çok tartışmaların yaşanmasına neden olacaktır. Kurumun özerkliğini destekleyen siyasi partiler ilerleyen yıllarda kurumun bu özelliğinden şikayetçi olacaklar ve özerkliğinin kaldırılması için mücadele vereceklerdir.

1 Mayıs 1964 yılında yürürlüğe giren 359 Sayılı TRT Kanununa göre Kurumun görevleri; “eğitime ve kültüre yardımcı” olması, radyo ve televizyon hizmetlerini görmek, doğru, tarafsız, eğitici ve öğretici yayınlar yapmak, ülkeyi içerde ve dışarda tanıtmak, mevcut radyo ve televizyon tesislerini geliştirmek ve yeni tesisler açmak, yabancı radyo ve televizyon yayınlarıyla iş birliği yapmak⁵⁰⁹ kanunda belirtilen görevler arasındadır. TRT’nin görevleri arasında yer alan tarafsız yayın yapmak ilerleyen yıllarda tartışma konusu olmuştur. Bu hükme rağmen TRT’nin taraflı yayın yaptığını dile

⁵⁰⁷ TBMM, “Millet Meclisi Tutanak Dergisi”, D: 1, T: 2, C: 21, B: 141, s. 485.

⁵⁰⁸ TBMM, “Millet Meclisi Tutanak Dergisi”, D: 1, T: 2, C: 21, B: 141, s. 486.

⁵⁰⁹ 359 Sayılı TRT Kanunu, 2.madde.

getirilmiş ve bu tartışmalar TRT Kanunu'nun ve Genel Müdürün değişmesine yol açmıştır.

3. 1961-1971 ARASINDA ÖZERK KURULUŞLARLA İLGİLİ TARTIŞMALAR

Bu başlık altında 1961 Anayasası'nda özerk olarak kabul edilen üniversite ve radyo, televizyon ve haber ajansları üzerinden anayasanın kabulünden 1971 anayasa değişikliğine kadarki süre zarfında bu kuruluşlar hakkında ne tür tartışmaların yaşandığını ve sonunda neden bu kuruluşların özerkliklerinde değişiklik yapıldığı anlatılacaktır. Ancak konun bütünlüğü için ilk olarak 27 Mayıs Darbesi sonrası Türk siyasal hayatının genel özelliklerine kısaca değinilecek ardından ise özerk kuruluşlar hakkındaki tartışmalara geçilecektir.

27 Mayıs 1960'da iktidarda olan DP darbe ile indirilmiş ve pek çok demokrat partili tutuklanmıştır. Darbeden hemen sonra Milli birlik Komitesi adıyla yürütmeyi de ele alan askeri kanat yeni bir anayasa için iş başına geçmiştir. Tutuklanan DP'liler için Yassıda Davaları 14 Ekim 1960'da başlamış ve 15 Ekim 1961 tarihinde sona ermiştir. Artık Türkiye hiçbir şey eskisi gibi olmayacak bir döneme girmiştir. 1960 Darbesi, Türk siyasetinde neredeyse her 10 yılda bir sivil yönetime askeri müdahale geleneğini başlatmıştır.

Birinci Gürsel Hükümeti yeni Türkiye'nin ilk adımlarını atmaya başlamış ve yeni anayasa çalışmaları hız kesmeden devam etmektedir. I. Gürsel Hükümetinin o dönemde en çok üzerinde durduğu konu olan üniversiteleri ele almıştır. Çıkarılan 114 Sayılı Kanun ile 147 öğretim üyesini görevden uzaklaştırmıştır⁵¹⁰. DP döneminde iktidarın üniversitenin işleyişine karıştığını, üniversite özerkliğine ihlal ettiğini dile getirilmiş ve DP iktidarına muhalif olmuşlardır. Darbe sonrası yapılan bu tasfiyenin de üniversite içinde karşıt görüşlü kim varsa temizlemek amaçlı yapıldığı düşünülmekte olup yapılan bu tasfiyeye karşı tepki gösterilmiş anayasa hazırlanması sürecinde önemli isimlerden olan Sıddık Sami Onar, Turhan Feyzioğlu, Suut Kemal Yetkin ve Fikret Narter rektörlük görevinden istifa etmişlerdir⁵¹¹. Verilen bu tepkilere rağmen DP döneminde olduğu gibi üniversite hocaları yönetime karşı muhalif yapıya bürünmemişlerdir. II. Gürsel Hükümetinde ise siyasi partilerin faaliyetlerinin yürütülmesi izin verilmiş ve yeni partiler kurulmuştur. Bu partilerden birisi olan Adalet Partisi (AP), 11 Şubat 1961 yılında Ragıp Gümüşpala tarafından kurulmuştur. DP'nin

⁵¹⁰ Aydın ve Taşkın, a.g.e., s. 74.

⁵¹¹ Kaynar, *Türkiye'nin 1960'lı...* s, 885.

oy tabanına seslenen AP ilerleyen dönemde ülkeyi koalisyon hükümetlerden kurtarıp tek başına hükümete gelecektir. Bir diğer önemli parti ise, 13 Şubat 1961’da kurulan sol eğilimli Türkiye İşçi Partisi (TİP)’dir⁵¹².

Anayasanın kabulünün ardından sivil demokrasiye geçilmesi için 15 Ekim 1961’de seçim yapılmıştır. 1961 Anayasası nispi seçim sistemi benimsenmiştir. Benimsenen bu sistemi bir partinin seçimlerde az oy olsa bile mecliste temsilci hakkı kazanmasını sağlamak ve çoğulcu bir yönetime imkân sağlamaktadır. Ancak sistemin handikaplarından birisi de hükümetlerin kurulmasında yeterli çoğunluk sağlanamaması ve koalisyonlara neden olmasıdır. 15 Ekim 1961 seçimlerde CHP tek başına iktidarı alacağını ve tekrar devletin başına gelebileceğini düşünürken seçim sonuçlarının açıklanmasıyla CHP büyük şaşkınlığa uğramış ve seçimlerde tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu sağlayamamıştır. 15 Ekim 1961 seçimleri, Türkiye’de ilk defa koalisyon hükümetinin kurulmasına neden olduğu gibi ilerleyen dönemlerde de başarısız ve istikrarsız hükümetlerin kurulmasının ilk adımı olmuştur⁵¹³. Bu durum DP’nin 1950 seçimlerinin ardından CHP tarafından “iktidar olabilirsiniz ancak muktedir olamazsınız” sözünü akıllara tekrar getirmektedir. Bu dönemde güçlü bir partinin iktidara gelmesi mümkün değildir. 1961 Anayasası’nın ardından yapılan seçimlerde tek başına iktidar olmak için yeterli çoğunluğa ulaşmaya partiler ilk kez koalisyonla tanışmışlardır. Birbirinden oldukça zıt tabana sahip partiler bir araya gelerek hükümet kurmuşlar ancak bu hükümetler kısa ömürlü olmuşlardır.

Seçilen küçük ve zayıf iktidarların ise anayasayla getirilen yeni mekanizmalar nedeniyle devlet içerisinde etkinliği kısıtlanmıştır⁵¹⁴. 1961 seçimlerinin sonrasında hükümet, DP devamı niteliğinde olan AP ve CHP arasında bir koalisyon hükümeti olarak kurulmuştur. İki partinin oluşturduğu bu koalisyon başarılı olamamıştır. 1965 yılına gelinene kadar ülkede üç kez koalisyon kurulmuştur⁵¹⁵. Kısa ve başarısız olan koalisyon hükümetleri ülkede yönetim krizinin yaşanmasına neden olmuştur. Bu da 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası siyasal hayatta istikrarsızlığın hangi boyutlarda olduğunu göstermektedir. 1961 yılında yapılan genel seçimlerin sonucunda koalisyon ile tanışan Türkiye, 1965 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir. 1965 yılında yapılan seçimlerde

⁵¹² Aydın ve Taşkın, a.g.e., s. 99.

⁵¹³ Zürcher, a.g.e, s. 358.

⁵¹⁴ Mehmet Kahraman, “Fonksiyonları İtibariyle Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Tartışmaları” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:19, (Aralık 2007), s.159.

⁵¹⁵ 20 Kasım 1961-25 Haziran 1962 CHP-AP Koalisyonu

25 Haziran 1962-25 Aralık 1963 CHP-YTP-CKMP Koalisyonu

20 Şubat 1965-27 Ekim 1965 AP-YTP-CKMP-MP Koalisyonu

yüzde elliyi geçen AP'nin tek başına iktidara gelmiştir⁵¹⁶. 1965 genel seçimlerinde AP (Süleyman Demirel) uzun zaman sonra Meclis'te çoğunluğu elde ederek tek başına hükümet kurmayı başarmıştır. Askeri vesayet altında tek başına iktidara gelen AP, ülke yönetimini zorlaştıran bürokratik engellerden kurtulmak için çabalamıştır.

1961 Anayasası ile darbe yönetimden sivil yönetime geçen Türkiye yeni düzenine ayak uydurmaya çalışmaktadır. Yeni anayasanın getirdiği yenilikler ve özgürlükler Türk halkı tarafından anlaşılmaya ve uygulanmaya çalışılmaktadır. Ancak anayasanın getirdiği vesayet kurumları demokrasinin işleyişine engel olmakta ve sivil demokrasinin başında bekleyen askeri yönetim kendisini her zaman hissettirmiştir. Anayasanın seçilmişlere olan güvensizliği neticesinde getirdiği uygulamalar ülkenin yönetimi zorlaştırmakta hatta krize sürüklemektedir. Toplum içinde yaşanan sağ-sol çatışmaları neticesinde yaşanan kutuplaşmalar ve öğrenci olayları, anarşi, solun hızla yayılması ülkenin içine düştüğü istikrarsızlık ortamında askeri kanat 12 Mart 1971'de bir kez daha yönetime müdahale etmiştir.

Müdahale öncesi ülkede şiddet, çatışma ve terör olayları önü alınamaz şekilde artmıştır. Üniversite öğrencileri arasında yaşanan kutuplaşmayı doğuracak olan sağ-sol çatışmaları, farklı şehirlerde banka soygunları, bombalı eylemler, faili meçhul cinayetler, işçi ayaklanmaları, grevler, yürüyüşler⁵¹⁷... Yaşanan bu olaylar ülkeyi bir girdap gibi içine çekmekte ve 1961 Anayasa'nın getirdiği mekanizmalar olayları durdurmak için iktidarın gücünü yetersiz kılmaktadır. Muhtıra öncesi Türkiye'de farklı siyasi ideolojiler ortaya çıkmaya başlamış ve siyasi gücün yaptırımın etkisini iyice azaltmıştır. Ülkede yaşanan bu olaylar muhtıraya zemin hazırlamış ve sonuç olarak 12 Mart 1971 yılında askeri kanat Cumhurbaşkanlığına bir mektup gönderilerek yönetimin istifasını istemiştir⁵¹⁸. Yapılan bu müdahale sonucu demokrasi bir kez daha kesintiye uğramıştır.

1961-1971 arasında idari ve bilimsel özerkliğe sahip üniversiteye ilişkin tartışmalar 1960'ların ikinci yarısında baş göstermiştir. Takvimler 10 Ekim 1965'i gösterdiğinde AP uzun zaman sonra ilk kez tek başına iktidara gelmiştir. Anayasanın hazırlanışında yürütmenin zayıflatılması hedeflendiği için iktidara gelen AP özellikle özerk kurumlara ilişkin bazı sorunlar yaşamıştır. Özerklikleri nedeniyle iktidarın bu

⁵¹⁶ Zürcher, a.g.e, s. 365.

⁵¹⁷ Zürcher, a.g.e, s. 375

⁵¹⁸ Ahmad, *Modernleşen Türkiye'nin...* s. 209.; Selçuk Koca, "Hürriyetten Otoriteye: 12 Mart Dönemi Anayasa Değişikliği", *Türkiye'nin 1970'li Yılları* Ed. Mete Kaan Kaynar. İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 87.

kuruluşlara müdahale edememesi, siyasi iktidar tarafından ilerleyen yıllarda yaşanılacak gençlik ayaklanmalarının bastırılmamasının ve olayların hızla büyüyerek ülkenin kaos ortamına dönüşmesinin nedeni olarak görülecektir.

Üniversitelere ilişkin tartışmalar 1965 yılında çıkartılan *625 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Yasasıyla* başlamıştır. Yükseköğretim seviyesine gelen öğrenci sayısı her geçen yıl artmış ancak artan öğrenci sayısına denk üniversite kontenjanları artırılmamıştır. Bu sorunu aşmak için de 1965 yılında özel yüksekokullara ilişkin bir kanun çıkartılmıştır. Bu kanun sonrası üniversitelerin yanında vakıflarca özel yüksekokulların kurulması kararı alınmıştır. Kanun sonrasında ise üniversitelerin kontenjan sayısının artırılmaması özel öğretim kurumları/yüksekokullar için “pazar” alanı açıldığı iddialarını da beraberinde getirmiştir. Üniversitelere giremeyen öğrenciler yüksekokullara kayıt yaptırmış ve üniversitelerde görevli olan öğretim üyeleri açılan bu yüksekokullarda ders vermeye başlamıştır⁵¹⁹. Anayasanın 120. maddesinde yer alan üniversitelere ilişkin hükümlerde üniversitelerin yalnızca devlet tarafından kurulacağı belirtilmiştir. Çıkartılan bu kanun da ise vakıflar tarafından da üniversite kurulabileceği öngörülmüştür. Bu nedenle özerkliğe ve anayasaya aykırı olduğu ileri sürülen bu yasa 1971 yılında Anayasa Mahkemesi kararı ile iptal edilmiştir⁵²⁰.

1968 yılında Fransa’da başlayan Gençlik Hareketleri Türkiye’ye de sıçramış ve üniversite öğrencileri eylem yapmaya başlamıştır. Yapılan bu eylemlere “*Eğitimde Devrim*” ve “*Eğitimde Reform*” sloganları atılarak öğrenciler bazı taleplerde bulunmuştur⁵²¹. Talepler arasında Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğrencileri Dekandan Atatürk İlkelerine saygılı olmasını ve görevden istifa etmesini isterken; Ankara Fen Fakültesi öğrencileri okullarının halka hizmet sunmalarını ve buna uygun eğitim programları hazırlamalarını istemişlerdir. İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencileri ise Amerikan karşıtlığı ve anti-emperyalizm sloganları atarak farklı olaylarda tepkilerini göstermişlerdir. Yapılan eylemler gün geçtikçe artmakta ve taşkınlık, şiddette doğru yönelmektedir⁵²². Dünyanın birçok ülkesinde görülen gençlik hareketleri Türkiye’de farklı seyretmiş ve bir süre sonra ideolojik kökenli ayaklanmalara dönüşmüştür. Olaylar

⁵¹⁹ İlhan Tekeli, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye’de Yükseköğretimin ve YÖK’ün Tarihi*. Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 173.

⁵²⁰ Dölen, a.g.e., s. 104-108.

⁵²¹ Adem Çaylak, “İlk Askeri Darbe ve Bürokratik Vesayet Kurumsallaşması 1960-1971”. *Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi*, (Ed.: Muhittin Ataman), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015, s 82.

⁵²² M. Tahir Hatiboğlu, *Türkiye Üniversite Tarihi 1845-1997*, Selvi Yayınevi. Ankara, 1998, s. 176-179.

ülke geneline yayılırken bu duruma karşı yetersiz kalan iktidar, özerkliğin kaldırılmasına ilişkin söylemlerde bulunmuştur⁵²³.

1968 Gençlik Hareketi'nin diğer ülkelere göre Türkiye'de bu kadar uzun ve toparlanamaz hale gelmesinin nedenleri arasında üniversite öğrencilerinin eğitim sisteminde değişiklik istemesi, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik kriz, artan mezun sayısına eşit olarak artan işsizlik ve ülkedeki sol kesimin hızla gelişmesi gibi nedenler bu hareketin dozunu artırmıştır⁵²⁴.

Ülke genelinde devam eden eylemler, ayaklanma ve çatışmalar 1971 yılında yönetime müdahaleye neden olmuştur. 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası AP, istifasını vermiş ve yönetim bir kez daha askeri müdahale ile kesintiye uğramıştır⁵²⁵. Bundan sonra CHP'de milletvekilliği yapmış olan Nihat Erim'e hükümet kurma yetkisi verilmiş ve teknokratlar hükümeti kurulmuştur⁵²⁶. Bu hükümet anayasa değişikliği için çalışmalar yürütmüştür. Kurulan bu hükümet döneminde, anayasa değişikliği çalışmalarının yanında *Balyoz Hareketi* olarak adlandırılan ve daha çok sol görüşlü örgütlenmelere yönelik müdahale başlamıştır. İlegal sol örgütlerin liderleri olan Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan'ın yakalanmaları, tutuklanıp yargılanmalarını takiben idamları söz konusu süreçte gerçekleşmiş, bazı öğretim üyeleri de görevden alınmıştır⁵²⁷. Yapılan bu müdahaleler sonrası Anayasanın 120.maddesinde yer alan üniversite özerkliğinin tamamen kaldırılmasına ilişkin çalışmalara karşı İstanbul Üniversitesi Senatosu'nun oybirliği ile gösterdiği tepki kararın alınmasını engellemiştir.

Yaşanan bu gelişmeler neticesinde 1971 Anayasa Değişiklikleri gerçekleşmiştir. Bu değişiklikler ülkeyi istikrarsızlığa ve darboğaza sürüklediği düşünülen temelde iki önemli konuya çözüm getirmeyi amaçlamaktadır: *Güçsüz yürütme ve geniş düzenlenmiş temel hak ve hürriyetler*. 1971 Değişiklikleri öncelikle güçsüz yürütmeyi ortadan kaldırarak yürütmeyi güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda devlet iktidarının yeniden düzenlenişine ilişkin değişikliklerdeki yaklaşımı dört temel noktada değerlendirmek mümkündür: *Birincisi*; askeri kanadın sivil iktidardan yeni ödünler istemesidir. Bu ödünler askeri alana bazı özerkliklerin verilmesi, siyasal iktidarın

⁵²³ Kudret Ayiter, "Anayasanın Özerk Kuruluşları". *AÜHFD*, 25(5), 1968, S. 32-34.

⁵²⁴ Turan Kılın, İsa Kalaycı, "İki Darbe Arası Dönemde Türkiye'de Üniversiteler (1960-1980)". *Kafdağı*, 5(2), 2020, s. 199.

⁵²⁵ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. (Çev. Yavuz Alagon), İstanbul, Sarmal Yayınları, Tr. Baskısı. 1995, s. 353.

⁵²⁶ Zürcher, a.g.e., s. 376.

⁵²⁷ Aydın ve Taşkın, a.g.e., s. 228.

denetiminden belli düzeyde de olsa kurtulmak gibi özellikler sayılabilir⁵²⁸. Öyle ki 1971 Anayasa değişikliğinde askeri yargı sivil yargının aleyhine genişletilmiştir⁵²⁹. *İkinci nokta*, siyasal karar mercilerinin yargı denetimi azaltılmıştır. Anayasa yargısında anayasa değişikliğinde yalnızca biçim yönünden denetlenmesi hedeflenmiştir (149.md). *Üçüncü nokta*, yürütmenin güçlendirilmesi, yasamanın kısmen gerilemesidir ki, Bakanlar Kurulu'na kanun hükmünde kararname (KHK) çıkartma yetkisi (64/2) verilmiştir. *Dördüncü ve son nokta* ise, 1961 Anayasası'nın en çok eleştirildiği konu olan yürütmenin kendi iç yapısında bir bütün olarak geri dönüş anlamına gelmektedir⁵³⁰ ve özerk kuruluşlara ilişkin yapılan değişikliklerdir. Bir başka anlatımla üniversitenin ve TRT'nin, Nihat Erim'in ifadesiyle “dukalıkların”, özerkliğini daraltmak ya da ortadan kaldırarak yürütmenin kendi içinde güçlenmesini sağlama amacıyla yapılan düzenlemelerdir⁵³¹.

1971 Değişiklikleri ile çözüm arana ikinci önemli konu ise yine 1961 Anayasası'nın en bilinen özelliği olan temel hak ve özgürlüklere geniş yer verilmiş olmasıdır⁵³². Anayasanın temel hak ve hürriyetler ile ilgili geniş ve güvenceli düzenlemelerinin sol örgütlenmelerin, üniversitelerdeki öğrenci olaylarının ve genel olarak şiddetin artmasında rol oynadığı ileri sürülmektedir. 1971 Anayasa değişikliği iki başlık altında topladıktan sonra yapılan bu müdahalenin ve değişikliğin asıl sebebinin ne olduğuna bakılmalıdır. 1965 sonrası tek başına iktidarda olan AP meclis içinde çoğunluğa sahip olmasına rağmen ülkede yaşanan sağ-sol çatışmalarına ve öğrenci ve işçi ayaklanmalarını durduramamıştır. Ülke içinde artan sol eğilimli öğrenci olayları askerlerin müdahalesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla yaşanan şiddeti ve kaosu durdurmak adına devletin otoritesini güçlendirmek ve “anayasal düzenin istikrara kavuşturulması” istenilmiştir. Yapılan anayasa değişikliği, 1961 Anayasası'nın ülkeye “*bol geldiği*”⁵³³ ve “*Anayasa Türkiye için lükstür*”⁵³⁴ diyerek gerekçelendirilmiştir. Anayasa değişikliğini sağ partiler olumlu karşılarken sol eğilimli partiler, aydınlar da ise asıl sorunun anayasada değil uygulamada olduğunu belirterek değişikliğe karşı

⁵²⁸ Tanör, *Osmanlı-Türk...* s. 414.

⁵²⁹ Tanör, *Osmanlı-Türk...* s. 414.

⁵³⁰ Tanör, *Osmanlı-Türk...* s. 416.

⁵³¹ Tanör, *Osmanlı-Türk...* s. 416.

⁵³² Tanör, *İki Anayasası...*, s. 40.

⁵³³ Kaynar, a.g.e., s. 70.

⁵³⁴ *Milliyet Gazetesi*, “Erim: Bugünkü Anayasa Türkiye İçin Lükstür”. 2 Mayıs 1971.

çıkılmışlardır⁵³⁵.Yapılan değişiklik sonrası TRT'nin özerkliği tamamen kaldırılmış, üniversitelerin ise daraltılmıştır.

Üniversiteye ilişkin yapılan değişiklikler sonrası 120. madde şu şekilde düzenlenmiştir:

“Üniversiteler, ancak Devlet eliyle ve kanunla kurulur. Üniversiteler, özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversite özerkliği, bu maddede belirtilen hükümler içinde uygulanır ve bu özerklik, üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaz. Üniversiteler, Devletin gözetimi ve denetimi altında kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir.”⁵³⁶

Bu maddeden de anlaşıldığı üzere üniversiteler, özerkliği daraltılarak devlet denetimi altına alınmıştır. Muhtıra öncesi yaşanan öğrenci olayları ülkeyi büyük çıkmaza sürüklemiş ve sonucunda yönetime müdahale ve sonrasında anayasa değişikliğine gidilmiştir. Değişiklik sonrası devlet denetimi altında olan üniversite 1971-1980 arasında birçok kez üniversite yönetimine el koyma söylemleri olsa da hiçbir hükümet bunu yapmamıştır. Ancak bu korku üniversitenin üzerinde hep olmuştur.

1961 Anayasası'nda yer alan diğer özerk kuruluş olan radyo, televizyon ve haber ajanslarının (ileride TRT) ise, 1964-1971 arasında özerkliğine ilişkin birçok tartışma yaşanmıştır. Söz konusu tartışmalar 1971 anayasa değişikliğinde değerlendirilmiş ve kurum özerkliğine ilişkin düzenlemeye gidilmiştir. Şimdi burada TRT'nin 1964-1971 arasında yaşanan tartışmalara kısaca değinilip ardından 1971 Anayasa değişikliğinde bu kuruma ilişkin yapılan düzenleme üzerinde durulacaktır.

359 sayılı Kanun, 1964 yılında yürürlüğe girmiş ve artık Türkiye'de özerk ve tarafsız yayın yapacak olan TRT Kurumu siyasal hayata dahil olmuştur. 1971 yılına kadar siyasi partiler tarafından özerkliğinin kaldırılmasına ilişkin pek çok kez teklif sunulan TRT'nin özerkliği çalkantılı yılların ardından 12 Mart Muhtırası ile kaldırılmıştır. 1961 Anayasası'nı hazırlayan zihniyet, radyo, televizyon ve haber ajanslarının özerk olmasını istemiş bunun temel nedeni ise siyasi iktidarın TRT'ye müdahalesini engellemek olarak gerekçelendirmiştir. Ancak TRT'nin ilk Genel Müdürünün, aşağıda değineceğimiz gibi, CHP'li bir bakanın kardeşi olması çok eleştiri konusu olmuş ve kurumun tarafsızlığını önemli derecede zedelemiştir. TRT Kanunu Meclis'e geldiğinde kanuna destek veren siyasi partiler daha sonra kurumun

⁵³⁵ Yusuf Ziya Keskin, *27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırasının Türk Devlet Teşkilatı ile Siyaset Hayatına Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum, 2011, 272.

⁵³⁶ 1971 Anayasa Değişikliği md: 120.

özerkliğinin kalkması için uğraşmışlardır. Düşüncelerin hızla değiştiği dönemde özerk kurum olarak yer alan TRT'nin bu süreç içinde ne tür konularda tartışma konusu olduğuna bakılacak ve sonunda da 1971 anayasa değişikliğine değinilerek TRT'nin durumu değerlendirilecektir.

Yeni anayasanın kabulünün ardından başlayan 1950-1960 arasında demokrasiden uzak Atatürk ilkelerinin ihlal edildiği bir dönemin ardından demokratik, hukuk devleti ve Atatürk ilkelerine dayalı bir döneme geçildiğini ve cumhuriyeti yeniden tesis ettikleri dile getirdikleri 'İkinci Cumhuriyet' döneminde radyo üzerinde en çok durulan konu "tarafsız" olmasına ilişkindir. Askeri vesayet altında ve koalisyon hükümetlerin olduğu dönemde yapılan meclis görüşmelerinde bütün siyasi partiler, radyonun tarafsız ve özerk olması gerektiği fikrine sahiptir. Bu durum 1965 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir. Ancak 1965 yılında AP'nin tek başına iktidara gelmesinin ardından seçilmiş iktidarı vesayet altında tutmak isteyen muhalefet partileri ve atanmışlar radyonun özerkliğini kuvvetle savunurken; iktidar partisi ise radyonun özerkliğinin kendisine karşı kullanıldığını dile getirmiştir. Bu iki karşıt tutum içinde geçen 7 yıllık süre zarfında TRT'nin tarafsızlığı ve özerkliğine ilişkin tartışmalar yaşanmıştır. Kurumun tarafsızlığı ve özerkliğine ilişkin meclis araştırması yapılması istenmiş ve kanunun değiştirilmesi için birçok kez teklif verilmiştir. Bu süreci başlatan ise kurumun başına seçilen genel müdürün bir siyasi partiye mensup kişinin yakını olmasıyla başlamış ve 1971 muhtırasına kadar devam etmiştir.

359 Sayılı Kanun gereğince TRT'nin Yönetim Kurulu belirlenmiş ve Kurul'da yer alan isimler; Sedat Tolga, Behçet Kemal Çağlar, Ulvi Çulpan, İsmet Giritli, Halil Dikmen, Seniha Eke ve Bedri Karafakioğlu'dur. Kurul'un yapmış olduğu seçimde oybirliği ile genel müdür olarak seçilen isim bundan sonra TRT'nin özerkliği tartışmalarına neden olacak olan Adnan Öztrak'tır. Özerk ve tarafsız olacağı anayasa tarafından belirtilen kuruma genel müdür olarak seçilen isim tek parti döneminde milletvekilliği yapmış Faik Öztrak'ın oğlu ve CHP eski İçişleri Bakanı olan Orhan Öztrak'ın da kardeşi olması herkes tarafından kurumun tarafsızlığına ilişkin soru işareti oluşturmuş ve tepkiyle karşılanmıştır. Bu duruma karşı radyo çalışanları tepkisini şu sözlerle ifade etmiştir;

"...bizim tek isteğimiz, tarafsız bir yayın kurumunun oluşmasıydı. Tarafsızlık çok önemliydi, çünkü 27 Mayıs öncesinde yaşananlar acı bir tecrübe olmuştu. Yasanın tarafsız bir kurum öngörmesi bizim için çok önemliydi. Ancak, ilk Yönetim Kurulu'nun, Genel Müdür olarak Adnan Öztrak'ı seçtiğini öğrenince biraz hayal kırıklığına uğradık. Çünkü Öztrak'ın

ağabeyi, CHP Hükümetinde bakandı. Nasıl tarafsız olunacak, endişesine kapıldık.”⁵³⁷

Genel Müdür olarak Öztrak’ın seçilmesiyle başlayan tarafsızlık tartışmaları 1971 yılına kadar devam etmiştir. Anayasa değişikliği ile son bulan bu tartışmalara 1964-1971 arasında siyasi partilerin kuruma yaptıkları eleştiriler ve özerkliğe ilişkin bakış açılarının neler olduğuna bakılması dönemin ve kurumun özerkliğinin neden kaldırıldığının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1964 yılında 359 Sayılı Kanun’a ilişkin meclis görüşmeleri sırasında partilerin görüşlerinin neler olduğu daha önce yer verilmişti. Bu kısımda ise o dönemde özerkliği savunan partilerin anayasa değişikliğinin tartışıldığı dönemde özerkliğe ilişkin bakış açılarının neler olduğu üzerinde durulacaktır.

Siyasi partilerden ilki olan Millet Partisi (MP)’nin TRT’ye karşı tutumu partiden çok Genel Başkan olan Osman Bölükbaşı tarafından yöneltilen eleştirilerden oluşmaktadır. Osman Bölükbaşı’nın TRT’ye olan bu tutumu nedeniyle kendi partisiyle de arasını açılmasına neden olmuştur.

Bölükbaşı’nın TRT’ye karşı yaptığı eleştiriler arasında TRT’nin Genel Müdürü olarak seçilen isme karşı tepkisini şu sözlerle ifade etmiştir; “...*tarafsız bir radyo idaresi kurmak düşüncesinde olan, Anayasanın emrine hürmetkar olan bir Hükümet, böyle bir müessesenin başına bula bula kendi İçişleri Bakanının kardeşini mi bulur?*”⁵³⁸. Bunun dışında MP, TRT kanunun değiştirilmesi için teklif sunmuş ve yeni bir yasa teklifini başbakana sunmuştur⁵³⁹. Yeni kanun tasarısında kurumun özerkliğini kısıtlayarak hükümetin etki alanını artırmayı amaçlamıştır⁵⁴⁰. MP tarafından sunulan tasarı anayasaya ve özerkliğe aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bölükbaşı, TRT’yi kendi konuşmalarını radyoda yayınlamamakla suçlamış bunun üzerine TRT açıklama bulunmuş ve yayın haber dağılımını sunmuştur⁵⁴¹. Ancak MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı için bunlar yeterli görülmemiş ve TRT’nin genel müdürünün değiştirilmesini istemiştir. Ayrıca Bölükbaşı, tarafsızlığı ve özerkliği ihlal ettiği

⁵³⁷ Sibel Nart, *1964-1980 Arası TRT Radyo Yayın Politikaları Toplumsal ve Politik Süreçte Radyonun Tarihsel ve Kurumsal Gelişimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 2009, s. 65.

⁵³⁸ TBMM, Millet Meclis Tutanak Dergisi, D:1, B:66, C: 37, 01.03.1965. S, 31.

⁵³⁹ Hazırlanan bu teklifin mecliste görüşülmesi mümkün olmamıştır. Ayrıca MP, TRT Kanunu değiştirebilecek bir çoğunluğa da sahip değildi.

⁵⁴⁰ Serarsaln, a.g.e., s. 138.

⁵⁴¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Nisan 1965.

gerekçesiyle TRT'yi sürekli eleştirmiştir. Bu durum *Hürriyet* gazetesinde “*Bölükbaşı, TRT için CHP'ye kanal geren partizan bir radyo dedi*”.⁵⁴² başlığıyla haber yapılmıştır.

1965 Seçimlerine kadar TRT'yi sürekli eleştiren ve kanun değişikliği için yeni tasarı sunan Osman Bölükbaşı seçim sonrasında bu tutumundan vazgeçmiş ve böylelikle devam eden Bölükbaşı ve TRT kavgaları sona ermiştir. Osman Bölükbaşı, çok partili hayata geçişin ardından aktif olarak siyasette yer almış, MP, CMP, CKMP, MP gibi önemli siyasi partilerin liderliğini yapmış, muhalefetiyle tanınan karizmatik bir siyasetçidir⁵⁴³. Kanımızca Bölükbaşı TRT'yi öne sürerek gündemde kalmak istemiş ve bunu da başarmıştır. Kendini gündemde tutan Bölükbaşı, yeni kurulmuş, teşkilatlanmaya ve düzenini kurmaya çalışan TRT kurumunu da yıpratmayı izlediği politikalarla başarmıştır.

Bir diğer önemli parti ise CHP'dir. CHP, TRT için oldukça önemli ve özel bir partidir. Gerekçesi ise 1950-1960 yıllarına dayanmaktadır. DP döneminde radyonun partizan olduğunu sürekli gündeme getiren CHP, yayınladığı İlk Hedefler Beyannamesinde de radyonun tarafsız olması gerektiği notunu düşmüştür. Bunun yanı sıra 1961 Anayasası'nın hazırlanış sürecinde Kurucu Meclis içinde yer alan ve önemli bir etkiye sahip CHP, radyonun tarafsız ve özerk olması için özel bir uğraş sarf etmiştir. 1961 Anayasası'nın 121. maddesinde yer alan hükümlere bakıldığında da CHP vermiş olduğu mücadeleyi kazanmış ve radyonun özerk ve tarafsız olmasını anayasal olarak teminat altına alınmıştır. Sıra anayasadaki hükümler doğrultusunda kurumun kurulmasını sağlamaktır. Onu da 1964 yılında TRT'nin kurulmasıyla başarmıştır. CHP, 359 Sayılı Kanun'un meclis görüşmelerinde de kurumun özerkliğini savunmuştur. İlerleyen yıllarda diğer partiler, özellikle AP ve MP, TRT'nin özerkliğinin kaldırılmasını ve kanun değişikliğini savunurken; CHP bu görüşün tam tersini savunmuştur. Hatta İnönü, radyonun özerkliğinin kaldırılması durumunda kendilerinin anayasadan yana olacağını bildirmiştir⁵⁴⁴. TRT'nin özerkliğinin savunucusu görevini üstlenen CHP, 1964-1971 arasında TRT'ye karşı tutumu oldukça babacan ve korumacı olmuştur.

CHP en çok TRT'ye yönelik partizan söylemleriyle mücadele vermiştir. İnönü bir gazete röportajında partizanlık eleştirilerine karşı şu sözleri kullanmıştır;

⁵⁴² *Hürriyet Gazetesi* “Bölükbaşı, TRT İçin CHP'ye Kanal Geren Partizan Bir Radyo Dedi ” 7 Nisan 1965

⁵⁴³ Osman Bölükbaşı'nın siyasal hayatı için bkz. Fatih Artvinli, *Türk Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.

⁵⁴⁴ *Milliyet Gazetesi*, 7 Nisan 1965.

“Yeni hükümet, CHP iktidarı zamanındaki partizan ithamlarına dayanarak bir mücadele açmak niyetindedir. Böyle bir meselenin icat edilmesi ise muhalefete karşı düşünülen ve şimdilik bilinmeyen tedbirlerin işaretidir. Bu bakımdan TRT konusunda girişilen teşebbüs uyarıcı olmuştur. ‘Yapılmış bir partizanlık varmış onu tamir ediyoruz’ bahanesini öne sürerek açık partizanlığa teşebbüs etme oyunu...”⁵⁴⁵

TRT’ye yapılan partizan eleştirilerine karşın CHP’nin yaptığı açıklamalarda böyle bir durumun söz konusu olmadığı ve yapılan eleştiriler ile TRT üzerinden CHP’nin hedef alındığı ileri sürülmüştür. Diğer partilerin de partizan söylemlerine karşı TRT de cevap hakkını kullanmış ve CHP hükümeti ile MP-CKMP-YTP-AP dört parti koalisyonun olduğu dönemdeki haber yayın dağılımını yayınlarak partizan söylemlerine itiraz etmiştir. TRT’nin yayınladığı tablodaki veriler şu şekildedir;

Tablo 3: 1 Ocak-31 Mart 1965 İktidar-Muhalefet Haber Dağılımı

Haber Tarihleri	Toplam İç Haber Kelime	Haber Türü	Kelime Sayısı	İç Haber Oranı (%)
1 Ocak-19 Şubat	142.944	Bakanların Konuşması ve Hükümet Haberleri	42.439	29.69
1 Ocak-19 Şubat	142.944	İktidar Partisi Haberleri	3.897	2.71
1 Ocak-19 Şubat	142.944	Muhalefet Partisi Haberleri	11.889	8.31
20 Şubat-31 Mart	134.314	Bakanların Konuşması ve Hükümet Haberleri	55.070	40.81
20 Şubat-31 Mart	134.314	İktidar Partisi Haberleri	6.170	4.57
20 Şubat-31 Mart	134.314	Muhalefet Partisi Haberleri	4.507	3.34

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi

Tabloda yer alan iki farklı dönemde iki ayrı hükümet yer almaktadır. 1 Ocak-19 Şubat arasında CHP hükümeti iken 20 Şubat-31 Mart arasında ise dört partinin koalisyon hükümeti vardır. Verilere bakıldığında CHP döneminde iktidar partisi haberleri dört parti koalisyonuna göre daha az olduğu ve aynı şekilde muhalefet partisi haber oranının CHP hükümetinde fazla olduğu görülmektedir. Ancak Bölükbaşı tarafından TRT’nin yayınlamış olduğu tabloya “yanlış beyanda bulunduğunu”⁵⁴⁶ dile getirmiştir.

AP’nin 1967 yılında TRT Kanunu’nun değiştirileceğine ilişkin söylemlerine karşı dönemin CHP Genel Sekreteri olan Bülent Ecevit, “Radyonun bağımsızlığı için

⁵⁴⁵ Bülent Güresin, *İnönü Anlatıyor*, Cumhuriyet Gazetesi, 25 Mart 1965.

⁵⁴⁶ *Cumhuriyet Gazetesi* Bölükbaşı Yine Radyoya Çattı. 7 Nisan 1965.

uzun mücadeleler verildi, bu yüzden kanun değişikliği karşısında halk karşı çıkacaktır”⁵⁴⁷ ifadelerini kullanmıştır. Başbakan Demirel’in TRT’nin tarafsız olmasına ilişkin söylemlerine karşı Ecevit, Demirel’e şu sözlerle cevap vermiştir;

“Başbakan, halk iradesini, değil kendi kişisel iradesini memlekete hâkim kılmak istemektedir. ...Başbakan veya hükümet ne söylerse, özerk Türk radyosu bunları en geniş şekilde yayınlıyor. Ama başbakan için bu yeterli değil. Başbakan radyodan yalnız kendi söyledikleri verilsin istiyor. Oysa radyo, bütün siyasi görüşleri tarafsız vermek durumundadır. Başbakan’ı rahatsız eden işte bu tarafsızlıktır.”⁵⁴⁸

Ayrıca Ecevit, Demirel’in “devlet içinde devlet olmaz” sözüne değinerek Demirel’in devlet ve hükümeti bir tutarak hükümeti devlet saymakta ve kendisini de devlet olarak görmektedir şeklinde yorumlamıştır⁵⁴⁹. Ecevit’in bu sözlerine bakıldığında 1960 darbesi sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası’nın temel amacını yansıtmaktadır. Bu anayasa kurulan yeni düzende halk tarafından seçilenlere olan güvensizlik ve bu güvensizliğin sonucu siyasal iktidarın alanını daraltarak devlet ve hükümet birbirinden ayırmış vaziyettir. Demirel ise yeni düzene karşı gelmektedir.

1964-1971 yılları arasında TRT ile ilgili çıkan tartışmalarda CHP yukarıda da bahsedildiği gibi TRT’nin savunucu olmuştur. TRT’ye yönelik özerkliğinin kaldırılması, yeni kanun tasarılarının hazırlanması, partizan söylemlerine karşı CHP, TRT’nin yanında yer almış ve bu tutumların anayasaya aykırı olduğunu bildirmiştir. CHP’nin bu korumacı tavrı, 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası net şekilde değişime uğramıştır. 1971 öncesi TRT’nin özerkliğinin asla kaldırılmaması gerektiği düşüncesine sahip olan CHP, 1971 sonrasında TRT’nin özerkliğinin kaldırılması için mücadele vermeye başlamıştır. Muhtıra sonrası Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Nihat Erim’e yeni hükümet kurma yetkisi verilmiştir. “Rejimi kurtarmakla” görevlendirilen Nihat Erim’in görevlerinden biri TRT özerkliğini kaldırmaktır⁵⁵⁰. Erim, anayasa değişikliği için SBF ve Hukuk Fakültelerindeki anayasa hukuku hocaları ile görüşmüştür. Bu görüşmelerde üniversite hocaları anayasa değişikliğinin sıkıyönetim döneminde yapılmasını doğru bulmadıklarını bunun yerine anayasa değişikliği için ön çalışmaların yapılmasının yeterli olduğunu Başbakan Erim’e iletmışlerdir. Üniversite hocaları, güçlü hükümetlere karşı 1961 Anayasası içinde tedbirler bulunabileceğini dile getirmişler ve ayrıca değişikliklerde özerk kurumlara karşı hassasiyet gösterilmesini talep etmişlerdir.

⁵⁴⁷ Serpil Akıllıoğlu, *Dünden Bugüne Radyo-Televizyon (1927-1990)*. Ajans-Türk Matbaacılık Ankara, 1990, s. 29.

⁵⁴⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, Ecevit, Başbakana Cevap Verdi, 24 Ağustos 1967.

⁵⁴⁹ Seraslan, a.g.e., s. 143.

⁵⁵⁰ Kaynar, *Türkiye’nin 1970’li...*, s. 68.

Görüşme sonunda Mümtaz Soysal, ülkenin içinde bulunduğu bu olağanüstü dönemde bir değişikliğe gidilmesinin doğru olmadığını dile getirmiştir.⁵⁵¹ Yapılan görüşmeler sonucunda anayasa değişikliğinde temel hedefin, “ülkenin ve milletin bölünmezliği esasına aykırı her türlü faaliyetin anayasa dışı kabul edilmesi”⁵⁵² olması gerektiği kanaatine varılmıştır.

Adalet Partisi, yedi yıllık özerk TRT’de altı yıllık iktidar partisidir. Bu nedenledir ki TRT ile AP arasındaki tartışmalar daha fazla olmuştur. AP, TRT Kanunu’nun Meclis’teki ilk görüşmeleri sırasında, 16.maddesi gereğince milli güvenlik durumunda hükümetin müdahale hakkının olduğuna ilişkin hükme sert bir şekilde karşı çıkarak TRT’nin tam olarak özerk olması gerektiğini savunmuş aksi takdirde kanun aleyhinde oy kullanacaklarını ifade etmiştir. TRT’nin özerkliğine karşı oldukça önem gösteren AP, 1965 yılında özerkliğin kaldırılması, kanun değiştirilmesi için teklif sunmaya başlamıştır. 1965-1971 arası AP’nin bu tutumunun sebebi tek başına iktidara gelmiş olması ve 1961 Anayasası ile hayatımıza giren vesayet kurumlarının ülke yönetimini engellendiği kanaatinde olmasıdır. Bu nedenledir ki, AP, 1965-1971 arasında TRT’nin özerkliğini kaldırılması için mücadele vermiştir.

Dörtlü koalisyon döneminde AP Milletvekili Esat Kemal Aybar; “radyo komünizm propagandası yapıyor” sözleri AP’nin 7 yıllık TRT-AP ilişkisinin özeti niteliğinde olmuştur. AP, TRT’yi yalnızca komünizmle değil tarafsız davranmama, devlet içinde devlet, dili kötü kullanma gibi çeşitli konularda da eleştirmiştir.

AP’nin TRT’ye karşı yaptığı eleştirilerden birisi de, TRT’nin Genel Müdür olarak seçilen ismin kurumun tarafsızlığını zedelediği gerekçesiyle olmuştur. Bu tartışma büyümüş ve AP Milletvekili İhsan Ataöv, “Devlet radyosu tarafsızlığını ihlal edip partizan bir davranış içerisinde olduğu” gerekçesiyle meclis araştırması için önerge vermiştir⁵⁵³. Sunulan bu öneri tartışmalara neden olmuştur. Osman Bölükbaşı,

“...bu radyo partizandır. Bu zihniyetle idare edilen bir radyonun bu memleketin başına ne felâket getirebileceğini akıl ve idrak sahibi herkes takdir eder, tahmin eder. Biz ne istiyoruz? Biz istiyoruz ki, şu tahkikat açılsın, eğer bu müessese partizan değilse o zaman çıkın karşımıza, göğsünüzü, gere gere, yanılmışsınız, deyin. Bu müessesenin üzerindeki gölge kalsın.”⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Milliyet Gazetesi, Erim Anayasa için Dört Profesörle Görüştü. 9 Mayıs 1971.

⁵⁵² Cumhuriyet Gazetesi, Anayasa Değişikliği Belli Oldu. 9 Mayıs 1971.

⁵⁵³ TBMM, Millet Meclis Tutanak Dergisi, D:1, B:85, C: 38, 01.04.1965. S, 2.

⁵⁵⁴ TBMM, Millet Meclis Tutanak Dergisi, D:1, B:87, C: 38, 06.04.1965. S, 112.

diyerek önergeyi savunmuştur. Bölükbaşı'nın bu ifadelerine karşı İnönü'nün "biz bu meselede anayasayı savunuruz" dediği *Milliyet* gazetesinde yer almaktadır⁵⁵⁵. CHP'li Turhan Feyzioğlu önergenin anayasa aykırı olduğunu iddia ederek itiraz etmiştir. Yapılan bu tartışmalara Senatör Vehbi Ersu'da katılmış ve "devlet kurumu tahrip ediliyor" diyerek TRT'nin arkasında durmuş ve verilen önergenin yanlış olduğunu dile getirmiştir⁵⁵⁶. TRT'nin tarafsızlığını ihlal ettiği ve partizan olduğuna ilişkin görüşlerin tamamı TRT'nin anayasal olarak özerk ve tarafsız olması gerektiğini ancak seçilen genel müdürün tarafsızlığının şaibeli olacağından yanadır. Aynı zamanda bu görüşlere sahip olanlar 1961 Anayasası ile hayatımıza giren özerk kurumların asıl amacının seçilmiş iktidarı sınırlandırmak için yapıldığını ileri sürmüşlerdir. Milletvekilleri ve senatörlerin ikiye ayrıldığı bu konuda radyonun tarafsız olup olmadığına ilişkin Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin yaptığı ankette vatandaşların bu konu hakkında ne düşündüğü öğrenilmek istenmiştir. Yapılan anket sonucunda %41 radyo tarafsız cevabı verirken %10 taraflı olduğunu ve %33 ise kararsız oldukları cevabını vermiştir. Tarafsız olduğunu bildiren cevap oranı ilk sırada olmasına rağmen kararsız olanların da oranı azımsanmayacak kadar yüksek olması yapılan araştırmanın bir neticeye varmak için sağlıklı olmayacağı anlaşılmaktadır⁵⁵⁷. Bu haberin yer aldığı sayfada başka bir haberde ise Ataöv'ün önergesinde değişikliğe gittiğini ve yeni önergede genel müdür ve yönetim kuruluna yönelik soruların önergeden kaldırıldığı belirtilmektedir⁵⁵⁸. Yapılan bu değişiklik ile TRT hakkında ılımlı olma yoluna gidildiği görülmektedir. Bu yeni davranışın sebebini yaklaşan seçimlerden dolayı olduğunu düşünenler olmuştur. Bu dönemde TRT'nin denetlenmesi konusu da üzerinde çok durulan konulardandır. Kuruma, bakanlar tarafından kovuşturma açılması bazı konular dışında mümkün değildir. Kurum, Yüksek Denetleme Kurulu tarafından denetlenmektedir. Bu noktada, TRT Genel Müdürü Öztrak'ın kurum içinde yaptığı atamalarda partizan tutum sergilediği ve yolsuzluk yapıldığı gerekçesiyle kurumun denetlenmesi istenmiş ancak kuruma gönderilen müfettişlere böyle bir yetkileri olmadıkları gerekçesiyle izin verilmemiştir⁵⁵⁹.

⁵⁵⁵ *Milliyet Gazetesi*, 7 Nisan 1965.

⁵⁵⁶ *Milliyet Gazetesi*, 7 Nisan 1965.

⁵⁵⁷ *Milliyet Gazetesi*, Radyo Taraflı mı Tarafsız mı? 9 Nisan 1965.

⁵⁵⁸ *Milliyet Gazetesi*, Ataöv, TRT İçin Verdiği Önergeyi Değiştirdi. 9 Nisan 1965.

⁵⁵⁹ Ferhat Diş, *Kamu Hizmeti Yayıncılığı: TRT Üzerine Bir İnceleme (1964-1980)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyon, 2023, s. 90.

Koalisyon hükümetlerinin ardından 19 Ekim 1965 seçimleri sonrası tek başına iktidar olan AP, TRT'nin üzerine daha fazla gitmeye başlamış ve özerkliğin kaldırılması için kanun değişikliği için çalışmalar yapmıştır.

AP, TRT'yi üç yolla çevrelemeye çalışmıştır: ilki, kurumun yayınlarını takibe alınmasıdır. Bu sayede milli güvenliğe aykırı gerekçesiyle pek çok yayın men edilmiştir. İkinci yol, kuruma hükümet tarafından aktarılması gereken mali kaynakların geciktirilmesidir. Böylelikle kurum mali yönden zorlanmıştır. Son olarak da özerkliğe karşı kamuoyu oluşturmak için propaganda faaliyetleri yürütmektir⁵⁶⁰. AP'nin bu davranışlarının temel nedeni 1965 sonrası tek başına iktidara gelmeyi başarmış bir iktidarın kendi denetimi dışında bir kurumun varlığını istememesindendir. AP'nin TRT'ye karşı tutumlarını DP yöneticilerinin yargılandığı Yassıada Davaları arasında önemli yer tutan Radyo Davalarında DP'ye yapılan ithamın rövanşını almak istemesi olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır. Bunun yanında oy kazanma amacının da etkisi büyüktür. Özellikle 1969 seçimleri öncesi TRT kanunun değiştirilmesi için mücadele vermiş olması muhalefet partileri tarafında da oy kazanmak için yapıldığı şeklinde yorumlanmıştır⁵⁶¹.

1961 Anayasası'nı hazırlayanlar 1950-60 arasındaki yaşanan 'partizan' söylemlerinin tekrar yaşanmaması için radyoya özerklik vermişlerdir. Ancak 1964-1971 arasında 'özerk TRT'ye yönelik özerkliğini zedeleyecek olaylarda yaşanmıştır. Siyasi iktidar tarafından müdahaleler yapılmış, mali kaynakların aktarılması aksatılmış, atamaların geciktirilmesi gibi kurumun işleyişini etkileyecek bazı sorunlar yaşanmıştır. Bu müdahaleler özellikle 1965 seçimleri sonrası hükümetin tek bir parti eline geçmesinin ardından yaşanmaya başlamıştır. Koalisyon hükümetleri döneminde pek de sorun olmayan özerk TRT iktidarda tek söz hakkına sahip olunmasının ardından sorun teşkil etmeye başlamıştır. Bunun sebeplerinden birisi siyasi iktidarın kendi denetimi dışında bir kurumun varlığı istememesi olabilir. Aynı zamanda özerk kurum ülkenin yönetiminde krize neden olması sayılabilir. Zira bu dönemde TRT'nin yayınladığı programlarda komünizm propagandası yapıldığı, sol eğilimi artırmaya çalışıldığına ilişkin Meclis'te yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Öyle ki 1971 değişikliklerinde TRT'nin özerkliğini kaldırılmasının gerekçesi olarak Erim, TRT'nin yayınlarına vurgu yapmıştır.

⁵⁶⁰ Yusuf Devran, Siyasal İktidar-TRT İlişkisini Dünü. Başlık Yayınları, İstanbul, 2011, s. 61

⁵⁶¹ Seraslan, a.g.e., s. 136.

12 Mart Muhtırası sonrası yapılan anayasa değişikliğinde yürütmeyi güçlendirmek adına 1961 Anayasası'nda özerklik verilen kurumlara ilişkin düzenlemeye gidilmiş ve sonuç olarak TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır. Nihat Erim, muhtıra sonrası gazeteye verdiği beyanatta *“TRT, Türkiye Cumhuriyeti'nin TRT'si olacaktır. Bunun hazırlığı yapılacaktır”*⁵⁶². Erim'in bu sözleri kuruma olan bakışı açısını göstermektedir. Erim, 1971 Anayasa değişikliğinde TRT'nin özerkliğinin kaldırılmasını ve yalnızca tarafsız kurum olarak faaliyetine devam edeceğini söylemiştir. Erim kurumun neden özerkliğinin kaldırıldığını şu şekilde açıklamıştır; *“Sizde öyle yayınlar oldu ki, bundan tedirgin olmayan, rahatsız olmayan vatandaşımız kalmadı. Bana getirdiler bazı yayınları, mesela “Köyün Saati”nde yapılmış olan...Okudum, tüylerim ürperdi”*⁵⁶³. Erim değişiklik sonrası TRT'den beklentilerini de belirtmiştir;

*“TRT'den istenen, haberlerinde, yayınlarında objektif olmasıdır. Doğru haber vermesi, iktidarın borazanı gibi ötmemesidir... Şunu söyleyeyim ki, özerklik kelimesi, kanundan anayasadan çıkmakla, TRT'de aradığımız ve milletlerarası standartlar olması lazım gelen vasıflar bakımından hiçbir şey eksilmeyecektir. Yalnız, özerkliğin kötüye kullanılması önlenecektir.”*⁵⁶⁴.

Yapılan anayasa değişikliği ardından 20 Eylül 1971 yılında 1488 Sayılı Kanun ile artık TRT yalnızca *“tarafsız”* hale getirilmiştir: *“Radyo ve televizyon istasyonları, ancak Devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenlenir. Kanun, yönetim ve denetimde ve yönetim organlarının kuruluşunda tarafsızlık ilkesini bozacak hükümler koyamaz.”* (120. Md). Değişiklik sonrası düzenlenen maddede TRT'nin tarafsız olduğu vurgulanmıştır. Bundan sonraki TRT'den millî güvenlik ve kamu düzenini tehlike düşürmeyecek haber ve programlar yapması istenmiş bunun dışındaki durumlarda kuruma müdahale söz konusu olmuştur⁵⁶⁵. 1971 anayasa değişikliği sonrası özerkliği kaldırılan TRT'nin genel müdürü askeri kanattan gelen Musa Ögün⁵⁶⁶ olmuştur. Özerkliği yerine yalnızca tarafsızlık ilkesi kalan TRT bundan sonraki hayatında genel müdür olarak başına gelen kişinin asker kökenli olması kurumun yapısını değiştirmiş anayasada yer alan tarafsızlık uygulanamaz ve kurum iktidara bağımlı hale getirilmiştir. 1971 sonrası tarafsız olan TRT'nin genel müdürü görevden alma ve atama yetkisi Bakanlar Kurulu'na verilmiştir. Bu yeni hüküm tarafsız TRT için oldukça zor bir durum olmuştur. Kurumun başı olan genel müdür bu

⁵⁶² Cumhuriyet Gazetesi, 6 Nisan 1971.

⁵⁶³ Cumhuriyet Gazetesi, Neden TRT'de Değişiklik? 14 Haziran 1971.

⁵⁶⁴ Milliyet Gazetesi, Erim; “TRT Mutlaka Tarafsız Olacaktır” 14 Haziran 1965.

⁵⁶⁵ Bilal Tunç, Eren Akarçay, “12 Mart Muhtırası Sonrası 1961 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler Üzerine Bir Değerlendirme” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 11 (3) 2022, s.1557

⁵⁶⁶ Musa Ögün, 12 Mart 1971 Muhtıra bildirisini TRT'de okutulmasını sağlayan kişidir.

düzenleme sonrası siyasi iktidarın kurum üzerindeki tek yetkilisi olmasına neden olmuş ve kurumu siyasi iktidara bağımlı hale getirmiştir⁵⁶⁷. İlerleyen yıllarda kurulan hükümetlerin, mali ödeneklerin ve atamaların geciktirilmesi yollarıyla kurum üzerindeki etkisi artırılmıştır. Değişiklikte tarafsız olduğu vurgulanan TRT'nin bu yasa ile tarafsız olması mümkün değildir. 1971 sonrası dönemde TRT uygulamalarına bakıldığında siyasi iktidar ile paralel çizgide ilerlediği görülmektedir. Bu dönemden sonra TRT haberleri, programları siyasal iktidarın ekseni etrafında hazırlanmıştır.

1971 sonrası tarafsız olarak dile getirilen TRT, siyasal iktidarın etkisi altına girmiş ve böylelikle halkı tarafsızca bilgilendirme yetkisi olan kurum bu özelliğini çoktan kaybetmiş ve siyasi iktidarın ideolojisi temelli uygulamalar yürütmüştür.

1960 Darbesi sonrası yönetime darbe yoluyla el koyma geleneği başlamış ve bundan sonra neredeyse her o yılda bir askerler yönetimi ele geçirmiştir. 1971 Muhtırası öncesi ülkede yaşanan olaylar askeri kanadı harekete geçirmiş ve demokrasi bir kez daha kesintiye uğramıştır. Yapılan bu müdahalenin amacı, her müdahalede olduğu gibi, ülkenin içinde bulunduğu kargaşa ve kaosa son vermek olarak belirtilmiştir. Ülkede hızla artan öğrenci, işçi ayaklanmaları, anarşi olayları, Amerikan karşıtlığı ve sol kesime olan sempatinin artması sonucu askerler müdahalede bulunmuştur. Müdahale sonrası yapılan anayasa değişikliğinde ise anayasada geniş çaplı düzenlemeye gidilmiştir. Özellikle temel haklar ve yürütme üzerinde yoğunlaşan değişikliklerin temel amacı, 1961 Anayasası'nda gerçekleştirilen güçsüz yürütmenin ülkeyi krize sürüklemesi nedeniyle yürütmeyi güçlendirmek ve aynı zamanda ülkede hızla artan sol kesime müdahalede bulunmaktır. 1971 Anayasa değişikliğinde TRT'nin özerkliğine ilişkin yapılan değişikliğin nedenini AP Milletvekili olan İbrahim Göktepe şu sözlerle dile getirmiştir; “...İşte 1971 Anayasa değişikliği, Anayasanın özerklik hükümleri arkasına sığınarak Devletin ve rejimin karşısında yer alan, anarşi kışkırtıcılığı yapan özerk TRT'yi, Cumhuriyet ve rejim çizgisine getirmek zaruretiyle yapılmıştır”⁵⁶⁸. Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere askeri müdahale ile ülkenin tekrar “Cumhuriyet ve rejim çizgisinde” ilerlemesi sağlanmıştır.

⁵⁶⁷ Mustafa Şenay Canoruç, “Anayasal Kurum Olan TRT'nin “Özerkliği”” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* Kış-2009 C.8 S.27 (293-322) s. 302-303.

⁵⁶⁸ TBMM, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Birleşim:73, 9.5.1974, s, 484

SONUÇ

Anayasalar, devletin yapısını ve işleyişini belirleyen hukuki metinlerdir. Bunun yanı sıra anayasalar ideolojik birer aygıttır da. Anayasaları hazırlayan kurucu iktidarlar anayasaların felsefelerini belirleyen en büyük unsurdurlar. Bu özellik anayasaların hazırlanış sürecinden, benimsedikleri ilke ve mekanizmalardan ortaya çıkmaktadır. Bu tez çalışmasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal gelişim sürecinde önemli bir yere sahip olan 1961 Anayasası, temel felsefesi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu felsefenin bir ürünü olarak ortaya çıkan özerk statülü kurumlar ele alınmış; bu kurumlara ilişkin dünya ve Türk anayasalarındaki benzer kurumlar incelenmiştir. Ayrıca söz konusu kurumların Türk siyasal hayatına dahil olduktan sonraki siyasal etkileri de birlikte ele alınmıştır.

1950-1960 yılları arasındaki DP döneminde birçok anayasal konu tartışmalara neden olmuş ve bu tartışmalar, darbe sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası'nda yerini almıştır. DP döneminde özellikle üniversite ve radyoya yapılan müdahaleler, 1961 Anayasası'nda bu alanların iktidarın etki alanından çıkarılmak istenmesinin başlıca gerekçelerinden biri olmuştur.

1961 Anayasası'nı hazırlayan kurucu iktidar, bundan sonraki siyasal hayatta iktidara gelecek seçilmişlere güvenmediği için, onun etki alanını daraltmak adına büyük çaba sarf etmiştir. Bu amaçla anayasa; kuvvetler ayrılığı ilkesini, çoğulcu temsil anlayışını ve nispi temsil sistemini benimsemiştir. Anayasada yasama ve yargı yetki olarak düzenlenirken, yürütme görev olarak düzenlenmiştir. Kurucu iktidar, yürütme organına karşı duyduğu güvensizlik nedeniyle bu organın yetki alanını sınırlandırmayı amaç olarak görmüştür. 1961 Anayasası'nda, halk tarafından seçimle iş başına gelen hükümete karşı atanmış bürokratlar ön planda tutulmuştur. Özgürlükçü, çoğulcu, demokratik olarak anılan 1961 Anayasası, getirdiği yeni kurumlar sayesinde bir vesayet sistemi kurmuş ve atanmışları her zaman seçilmişlerin üzerinde görmüştür denebilir.

1961 Anayasası hazırlanırken örnek alınan Fransa, Almanya ve İtalya Anayasalarında da özerk yapıya sahip mekanizmalar yer almaktadır. İtalyan Anayasası'nda yalnızca üniversite özerkliğine ilişkin madde yer alırken, Alman Anayasası'nda böyle bir düzenleme yer almamaktadır. Fransa Anayasası'nda ise özerk yapıya sahip radyo, yürütme içinde başbakana ve ilgili bakana bağlı olup, ayrı tüzel kişiliğe sahip değildir. 1961 Anayasası'nda yer alan özerk kuruluşlar ise yürütmenin dışında kalan bir statüde düzenlenmiştir.

1961 Anayasası'nın siyasal iktidarı sınırlama çerçevesinde oluşturulan özerk kurumların anayasal sistem içindeki konumunu, işlevini ve doğurduğu sonuçların incelendiği çalışmada, 1961 Anayasası'nın yalnızca hukuki bir metin olmadığı, aynı zamanda dönemin siyasal ve toplumsal olaylarına tepki olarak ortaya çıkmış, ideolojik yönleri olan bir belge olduğu sonucuna varılmıştır. 1961 Anayasası'nı ortaya çıkartan etkenlerden olan 1950-1960 yılları arasında DP iktidarının uygulamaları sonucu yaşanan siyasi baskılar 1960 darbesi sonrası 1961 Anayasası'nı hazırlayan kurucu iktidarın yürütmeye olan güvensizliğini derinleştirmiştir. Böylelikle kurucu iktidarın özgürlükçü, dengeleyici ve aynı zamanda vesayetçi bir sistem inşa etmesine yol açmıştır. Bu sistemin bir parçası olan özerk statülü kurumlar, yürütme organının mutlak egemenliğini sınırlandırmayı amaçlamaktadır.

Anayasada üniversite ve radyo, televizyon ve haber ajansları özerk yapı olarak güvence altına alınmış ve idari, mali ve akademik olarak özerkliğe kavuşturulmuştur. Böylece Türkiye'de ilk defa tesis edilen özerk statülü kurumlar, seçilmiş iktidarın etki alanından çıkartılarak anayasal güvence altına alınmıştır. Bu durum demokratik bir adım gibi görünse de, Türkiye'nin sosyolojisi ve bunun siyasete yansımaları düşünüldüğünde, bu düzenlemenin daha çok ideolojik bir vesayetin izlerini taşıdığı söylenebilir. Diğer taraftan kurumlar, uygulamada çeşitli sorunlara da neden olmuştur. Siyasal iktidarın etkisi dışında kalan bu kurumların karar alma süreçlerinde yaşanan tıkanmalar, devlet içinde devlet olma söylemleri, TRT'nin genel müdürünün tarafsızlık tartışmaları, Amerikan karşıtı eylemlerin yapılması bu kurumlar üzerinde özerkliğin etkinliği ve denetimi konusunda problemleri gündeme getirmiştir. 1961 Anayasası'nı hazırlayan kurucu iktidar seçilmişlere olan güvensizliği nedeniyle güçsüz bir yürütme hedeflemiş ve özerk kurumları yürütmenin etkisi dışında bırakmıştır. Anayasanın kabulü sonrası uygulamada bu kurumların ülke yönetimini krize sürüklemiş ve ülkede yaşanan kaos sonrası anayasa değişikliğiyle bu kurumların özerkliğine ilişkin düzenlemeye gidilmiştir. Yapılan değişiklik sonucu TRT'nin özerkliğinin kaldırılmasına üniversitenin ise özerkliğinin sınırlandırılması kararına varılmıştır. Yapılan bu değişikliğin temel amacı çalışamaz hale gelen yürütmeyi güçlendirmektir.

Yaşanılan bu olaylar silsilesi sonucundan hareketle 1961 Anayasası'nın temel felsefesi olan siyasal iktidarı sınırlandırma düşüncesiyle getirilen yeni kurumlardan olan özerk kurumlar, anayasal güvenceye alınmış ancak uygulamada bu kurumlara ilişkin hesap verebilirlik ve denetim sorunları yaşanmıştır.

Çalışma kapsamında yapılan inceleme ve değerlendirmelerin sonucunda tezin başında ortaya koyulan dört hipotez büyük ölçüde doğrulanmıştır. İlk olarak, 1961 Anayasası'nın devlet iktidarını paylaşırma ve iktidar yoğunlaşmasını engelleme felsefesi, anayasal düzende yeni kurumların oluşturulması ve mevcut yapıların yeniden düzenlenmesi yoluyla somutlaştırılmıştır. İkinci olarak, üniversitelere ve radyo, televizyon ve haber ajanslarına tanınan özerklik, anayasanın özgürlükçü ve çoğulcu demokrasi anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü olarak, bu özerkliklerin arkasında yalnızca teknik gerekçelerin değil aynı zamanda kurucu iktidarın siyasal tercih ve ideolojik yönelimlerinin etkili olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, özerk kurumlar aracılığıyla seçilmiş iktidarın alanının sınırlandırıldığı ve bürokratik geleneğin siyasal sistemdeki etkisini sürdürmesinin amaçlandığına ulaşılmıştır. Bu doğrultuda çalışma, 1961 Anayasası'nın kurumsal tercihlerini ve arka plan felsefesini anlamaya yönelik ortaya koyduğu hipotezleri, tarihsel ve anayasal bağlam içinde olumlamaktadır.

Neticede 1961 Anayasası Türk anayasa tarihi için yeni bir geleneğe yol açan, ilkler anayasasıdır. Anayasanın getirdiği yeni mekanizmalar Türk anayasa hukukuna yenilikler kazandırmıştır. Anayasada geniş hak ve özgürlüklere yer verilmiş olması yönüyle Osmanlı-Türk anayasaları arasında en özgürlükçü anayasa olarak nitelendirilmektedir. Ancak getirdiği kurumlardan olan özerk statülü kurumlar uygulamada ciddi sorunlara neden olmuştur. Bu nedenle anayasa yapımında sadece ideolojik amaçlar değil; aynı zamanda devlet yapılanmasında kurumlar arasındaki dengenin de sağlıklı bir işleyiş için dikkate alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz, & AHMAD, Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1976.
- AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)* (Çev: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1996.
- AHMAD. Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Çev. Yavuz Alagon), Sarmal Yayınları, İstanbul, 1995.
- AKAR, R. *Basında Herkese Dönemi, Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:11, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- AKILLIOĞLU, Serpil, *Dünden Bugüne Radyo-Televizyon (1927-1990)*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara, 1990.
- AKIN, Fehmi, “12 Temmuz Beyannamesi Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi.” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 2009.
- AKİS DERGİSİ, “Yurtta Olup Bitenler”, *Akis Dergisi*. C.15. S. 237. 1959, s. 12
- AKSOY, Muammer, “6435 Sayılı Kanun Karşısında Üniversite Muhtariyeti” *Forum Dergisi*, Sayı: 46. Ankara 1956, s. 15.
- AKSOY, Muammer, “Halk Partisi Kapatmağa Kimsenin Gücü Yetemez”. *Forum Dergisi*. 13(147). 1960.
- AKSOY, Muammer, *Partizan Radyo ve Demokrat Parti*, Forum Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1960.
- AKŞAM GAZETESİ, İkinci Cumhuriyet Kurulacak. <https://www.gokcekoleksiyon.com/aksam-gazetesi-28-mayis-1960-ikinci-cumhuriyet-kurulacak-sanli-ordumuz-vazife-basinda-gz125291> Erişim Tarihi: 24.02.2025.
- ALBAYRAK, Mustafa, *Demokrat Parti'nin Dört Altın Yılı (1950-1954)*. Mer-Ak Yayınları, Mersin, 2020.
- ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti-Demokrat Parti'nin Muhalefet Yılları (1946-1950)*. Ali Arslan, Mer Ak Yayınları. Mersin, 2020.
- ALDIKAÇTI, Orhan, *Anayasa Hukukunun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*. (4. Baskı). İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1982.
- ARDA, Erhan, *Sosyal Bilimler El Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.
- ARENDT, Hannah. *Devrim Üzerine*, Çev: Onur Eylül Kara, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- ARIKAN, Halil Volkan, *Demokrat Parti Dönemi Anayasa Tartışmalarının ve Sorunlarının 1961 Anayasasının Oluşumuna Etkileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2008.
- ARSEBÜK, Esat, “C.H.P.’nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkındaki Kanuna Dair”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt X, Sayı 1-4. 1953.
- ARSEL, İlhan, “Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 12(3). 59-99. 1955. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001260.
- ARSEL, İlhan, *Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*. Ankara: Yayınevi Belirtilmemiş. 1965.
- ARSEL, İlhan. *Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*. İstanbul: Güven Matbaası, 1955.

- ARSLAN, Ali, “Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs'a Türkiye'de Siyaset ve Üniversite”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (2). 2002.
- ARSLAN, Zühtü, *Anayasa Teorisi*. (2. Baskı), Seçkin Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- ARTHUSSER, Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev: Alp Tümerterkin), İthaki Felsefe Yayınları, İstanbul, 2003.
- ATAAY, Faruk, *Kriz Kışkacındaki CHP Hükümeti (1978-1979)*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. 2005.
- ATAY, Ender Ethem, “Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki.” *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 503-550. (2008).
- ATAY, Erdem Ethem, “Bağımsız Otorite İdari ve Türkiye Uygulaması”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 259-293. 2006.
- ATMACA, Yıldız, GÖÇ, Eray, “Türkiye’de 1960 ve 1980 Kurucu Meclisleri: Demokratik Nitelikleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme.” *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(28), 1524-1540. 2020.
- AYDIN Suavi ve TAŞKIN Yüksel, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*. (6. Baskı). İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- AYDIN, Yılmaz, *Türk Kamu Yönetiminde Yeni Bir Model Olarak Üst Kurullar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya. 2007.
- AYİTER, Kudret, “Anayasanın Özerk Kuruluşları.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(3). 1968.
- BAHRAN, G, “Özerk kurumları Hakkında Rapor”. *Sayıştay Dergisi*, 46 (47), 113-140. 2002.
- BALLIKAYA, Eda *Montesquieu ve Kuvvetler Ayrılığı İlkesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli, 2021.
- BAŞGİL, Ali Fuat, *27 Mayıs İhtilalinin Sebepleri*. Yağmur Yayınları, İstanbul, 1966.
- BATUM, Süheyl, *99 Soruda Neden ve Nasıl Çağdaş Bir Anayasa*. Oniki Levha Yayınları, İstanbul, 2010.
- BATUM, Süheyl, *Anayasanın Önemi Nereden Gelir?* (Der: İ. Ö. Kaboğlu) *Türkiye’nin Anayasa Gündemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- BAYRAK, M. B. “Meclis Tutanakları Üzerinden 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Tartışmaları”. *Memleket Siyaset Yönetim*, 9(21), 189-218. (2014).
- BİRAND, Mehmet Ali, DÜNDAR, Can, ÇAPLI, Bülent, *Demirkırat*. İstanbul: Can Yayınları. 2016.
- BORA, T., PEKER, B., SANCAR, M, *Hâkim İdeolojiler, Batı, Batılılaşma ve İnsan Hakları*. İçinde: Bora T. Ve Gültekingil, M. (Ed). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- BOZKURT, Fatma Duygu. *Türkiye’nin Sivil Anayasal İhtiyacı*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 2017.
- BULUT, Sedef, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu.” *Gazi Akademik Bakış*, (04), 125-147. 2009.

- BÜRÜN, Vecdi, *Türk Ordusunun Zaferi: Kansız İhtilal*, Ekicigil Yayınevi, İstanbul, 1960.
- CAN, Osman, “1921 Anayasası’nın 100. Yılı: Bir İstisnai Başarı ve Dramatik Başarısızlık Hikâyesi”. *Anayasa Yargısı*, 38(1), 127-170. 2021.
- CAN, Osman, “Anayasayı Değiştirme İktidarı ve Denetim Sorunu”. *AÜSBF Dergisi*, 62(03), 101-139. 2007.
- CAN, Osman, *Kurucu İktidar*. Alfa Yayınları. İstanbul, 2013.
- CANKAYA, Özden, *Dünden Bugüne Radyo-Televizyon: (Türkiye’de Radyo-Televizyonun Gelişim Süreci)*. Beta Yayınları, İstanbul, 1997.
- CANORUÇ, Mustafa Şenay, “Anayasal Kurum Olan TRT’nin” Özerkliği”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(27), 16-45. 2009.
- CENAN, Eren, “Osmanlı-Türk Anayasacılığının İlk Anayasası: 1876 Tarihli Kanun-İ Esasi”. *Adalet Dergisi*, (71), 565-604. 2023.
- CHP, *CHP’nin Anayasa Komisyonunun Anketine Cevabı*. Ankara: CHP Araştırma ve Yayın Bürosu Yayını, 1960.
- CİHAN, Ali Rıza, *İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973 Cilt 2*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları. 1993.
- CUMHURİYET GAZETESİ, 1 Ocak-31 Mart 1965 İktidar-Muhalefet Haber Dağılımı. *Cumhuriyet Gazetesi* 3 Nisan 1965. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar>
- CUMHURİYET GAZETESİ, Anayasa Değişikliği Belli Oldu. 9 Mayıs 1971. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1971-05-09/0>
- CUMHURİYET GAZETESİ, Bölükbaşı Yine Radyoya Çattı. *Cumhuriyet Gazetesi* 7 Nisan 1965. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1965-04-07/0>
- CUMHURİYET GAZETESİ, Cemal Gürsel 1961’i İkinci Cumhuriyetin kuruluş yılı ilan etti. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1961-01-01/0> Erişim Tarihi: 24.02.2025.
- CUMHURİYET GAZETESİ, Ecevit, Başbakanı Cevap Verdi. 24 Ağustos 1967. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1967-08-24/0>
- CUMHURİYET GAZETESİ, Erim: Anlaşırsak Rejim Kurtulur. 6 Nisan 1971. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1971-04-06/0>
- CUMHURİYET GAZETESİ, Kurucu Meclisin Çalışma Esas ve Gayeleri Açıklandı 04.11.1960. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1960-11-04/0> Erişim Tarihi: 03.12.2024.
- CUMHURİYET GAZETESİ, Neden TRT’de Değişiklik? 14 Haziran 1971. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1971-06-14/0>
- CUMHURİYET GAZETESİ, Anayasadan Altıoklu Prensipler Çıkarılacak 26 Mart 1950 <https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1950-03-26/1> Erişim Tarihi: 22.02.2025.
- CUMHURİYET GAZETESİ, CHP’nin Malları Kanunu Meclisten Çıktı. 15 Aralık 1953. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar> (Erişim Tarihi: 12.05.2024)
- CUMHURİYET GAZETESİ, Siyasal Bilgiler Fakültesi Tam Bir Şaşkınlık İçinde. *Cumhuriyet Gazetesi*. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1960-02-06/0> Erişim Tarihi: 24.02.2025.
- ÇAĞLAR, Bakır, İktidar Yapısında “82 Formülü” ve Karşı Tezler, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, Cilt: 9 Sayı:1-3, s.57-68. 1988.
- ÇAKIR, Hamza, YAVALAR, D. Elif, “Demokrat Parti İktidarı ve Basın”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3). 2017.
- ÇAM, Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*. (10 Baskı). Der Yayınları, İstanbul, 2011.

- ÇAYLAK, Âdem, İlk Askeri Darbe ve Bürokratik Vesayetin Kurumsallaşması 1960-1971. *Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi*, (Ed.: Muhittin Ataman), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. 2015.
- ÇİRKİN, Furkan, “Sosyalist ve İslami Anayasaların Başlangıç Kısımlarında İdeoloji”, *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 921-945. 2020.
- ÇOBAN, Ali. Rıza, *Anayasayı Değiştirme Yetkisi, Sınırları ve Denetimi*. Adalet Yayınları. Ankara, 2011.
- DEMİR, Fevzi, *Anayasa Hukukuna Giriş*. (5. Baskı). Barış Yayınları. İzmir, 1998.
- DEMİRCİ, H. Aliyar, “1921 Polonya Anayasasının 1924 Türkiye Anayasası Üzerinde Etkileri”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 1-11. 2017.
- DEMİREL, Tanel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. 3. Baskı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul, 2021.
- DEPENHEUER, O, *Anayasanın İşlevleri*. (Çev: M. Tan). İçinde; *Anayasa Teorisi Verfassungstheorie* (Ed: İ. Doğan), Lale Yayıncılık, Ankara, ss. 549-583. 2014.
- Devran, Y. *Siyasal İktidar-TRT İlişkisini Dünü*. Başlık Yayınları, İstanbul, 2011.
- DİŞ, Ferhat, *Kamu Hizmeti Yayıncılığı: TRT Üzerine Bir İnceleme (1964-1980)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyon. 2023.
- DOĞANER, Yasemin, *27 Mayıs İhtilali ve Kurucu Meclis*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılaplar Enstitüsü. Ankara. 1996.
- DOĞRU, Osman, *27 Mayıs Rejimi: Bir Darbenin Hukuki Anatomisi*. Ankara: İmge Kitabevi. 1998
- DOKUYAN, S. *1946 Yılında Kurulan Siyasi Partiler*, Atatürk Ansiklopedisi, 2023. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1155/1946-Y%C4%B1%C4%B1nda-Kurulan-Siyasi-Partiler> Erişim Tarihi: 5.08.2025
- DÖLEN, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi: Özerk Üniversite Dönemi 1946-1981*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- DP. (1946). *Demokrat Parti Programı*. Demokrat Parti <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/server/api/core/bitstreams/d8014161-27bd-49b0-9a09-bd023ab20deb/content> Erişim Tarihi: 17.04.2024.
- DURAL, A. Baran, “Antonio Gramsci ve Hegemonya”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 309-321. 2012.
- DUVERGER, Maurice *Seçimle Gelen Krallar*. (Çev: N. Erkut). Kelebek Yayınları. İstanbul, 1975.
- DÜNYA GAZETESİ. Meclis Feshedildi. *Dünya Gazetesi*. <https://www.nadirkitap.com/dunya-gazetesi-28-mayis-1960-manset-meclis-feshedildi-efemera27264307.html> Erişim Tarihi: 24.02.2025
- EKİCİ, Saim, *1982 Anayasasında Seçme ve Seçilme Hakları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. 2009.
- EMEK, U., ZENGİNOBUZ, Ü., & ACAR, M. “Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması”. İstanbul: *TÜSİAD Yayınları*. 2002.
- ERDAL, Muhammed, “Anayasa Kurallarının Kademelendirilmesi Sorunu”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (76), 165-200. 2008.

- ERDEM, Ali Rıza, “Atatürk’ün Liderliğinde Üniversite Reformu: Yükseköğretim ve Bilim Tarihimizde Dönüm Noktası”. *Belgi Dergisi*, sy. 4: 376-88. 2012.
- ERDEM, Fazıl, Hüsnü, “Türkiye’de Anayasa Sorunu ve Anayasal Arayışların Patolojisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi* 5, İstanbul Barosu, 2002.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*. 12. Baskı. Siyasal Kitabevi, İstanbul, 2015.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Türkiye’de Anaysalar ve Siyaset* (2. Baskı). Liberte Yayınları. Ankara, 1999.
- ERGİNAY, Akif, “İtalya Cumhuriyeti Anayasası”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8, 1. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000442. 1951.
- EROĞUL, Cem, “*Anayasayı Değiştirme Sorunu (Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi)*”. AÜSBF Yayınları, Ankara, 1974
- EROĞUL, Cem, *Anatüze Giriş*. (6. Baskı). İmaj Yayınları, Ankara, 2000.
- EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Yordam Kitapevi, İstanbul, 2014
- ERSEL, Hasan, KUYAŞ, A., TUNÇAY, Mete. *Cumhuriyet Ansiklopedisi Cilt.2 1941-1960*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- ERYILMAZ, Bilal, Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Bürokrasi-İktidar İlişkileri. *Türkiye’de Yönetim Geleneği (Kurumlar, Sorunlar ve Yeniden Yapılanma Arayışları)*. Ed. Davut Dursun ve Hamza Al. 153-166. İlke Yayıncılık, İstanbul, 1998
- ERYILMAZ, Bilal, *Kamu Yönetimi Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar*. (9. Baskı). Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2016
- FEYZİOĞLU, “Turhan, Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu’nun 1956-57 Ders Yılıını Açış Nutku” *Forum Dergisi*, 66. 1956.
- FORUM DERGİSİ, “Onbeş Günün Notları: Üniversitedeki Hadiselerin Öğrettikleri”, *Forum Dergisi*, Sayı: 66. Ankara. 1956.
- FORUM DERGİSİ, “Üniversite ve Fonksiyonu”. *Forum Dergisi*, Sayı: 12, Ankara. 1954.
- GEVGİLİLİ, A. *Türkiye Basın. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. İletişim Yayınları*, İstanbul, 1983.
- GEZER, Emre, *Türkiye’de Anayasa Hazırlama Süreçleri (1923-1982)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. 2019.
- GİRİTLİ, İsmet ve Sarmaşık, Jale, *Anayasa Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul, 1998
- GİRİTLİ, İsmet, “1961 Anayasamız ve Getirdiği Bazı Yenilikler”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(1), 3-19. 1962.
- GİRİTLİ, İsmet, “1961 Anayasası ve" Kemalist" Niteliği”. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 1(2), 21-36. 1961.
- GÖKTÜRK Çetinkaya, S. “27 Mayıs 1960 Darbesinin Akademik Eksenli Analizi”. *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 725-748. 2018.
- Gönenç, L. (2016). Anayasalar Neden Yazılı ve Neden Değiştirilir?”, *İçinde; Türkiye’nin Anayasa Gündemi*. (Ed. İ. Ö. Kaboğlu), (22-25). İstanbul: İletişim Yayınları.
- GÖNENÇ, Levent, “Orta Çağ Anayasacılığı”, Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan İçinde; *Orta Çağ Avrupası’nda Anayasacılığın Düşünsel ve Kurumsal Temelleri*, (Der: S. Yazıcı, K. Gözler, E. Göztepe), Yetkin Yayınları, Ankara, s.267-291. 2008.

- GÖNENÇ, Levent, “Siyaset Bilimi ve Anayasalar.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(3). 1999.
- GÖNENÇ, Levent, “Siyasi İktidar Kavramı Bağlamında Anayasa Çalışmaları İçin Bir Kavramsal Çerçeve Önerisi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C.56(1) (145-168). 2007.
- GÖNEY Süha, “Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilalinin Etkileri”. *İstanbul University Journal of Sociology*. 3(23):259-324. 2011.
- GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. (10. Baskı). Ekin Yayınları, Bursa, 2018.
- GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi I*. Ekin Yayınevi, Bursa, 2011.
- GÖZLER, Kemal, *Kurucu İktidar*. (2. Baskı), Ekin Yayınlar, Bursa, 2016.
- GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukukuna Giriş*. (13. Baskı). Ekin Yayınları, Bursa, 2018.
- GÖZTEPE, E., & ÇELEBİ, A. (Ed.). *Demokratik Anayasa: Görüşler Ve Öneriler*. İstanbul: Metis Yayınları. (2012).
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Anayasa Hukuku Anayasa Metni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. 13. Baskı. Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara, 2004.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref. “Türkiye Radyo Televizyon Kurumu”. *AÜ SBF Dergisi*, 24(1). 1969.
- GÜLENER, Serdar, “Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Anayasalar ve Temsil Ettikleri Değerler”. *Liberal Düşünce Dergisi*, (62), 61-76. 2011.
- GÜLER, Gülşah. Y. “Anayasa Değişiklikleri, Kurucu İktidarlar ve Meşruiyet”. *Sayıştay Dergisi*, (66), 35-46. 2007.
- GÜLSOY, Tevfik, “Anayasa Yapımı ve Türkiye’de Anayasa Arayışları”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 1-22. 2012.
- GÜRESİN, B. “İnönü Anlatıyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Mart 1965. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1965-03-25/0>
- GÜRSOY, Kemal. Tahir, “Atatürk’ün Vasiyetnamesinin Hukukî Muhtevası ve 6195 Numaralı Kanun Muvacehesindeki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XI, Sayı 3-4, 1954.
- HAGUE, R., HARROP, M. *Comparative Government And Politics* (6. Vol). Basingstoke: Palgrave Macmillan. 2004.
- HAKYEMEZ, Yusuf. Ş. “Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4). 2003.
- HATİBOĞLU, Tahir, *Türkiye Üniversite Tarihi 1845-1997*, Selvi Yayınevi, Ankara, 1998.
- HEYWOOD, Andrew, *Siyasi İdeolojiler* (3.Baskı). (Çev. A.K. Bayram-Ö. Tüfekçi), Adres Yayınları, Ankara, 2011.
- HÜRRİYET GAZETESİ. Bölükbaşı, “TRT İçin CHP’ye Kanal Geren Partizan Bir Radyo” Dedi *Hürriyet Gazetesi* 7 Nisan 1965. <https://www.kitantik.com/product/HURRIYET-GAZETESI-7-NISAN-1965-YIL-17-SAYI-6084-Amerika-Kibris-icin-yeni-bir-plan-daha-hazirlamis-Bolukbasi-TRT-icin-CHP-ye-kanat-geren-partizan-bir-radyo-dedi>
- İBA, Şeref, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar*. (2. Baskı). Turhan Kitapevi, Ankara, 2008.
- İBA, Şeref. “1924 Anayasası’nın Hazırlık ve Kanunlaşma Süreci Üzerine”. *Yasama Dergisi* (44), 43-60. 2021.

- İLAL, Ersan. *Radyo Hürriyeti Özerklik ve 1961 Anayasası*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1972.
- İLASLAN, Süleyman. “Türkiye’de Radyonun Unutulan Sesleri: 1945-1980 Arasında Devlet Radyoları Dışında”. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (21), 118-142. 2014.
- İNÖNÜ, İsmet. *İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları, 1920-1973: cilt. 1939-1960* (No. 56). TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu. (1993).
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram, “1950-1960 Döneminde İktidar-Üniversite İlişkileri”. *Sabit Duman Armağanı*, 33. (2020).
- KAHRAMAN, Mehmet, “Fonksiyonları İtibariyle Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi Tartışmaları”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (19). (2007).
- KAPANİ, Münci. *Politika Bilimine Giriş*. (39. Baskı). Bilgi Yayınları, İstanbul, 2016.
- KAPANİ, Münci. *Politika Bilimine Giriş*. (52. Baskı). Serbest Kitaplar, Ankara, 2016.
- KARACAN, Ali İ, “Özerk Kurumların Özerkliği”. *Rekabet Dergisi*, 8(7). (2001)
- KARADAŞ Atıl Buğra, “Anayasacılık ve Demokrasi Arasındaki İlişki: Sürekli Bir Çatışma Mı Simbiyotik Bir Birliktelik Mi?”. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 2020.
- KARATEPE, Şükrü, *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*. İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- KARAYALÇIN, Y, “Üniversiteler Kanunu Tadili Dolayısıyla”. *Forum Dergisi*, C. 93. 1958.
- KARPAT, Kemal, H. *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*. (3. Baskı). Timaş Yayınları. Ankara, 2013.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. (3. Baskı). Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- KAYA, Ayşe Elif, “Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri.” *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 1(39), 93-118. (2010).
- KAYIRAN, Mehmet, & METİNTAŞ, Mustafa Y. Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924). Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, 1(1), 14-41. 2017.
- KAYNAR, Mete. K. *Türkiye’nin 1960’lı Yıllar*. İletişim Yayınları. İstanbul, 2017.
- KAYNAR, Mete. K. *Türkiye’nin 1950’li Yılları*. (3. Baskı). İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.
- KAYNAR, Mete. *Türkiye’nin 1970’li Yılları*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- KESER, H., & AKÇA, K, Olağan Dönem Asli Kurucu İktidar Kavramı ve TBMM’nin Yeni Anayasa Yapıp Yapamayacağı Sorunu. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8(2). 13-37. 2018.
- KESKİN, Erdoğan, *Anayasa Hukukunda Anayasacılık Düşüncesi*. Adalet Yayınevi, Ankara, 2020.
- KESKİN, O. B., *Anayasacılık Düşüncesi Açısından Anayasanın Tarihsel ve Kavramsal Bir Analizi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul. 2019.
- KESKİN, Y. Z, *27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırasının Türk Devlet Teşkilatı ile Siyaset Hayatına Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum. 2011
- KILIÇ, Aziz. “27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin Yükseköğretime Etkileri”. *Türk Tarih Kurumu*. 2018.

- KILIÇ, Ramazan, Türkiye'de Yükseköğretimin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (3). 1999.
- KILIN, T., & KALAYCI, İ, “İki Darbe Arası Dönemde Türkiye’de Üniversiteler (1960-1980)”. *Kafdağı Dergisi*, 5(2), 191-211. 2020.
- KİLİ, Suna, *27 Mayıs 1960 Devrimi, Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*. Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.
- KIRCHHOF, P, Anayasa Kültürü ve Kavramı (Çev. N. Meriç). İçinde; *Anayasa Teorisi Verfassungstheorie* (Ed: İ. Doğan), ss.81-130. Lale Yayıncılık, Ankara, 2014.
- KOCABAŞOĞLU, Uğur. *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna*. İletişim Yayınları, İstanbul, 1980.
- KOÇAK, Cemil, *27 Mayıs’ın Kayıp Anayasası*, Vakıf Bank Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.
- KOÇAK, Cemil, *Tek-Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/ Milli Şef*. İçinde: Alkan, Mehmet Ö., (ed.) Kemalizm. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, 2. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 119-137, 2001.
- KÖKER, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. (10. Baskı). İletişim Yayınlar, İstanbul, 2007.
- KUBİLAY, Ç., & Pelivan, M. “Demokrat Parti ve Radyo: Bir Islahat Girişimi (1954)”. *Ankara Üniversitesi İlefl Dergisi*, 6(1), 27-60. 2019.
- LOCKE, John. *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*. Çev: Fahri Bakırcı, 2. Baskı, Ebabil Yayınları, Ankara, 2012.
- LOUGHLIN, M. *Kamu Hukukunun Temelleri*. (Çev: D. Ç. Sever-K. Turanlı), Ankara: Dipnot Yayınları. 2017.
- MİLLİYET GAZETESİ, Ataöv, TRT İçin Verdiği Önergeyi Değiştirdi. 9 Nisan 1965. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=1965.04.09>
- MİLLİYET GAZETESİ, Erim: “TRT Mutlaka Tarafsız Olacaktır”. 14 Haziran 1971. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=1971.06.14>
- MİLLİYET GAZETESİ, Radyo Tarafı mı Tarafsız mı? 9 Nisan 1965 <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=1965.04.09>.
- MİLLİYET GAZETESİ. Devlet Kurumu Tahrir Ediliyor. 7 Nisan 1965. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=1965.04.07> Erişim Tarihi: 06.04.2025.
- MİLLİYET GAZETESİ. Ecevit: “Bu Değişiklik Kabul Edilemez”. 9 Haziran 1971. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=1971.06.09>
- MİLLİYET GAZETESİ. Erim Anayasa İçin Dört Profesörle Görüştü. Mayıs 1971. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=1971.05.09>
- MİLLİYET GAZETESİ. Erim: “Bugünkü Anayasa Türkiye İçin Lükstür”. 2 Mayıs 1971. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarikh=1971.05.02>
- MUMCU, Ahmet, “1924 Anayasası”. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. 2(5). 383-400. 1986.
- NADİ, Nadir, Kurucu Meclis Meselesi 20.09.1960. *Cumhuriyet Gazetesi*, 1960 <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1960-09-20/0> Erişim Tarihi: 03.12. 2024.
- NALBANT, Atilla *Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul, 1997.
- NART, Sibel. *1964-1980 Arası TRT Radyo Yayın Politikaları Toplumsal ve Politik Süreçte Radyonun Tarihsel ve Kurumsal Gelişimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. 2009.

- NEZİROĞLU, İ. YILMAZ, T. *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri 1950-1961 Cilt 2*. TBMM Yayınları. 2013
- ODER, Bertil. E. Anayasa Nedir? Anayasacılık Nedir? İçinde; *Türkiye'nin Anayasa Gündemi*. (Der: İbrahim. Ö. Kaboğlu), (13-17). İletişim Yayınları. İstanbul, 2016.
- ODER, Bertil. E. *Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasacılık*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004.
- ODYAKMAZ, Z., KAYMAK, Ü., ERCAN, İ. *Anayasa Hukuku*. (16. Baskı). Oniki Levha Yayınları, 2015.
- ONAR, Sıddık. S. *İdare Hukukunun Umumi Esasları I*. İsmail Akgün Matbaası. İstanbul, 1960.
- OTAÇ, Tuğrul, “Adalet Partisi’nin Anayasa Eleştirileri ve 1971 Anayasa Değişikliklerinde Yürütmenin Güçlendirilmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 64-91. 2023
- ÖZBUDUN, E. *1924 Anayasası*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul, 2012
- ÖZBUDUN, Ergun, “Anayasa Yapımında Yöntem Sorunları”. *Anayasa Hukuku Dergisi*, 1(1), 109-144, 2012.
- ÖZBUDUN, Ergun, “İngiltere ve Amerika’da Meclis Tahkikatı”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 17(1), 1960.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Anayasacılık ve Demokrasi*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 2017
- ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku* (4.Baskı). Yetkin Yayınları, Ankara, 1995
- ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*. (15. Baskı) Yetkin Yayınları. Ankara, 2014.
- ÖZBUDUN, Ergun, “Türkiye’de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri”. *Liberal Düşünce Dergisi*, (68), 5-18, 2012.
- ÖZGİŞİ, Tunca, “Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosunun Yeri”. *Türkiyat Mecmuası*, 21(2), 291-323. 2011
- ÖZKAN DUVAN, A. “Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu”. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* (1), 35-60. 2019
- ÖZKAN DUVAN, Ayşe "Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 2019.
- ÖZKUL, Fatih, “1961 Anayasası’nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi.” *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(25), 15-61. 2023
- ÖZÖN, Mustafa N. *Küçük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. (4. Baskı). İnkılap Kitapevi. İstanbul, 1988.
- ÖZTÜRK, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM IX.Dönem (1950-1954). C.1*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları. 1998.
- ÖZTÜRK, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-IX.Dönem (1950-1954). C.2*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları. 1998.
- PARLA, Taha, “Anayasalar ve Kurucu Meclisler Üzerine Bazı Karşılaştırmalı Notlar”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38(3-4). 1984
- PARLA, Taha, *Türkiye’de Anayasalar*, (3. Baskı). İletişim Yayınları: İstanbul. 2002
- PERÇİN, Önder, “Bağımsız İdari Otoriteler”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 325-345. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.239785> 2016.

- POLAT, Nejla, “1946 Çok Partili Dönemin Başlangıcından 1964 TRT’nin Kurulmasına Kadar Türkiye’de Radyo Yayıncılığı”. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 125-137. 2018.
- RESMÎ GAZETE 16 Aralık 1960. 1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek «Kurucu Meclis Teşkili» Hakkında Kanun, *Resmî Gazete*, Sayı: 10.682, s. 2766-2770.
- RESMÎ GAZETE 16.12.1960. “158 Sayılı Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu”. *Resmî Gazete* (Nr. 10682). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10682.pdf> Erişim Tarihi: 04.12.2024.
- RESMÎ GAZETE 1963/84 Anayasa Nizamı, Millî Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Anayasa Mahkemesi Kararı. *Resmî Gazete* (11456). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11456.pdf> Erişim Tarihi: 08.12.2024. (1963).
- RESMÎ GAZETE 6123 sayılı, Türk Ceza Kanunu’nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun. (1953, 15 Temmuz). *Resmî Gazete* (Nr. 8458). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8458.pdf> Erişim Tarihi: 31.03.2024. (1953).
- RESMÎ GAZETE, 5680 Sayılı Basın Kanunu. (1950, 24 Temmuz). *Resmî Gazete* (Nr. 7564). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7564.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2024). 1950.
- RESMÎ GAZETE, 5953 Sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun. (1952, 20 Haziran). *Resmî Gazete* (Nr. 8140). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8140.pdf> Erişim Tarihi: 28.03.2024, 1952.
- RESMÎ GAZETE. 18.06.1946. “4936 Üniversiteler Kanunu.” *Resmî Gazete* (Nr. 6337). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6336.pdf> (Erişim Tarihi: 15.04.2024).
- SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar, *Türkiye’de Basın Özgürlüğü*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 2007.
- SAROL, Mükerrrem, *Bilinmeyen Menderes*, Cilt. 1, Kervan Yayınları. İstanbul, 2014.
- SAVCI, Bahri, “Yeni Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 17(01). 1961
- SAYIN, Önal, “İdeoloji”. *Sosyoloji Dergisi* (7), 1999.
- SELÇUK, Engin, *Anayasa Hukuku*. İstanbul: İÜAUEF. 2019
- SERARSLAN, Meral, *Türkiye’nin Siyasal Ortamında Özerklik Kavramı ve TRT Kurumunun Özerklik Dönemi (1964-1972)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. 1999.
- SEVİNÇ, Murat., & DEMİRKENT, Dinçer. *Kuruluşun İhmal Edilmiş İstisnası: 1921 Anayasası ve Tutanakları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ İDARİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ. (1960). *Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- SOYSAL, M. *Dinamik Anayasa Anlayışı: Anayasa Dialektiği Üzerine Deneme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası. 1969.
- SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı (Ek: Değiştirilmiş Anayasanın Tam Metni)*. (5. Baskı). Gerçek Yayınevi. İstanbul, 1979

- SOYSAL, Mümtaz. “Anayasa Diyalektiği Açısından Özerk Kuruluşların Görevi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 24(04), 1969.
- SUNAY, Cengiz ve TUNÇ, Bilal. “Elli Yıl Sonra 12 Mart Muhtırasına Yeniden Bakmak”. *Tarih Okulu Dergisi*, (55). 2021
- ŞAHİN, Adil, “Siyasal Düşünceler Tarihinde “Sınırlı Devlet” Fikrinin Kadimliği ya da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük ve Devlet İktidarı Algısındaki Evrilme”. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(3), 311-362, 2011.
- ŞAHİN, Dürdane, “27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Basın (1960-1965)”. *History Studies (13094688)*, 15(4). 2023
- ŞAHİN, Engin. *Kurucu İktidar*. Onikilevha Yayınları, İstanbul, 2013.
- ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin, “Radyonun Demokratik Yaşamda ve Siyasetteki Etkisi: Demokrat Parti Dönemi (1950-60).” *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5(3), 805-818, 2019.
- ŞİMŞEK, Mürşide, “Çoğulculuk ve Vesayet İnkileminde 1961 Anayasası”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 221-240. 2020.
- ŞİMŞEK, Mürşide, *İdeolojik Aygıt Olarak Türkiye’de Anayasalar (1982 Anayasası Öncesi Dönem)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. 2020
- ŞİRİN, Tolga, “Anayasanın Anlamı Nedir? Semantik Bir Yanıt”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 28(2), 694-712. 2022
- ŞİRİN, Tolga, “Anayasa’nın Başlangıç Kısmı Hakkında Bir Çözümleme”. *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1471-1498. 2021
- TANİLLİ, Server, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası. 1976
- TANİLLİ, Server, *Devlet ve Demokrasi (Anayasa Hukukuna Giriş)*. (3. Baskı) Adam Yayınları, İstanbul, 2002
- TANÖR, Bülent. *İki Anayasa 1961-1982*. (3. Baskı), Beta Yayınevi, İstanbul, 1994.
- TANÖR, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişimleri (1876-1960)*. (29. Baskı). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul, 2017.
- TAŞER, İ. Cengiz., *Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği*. Ankara: TRT Basılı Yayınları Müdürlüğü Yayınları. 1969.
- TBMM TUTANAKLARI *Millet Meclis Tutanak Dergisi*, D:1, B:66, C: 37, 01.03.1965.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c037/mm_01037066.pdf (1965).
- TBMM TUTANAKLARI *Millet Meclis Tutanak Dergisi*, D:1, B:67, C: 37, 02.03.1965.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c037/mm_01037067.pdf (1965),
- TBMM TUTANAKLARI *Millet Meclis Tutanak Dergisi*, D:1, B:87, C: 38, 06.04.1965.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c038/mm_01038087.pdf (1965).
- TBMM TUTANAKLARI *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C: 3, Birleşim:73, 9.5.1974.

- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d04/c003/mm_04003073.pdf (1974).
- TBMM TUTANAKLARI *Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*. 34. Birleşim. 30.03.1961.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c002/tm_00002034.pdf Erişim Tarihi: 26.03.2025. 1961
- TBMM TUTANAKLARI, Meclis Tutanakları. *Tutanak Dergisi*, Dönem 4. Cilt 23. Toplantı 3. 57. Birleşim 31 Mayıs 1946, s. 246-248.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c023/tbmm_07023057.pdf Erişim Tarihi: 22.02.2025.
- TBMM TUTANAKLARI, (1950). 5680 Sayılı Basın Kanun. C 1 Toplantı: Olağan, Dönem:9, Ankara.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c001/tbmm_09001023ss0055.pdf Erişim Tarihi: 28.03.2024
- TBMM TUTANAKLARI, Temsilciler Meclisi Tutanakları 34. Birleşim. Türkiye Büyük Millet Meclisi *Tutanak Dergisi*. 1961,
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c002/tm_00002034.pdf Erişim Tarihi: 01.12.2024.
- TBMM TUTANAKLARI. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, , D:1, B:85, C: 38, 01.04.1965. S, 2.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c038/mm_01038085.pdf 1965
- TBMM TUTANAKLARI. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*. D:1 T: 2, B:141, S. 481-487. 24.09.1963.
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c021/mm_01021141.pdf 1963
- TBMM, 1924 Anayasası. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları*.
<https://www.tbmm.gov.tr/files/anayasa/docs/1924/1924-ilkhali/1924-ilkhali.pdf> Erişim Tarihi: 16.03.2024.
- TEKELİ, İlhan. *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi*. İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınlar. 2010.
- TEZİÇ, Erdoğan. *Anayasa Hukuku*. 20. Baskı. İstanbul: Beta Basım 2007.
- TOKER, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, DP Yokuş Aşağı, 1954-1957*, Ankara: Bilgi Yayınevi. 1991
- TOKER, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973*. İstanbul: Bilgi Yayınları. 1991
- TOKER, Metin. “Şahıslar ve Müesseseler”. *Akis Dergisi*. C. 12(206). S. 4-24. 1958.
- TOKMAK, Mustafa. *Basın-İktidar İlişkileri Çerçevesinde Demokrat Parti ve Ankara Radyosu*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Ankara, 2007
- TOPRAK, Z. “İktidara Karşı Öğrenci Direnişi Aralık 1956, Prof. Turhan Feyizoğlu’nun Bakanlık Emrine Alınışı”. *Toplumsal Tarih*, S, 235, 50-57. 2013.
- TOPUZ, Hıfzı. *100 Soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Kitapevi, 1973.
- TUĞLUOĞLU, Fatih. “CHP’nin 14. Kurultayı ve İlk Hedefler Beyannamesi”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* Sayı: 60, Bahar. S. 77-310, 2017
- TUNAYA, T. Z. *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*. (5. Baskı). İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları. 1982

- TUNÇ, B., & AKARÇAY, E. “12 Mart Muhtırası Sonrası 1961 Anayasası’nda Yapılan Değişiklikler Üzerine Bir Değerlendirme”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1543-1571. 2022
- TUNÇ, Hasan. Makaleler (Anayasa Hukukuna Giriş). Konya Gürcan Ofset. 1998
- TURAN, Şerafettin *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap-Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999
- TURENG Translation. German-English, Translation “*Verfassung*” kelimesi; “*State*”, “*Condition*”, “*Amendment*”, “*Charter*”, “*Fettle*” karşılıkları <https://tureng.com/tr/almanca-ingilizce/verfassung> Erişim Tarihi: 06.11.2023,
- TURHAN, Mehmet. Anayasal Devlet. Gündoğan Yayınları: Ankara. 1997
- TURİNAY, Faruk “Dil Hukuk ve Anayasa: Bir Kelimenin Tarihi”. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 477-495. 2012
- TURİNAY, Furkan. Y. “Bir Kelime Olarak ‘Anayasa’nın Tarihsel Yolculuğu Üzerine Düşünceler”. *TBB Dergisi* (95). 270-312, 2011.
- TÜRKOĞLU, İrfan. “Yerel Yönetimlerin Mali Özerkliği”. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17-18(26-27-28-29), 41-70. 2012.
- ULUS Gazetesi, İnönü’nün Polatlı’da İlk Seçim Nutku. *Ulus Gazetesi*. 24 Mart 1950 <https://www.kitantik.com/product/Ulus-Gazetesi-24-Mart-1950-Cumhurbaskani-Ismet-Inonunun-Polatli-Ilk-Secim-Nutku-Devlet-Baskanimiz-Ismet-Inonu-Anayasada-Degisikler-Yapilmasina-Ve-Ikinci-Bir-Mecliste-Kurulmasina-Ihtiyac-Gordugunu-Etrafiyla-Aciklandi-> Erişim Tarihi: 22.02.2025.
- ULUSOY, Ali. “Bağımsız İdari Kurumlar”. *Danıştay Dergisi*, 100(29), 3-17. 1999
- USLU, Ferhat “Anayasacılık Düşüncesi ve Anayasacılığın Bazı Araçları”. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(25), 107-148, 2023.
- UZUN, Hakan. “Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1946 Olağanüstü Kurultayı”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(26), 139-161. 2013.
- WHEARE, K.C. *Modern Anayasalar*. İstanbul: Değişim Yayınları, 1984
- YALMAN, Ahmet. E. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret Aş. 1997.
- YAYLA, Atilla. “Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler”. *Liberal Düşünce Dergisi*, (66), 13-22, 2012
- YILDIZ, Nuran. “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(01), 1996.
- YILMAZ Aydın. *Türk Kamu Yönetiminde Yeni Bir Model Olarak Üst Kurullar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya. 2007.
- ZÜRCHER, Erik. J. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (26. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 2011